

Національний екологічний центр України

**Деснянський екологічний
коридор**

Під загальною редакцією
В. Костюшина, Є. Прекрасної

Київ
2010

Василюк О., Костюшин В., Прекрасна Є., Парнікоза І., Куцоконь Ю., Мішта А., Некрасова О., Заворотна Г., Плига А., Полянська К., Борисенко К., Буй Д. Деснянський екологічний коридор. Під заг. ред. В. Костюшина, Є. Прекрасної. – К.: НЕЦУ, 2010. – 164 с. з дод.

Книга, яку ви тримаєте в руках, є результатом проекту "Розвиток Деснянського коридору як частини національної екологічної мережі України", який виконувався НЕЦУ протягом 2009-2010 рр. за підтримки Посольства Королівства Нідерландів в Україні. В рамках проекту зібрані дані про поширення рідкісних видів рослин і тварин в заплаві р. Десни, а також вперше розроблено пропозиції щодо структури Деснянського екологічного коридору і зонування проектованого Національного природного парку "Подесіння".

The book you are holding is a result of the Development of Desnyanskyi ecocorridor as part of econetwork of Ukraine. The project is being worked on by NECU under support of an Embassy of the Netherlands. In the framework of the project data of distribution of plant and animal species in the backwater of the river Desna has been collected. The recommendations as for the structure of Desnyanskyi ecocorridor and zonation of a National park "Podesinnya" has been developed.

Ілюстрації: І. Парнікози, О. Некрасової, О. Василюка, Д. Іноземцевої, А. Мішти, А. Плиги, М. Богомаза, Ю. Куцоконь

Відповідальний за випуск: В. Костюшин

Дизайн обкладинки: О. Терещенко

Фото на обкладинці: О. Василюка

Макет: Д. Іноземцевої

Видано Національним екологічним центром України за підтримки Посольства Королівства Нідерландів в Україні.

© Національний екологічний центр України, 2010.

ЗМІСТ

Зміст.....	3
Вступ.....	4
Історія надання охоронного статусу заплаві Десни.....	8
Фізико-географічні умови басейну Десни.....	11
Рослинність та флора долини Десни.....	15
Тваринний світ долини річки Десна	38
Фауна безхребетних	38
Іхтіофауна.....	48
Герпетофауна.....	55
Орнітофауна.....	63
Теріофауна.....	81
Існуючі та проєктовані території Деснянського екологічного коридору з природоохоронним статусом.....	93
Історико-культурне значення території Подесіння	115
Туристичний та рекреаційний потенціал Деснянського екологічного коридору	132
Антропогенний вплив на долину Десни	134
Деснянський екологічний коридор: структура і функціонування.....	143
Міжнародні аспекти створення Деснянського екологічного коридору	143
Структурні елементи Деснянського гідроекологічного коридору.....	145
Пропозиції щодо практичної реалізації схеми екологічного коридору р. Десни.....	151
Заклучна частина	155
Глосарій важливих природоохоронних термінів	157
Додатки.....	164

ВСТУП

"Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висинах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах".

О.Довженко, "Зачарована Десна "

Створення екологічних мереж є одним з універсальних і найбільш перспективних методів збереження біологічного різноманіття. В зв'язку з цим, у багатьох розвинутих країнах іде розбудова національних екомереж, на основі яких має бути організована пан-європейська екологічна мережа. Відповідні процеси відбуваються і на теренах України – формуються законодавчі і методичні засади створення екомережі, проектується обласні схеми екомереж, а також окремі ділянки екологічної мережі національного рівня, в основному – це проекти екологічних коридорів, визначених на законодавчому рівні. В процесі проектування національної екологічної мережі активну участь приймають громадські організації, які тісно співпрацюють як з українськими науковими установами, так і міжнародними природоохоронними організаціями. Так, Національний екологічний центр України (НЕЦУ), спільно з IUCN розробив проект першої екомережі обласного рівня для Чернівецької області. Пізніше НЕЦУ приймав активну участь в розробці концепції Дніпровського і Південно-Бузького екологічного коридорів, які створювалися Чорноморською програмою Wetlands International. Дана публікація, присвячена створенню Деснянського екологічного коридору, є результатом роботи НЕЦУ, виконаної спільно з відділом моніторингу та охорони тваринного світу Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України і представниками інших організацій. Ця робота виконувалася у рамках проекту "Розвиток Деснянського коридору як частини національної екологічної мережі України", виконаного за підтримки Королівства Нідерландів в Україні. Звичайно, мова йде лише про концепцію коридору, яка, однак, базується на значному науковому матеріалі, а публікація містить чимало детальних пропозицій щодо зонування коридору, картографічних матеріалів тощо. Розробка концепції здійснювалась не тільки з використанням традиційних наукових матеріалів щодо біорізноманіття цієї території, але й сучасних технологій, а саме супутникових знімків і гео-інформаційної системи ArcView.

Десна – остання велика рівнинна річка України, що залишилась незарегульованою та зберегла у природному стані більшість своєї заплави. Завдяки природному гідрологічному режиму на значній частині

протяжності, Десна утворює потужний водно-болотний комплекс, якому немає рівних в Україні. В минулому, значно більшу заплаву мав Дніпро; проте практично вся вона в наш час затоплена каскадом дніпровських водосховищ. Вздовж Десни пролягають міграційні шляхи багатьох видів перелітних птахів. Відсутність гребель на більшій частині Десни забезпечує можливість безперешкодного переміщення прісноводних риб майже на тисячу кілометрів – з Канівського водосховища на Дніпрі до Десногорського водосховища у верхів'ях Десни в Смоленській області Росії. Це унікальна ситуація не тільки для України, а й Європи в цілому. Крім того, оскільки значні ділянки заплави Десни зберігаються в природному стані, або близькому до нього, вона є місцем перебування багатьох рідкісних видів тварин і рослин. В зв'язку з цим у заплаві вже створено низку об'єктів природно-заповідного фонду, і, відповідно до критеріїв Рамсарської конвенції, запропоновано два водно-болотних угіддя міжнародного значення.

Не слід забувати і про те, що саме Десна є джерелом питної води для Києва, Чернігова та багатьох інших населених пунктів, тому збереження природного стану річки залежить водопостачання в оселях мільйонів українців, а отже, їх здоров'я. Десна також є місцем відпочинку сотень тисяч українців, які відвідують її цілорічно.

Не зважаючи на очевидну комплексну цінність заплави Десни, наразі над значною її частиною нависає загроза знищення. Десна – останній ласий шмат землі в рівнинній частині України, що зберіг незабудовані краєвиди. Вже зараз є місця, де, грубо порушуючи закони, заплавні луки нищать і забудовують приватними маєтками. Особливо це стосується ділянки річки між Києвом та Черніговом. Найближчим часом ми ризикуємо втратити природну заплаву, яких в Україні більше не залишилось. Враховуючи те, що практичне створення просторових елементів екомережі, а саме їх офіційне визнання та регуляція природокористування в їхніх межах, ще тільки на початковій стадії, найбільш реальним механізмом захисту заплави Десни на сучасному етапі є створення національного парку. Тому, значною мірою, ця публікація присвячена темі його створення. Ідея створення національного природного парку на Десні відома давно. Перші публікації та пропозиції науковців Національної Академії Наук України, в яких йшлося про необхідність цього, з'явилися ще в середині 1980-х років. Серед її прихильників є визнані класики природно-заповідної справи та охорони природи України, такі як Т. Л. Андрієнко, К. М. Ситник, Ю. Р. Шеляг-Сосонко, О. К. Ющенко та інші. В часи СРСР розроблялась навіть концепція ще більшої за рангом природно-заповідної території – "Деснянської заповідної зони", яка мала включити в себе всі природні масиви басейну р. Десни та її найбільших приток. Але, попри пропозиції та застереги фахівців, більша частина заплави Десни ще і досі не має статусу

об'єкту природно-заповідного фонду і знаходиться під загрозою знищення. В разі створення тут національного парку, охорона природи деснянської заплави зможе бути поєднана з традиційними формами господарювання регіону, що не порушують природну рівновагу.

Ще у 2005 р. ініціативна група, до складу якої входили співробітники Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, Національного екологічного центру України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київського еколого-культурного центру та Благодійного фонду "Київська ландшафтна ініціатива" розпочала роботу по розробці концепції створення Національного природного парку з робочою назвою "Подесіння". Ідею створення НПП "Подесіння" підтримали деякі сільські ради Київської області, чиї землі знаходяться в заплаві Десни, Постійна комісія Київської обласної ради з питань екології та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, деякі депутати Верховної Ради України. Крім того, ідея активно підтримується багатьма громадськими організаціями в різних регіонах України, науковцями НАН України. Підтримка є не лише з боку громадських активістів та науковців – під зверненням до Президента України щодо створення НПП, яке було опубліковане в інтернеті, підписались сотні українців. Тому щодня кількість офіційних прихильників національного парку зростає. 12 травня 2008 р. питання про необхідність створення національного парку обговорювались на слуханнях Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики. Комітетські слухання були присвячені проблемам природно-заповідної справи в Україні і зібрали понад 80 представників зацікавлених у заповідниках і національних природних парках сторін. Учасники слухань переконані, що створення Національного природного парку на більшій частині заплави р.Десна буде вагомим вкладом у справу збереження природних перлин України для майбутніх поколінь. 1 грудня 2008 р. Указом Президента України №1129/2008 "Про розширення мережі та території національних природних парків та інших природно-заповідних об'єктів" НПП "Подесіння" включений до переліку перспективних національних природних парків.

Сподіваємось, що зібрані, опрацьовані й викладені в цій книзі матеріали стануть основною для створення Деснянського екологічного коридору і одного з найбільших національних природних парків України – "Подесіння", які послужать збереженню та збалансованому використанню природних багатств заплави річки Десна.

При підготовці цього видання нами було опрацьовано літературні джерела, усні свідчення й результати експедиційних виїздів. Зважаючи на це, висловлюємо велику подяку М. Перегриму, В. Колінку, Г. Коломицеву, Т. Кузьменко, В. Пархоменко, В. Єрьоміну Д. Іноземцевій і всім тим, хто допомагав у роботі над книгою.

Ця книга підготована колективом авторів, кожен з яких працював над різними розділами, зокрема: **Василюк О.** (Історія надання охоронного статусу заплаві Десни, Антропогенний вплив на долину Десни, Забудова заплави р. Десни, Міжнародні аспекти створення Деснянського екологічного коридору, Структурні елементи Деснянського екологічного коридору, Пропозиції щодо практичної реалізації схеми екологічного коридору р. Десни), **Костюшин В.** (Орнітофауна, Пропозиції щодо практичної реалізації схеми екологічного коридору р. Десни), **Прекрасна Є.** (Існуючі та проєктовані території Деснянського екологічного коридору з природоохоронним статусом, Структурні елементи Деснянського екологічного коридору), **Заворотна Г.** (Історико-культурне значення території Подесіння), **Куцоконь Ю.** (Іхтіофауна), **Мішта А.** (Теріофауна), **Некрасова О.** (Герпетофауна), **Парнікоза І.** (Рослинність та флора долини Десни, Історико-культурне значення території Подесіння, Міжнародні аспекти створення Деснянського екологічного коридору, Пропозиції щодо практичної реалізації схеми екологічного коридору р. Десни), **Плига А.** (Фауна безхребетних, Структурні елементи Деснянського екологічного коридору), **Полянська К.** (Фізико-географічні умови басейну Десни, Туристичний та рекреаційний потенціал Деснянського екологічного коридору, Головні джерела забруднення басейну Десни), **Борисенко К.** (Існуючі та проєктовані території Деснянського екологічного коридору з природоохоронним статусом), **Буй Д.** (Бабки на території Деснянського екологічного коридору). Відомості стосовно флори і фауни в розділі "Існуючі та проєктовані території Деснянського екологічного коридору з природоохоронним статусом" були доповнені й уточнені **Парнікозою І., Костюшиним В., Куцоконь Ю., Міштою А., Некрасовою О.**

ІСТОРІЯ НАДАННЯ ОХОРОННОГО СТАТУСУ ЗАПЛАВИ ДЕСНИ

Думка про те, що всій долині Десни має бути наданий охоронний статус, існує не одне десятиліття. Вона є актуальною серед науковців і природоохоронців. Що стосується рекреаційного та водогосподарського значення Десни, то хоч воно практично ніколи не обговорювалось, проте здавна вживались охоронні заходи для заплави цієї річки.

Постановою ЦК та СНК СРСР від 2 липня 1936 року № 66/П62/СЗСРСР вздовж Дніпра та Десни виділялися водоохоронні зони. Пунктом 4 цієї постанови, під загрозою кримінальної відповідальності, заборонялася вирубка лісу по берегах Десни та у смузі завширшки 20 км вздовж них (у верхів'ях річки). В середній та нижній течії річки ширина охоронної зони визначалася в 6 км. Для приток – 4 км.

Вперше ідея взяття під охорону деснянської заплави була запропонована у 1980-х рр. науковцями: Т. Л. Андрієнко, А. К. Ющенком, А. І. Мережком, Ю. Р. Шеляг-Сосонком, якими було розроблено мережу природно-заповідних об'єктів національного значення для всієї території України і першу версію схеми національної екомережі. Серед пропозицій були спроектовані національні природні парки і долини р. Десни. Деякі об'єкти, а саме НПП "Деснянсько-Старогутський", НПП "Мезинський" та РЛП "Міжрічинський" (пропонувався, як НПП "Дніпровсько-Деснянський"), були створені й функціонують в наш час. Крім того, було запропоновано і нереалізований досі НПП "Деснянський" (Шеляг-Сосонко, 1987). Цей проєктований національний парк мав розташуватись на відрізку р. Десни від с. Крехаїв на півдні до с. Лебедівка та с. Надинівка на півночі. В кількох місцях проєктувалась рекреаційно-сільбищна зона (в сучасному законодавстві – зона регульованої рекреації), агропаркова зона (тепер – зона стаціонарної рекреації), господарська зона, що включила б освоєні ділянки заплави, та водоохоронна зона, що відповідає за сучасними стандартами заповідній зоні. Проєкт меж НПП "Деснянський" у 1980 р. розроблявся в Інституті "Дніпромисто" та передбачав створення значної природоохоронної території із специфічною, найкраще на той час спланованою і прорахованою структурою. Так, навколо самого НПП створювався буфер з рекреаційно-курортних зон навколо міст Чернігова та Києва, що відповідно носили проєктні назви "Києво-Деснянський природно-рекреаційний район" (у т.ч. заміський лугопарковий комплекс в межах комплексної зеленої зони м.Києва) та "Чернігово-Деснянський природно-рекреаційний район" (у т.ч. заміський лугопарковий комплекс в межах комплексної зеленої зони м.Чернігів). Така буферна зона, відповідаючи вірцевим світовим зразкам структури охоронюваних природних

територій, мала стати чи не найбільшим досягненням заповідної справи на той час. Хоча НПП "Деснянський" навіть увійшов до складу Генерального плану розвитку м. Києва (1986 р.), він єдиний з усіх пропонованих у 1980-х рр., лишився нереалізованим.

Паралельно з розвитком мережі національних природних парків, у 1980-х роках розроблялась більш масштабна концепція так званої Деснянської заповідної зони – принципово нової категорії природоохоронних територій, яка мала охопити всю територію басейну р. Десна (разом з усіма притоками) в адміністративних межах України, із запровадженням на цій території специфічного охоронного режиму. Було розроблене спеціальне "Обґрунтування створення державного республіканського еколого-гідрологічного заказника в басейні р. Десна і її приток" та підготовлено низку наукових праць (Мережко, Гриб, Ющенко, Францевич та ін., 1980), автори яких зазначали, що "існуюча заповідна мережа республіки (України) склалась, в основному, по принципу консервації цінних в природничому плані об'єктів "дикої природи" або мало змінених природних комплексів без врахування оздоровлення основної зв'язуючої ланки – гідрографічної мережі. В крайньому випадку, до меж заповідних об'єктів включені групи мальовничих озер".

За ініціативою Українського та Всеросійського товариств охорони природи, Міжреспубліканського комітету по проблемах басейну р. Десна, науково-виробничого об'єднання "Річка" у 1990 р. була проведена комплексна експедиція "Десна-90". Під час експедиції були здійснені наукові дослідження екологічного стану басейну річки, підготована єдина система контролю за станом якості навколишнього середовища, запланована мережа охоронюваних територій, виявлені основні фактори забруднення навколишнього середовища і надані пропозиції з втілення першочергових природоохоронних заходів, підготовано і погоджено технічне завдання на розробку "Схеми охоронюваних територій в басейні річки Десни" із закінченням проектних робіт в 1992 р. Учасники експедиції "Десна-90" пропонували визначити для басейну Десни статус обмеженого природокористування; створити громадський фонд порятунку Десни; обговорити весь комплекс проблем, пов'язаних з відновленням Деснянського природно-територіального комплексу на науково-технічній конференції, спільних засіданнях Міжреспубліканського комітету по проблемах басейну річки Десна, президіях Українського та Всеросійського товариств охорони природи на початку 1991 року. Також були підготовлені Пропозиції "Про відновлення природно-етнографічного комплексу в басейні р. Десни" (Мережко, Гриб, Ющенко, Францевич та ін., 1980). Нажаль, жодна з названих пропозицій та ідей не була втілена у життя.

Таким чином, ідея комплексної охорони р. Десни має глибоке коріння, і запропонований на даному етапі НПП "Подесіння" є спробою в сучасних реаліях реанімувати цю ідею, врахувавши розробки наших попередників.

Література:

Мережко А. І., Гриб І. В., Ющенко А. К., Францевич Л. І., Про необхідність введення нової категорії заповідності на території Української РСР, 1980.

Перспективная сеть заповедных объектов Украины / под общ. ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонко. К. – 1987.

ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНІ УМОВИ БАСЕЙНУ ДЕСНИ

Десна – найбільша лівобережна притока Дніпра довжиною 1130 км. За водозбірною площею Десна займає друге місце (89 174 км²) після р. Прип'яті (104 720 км²). В Україні протяжність Десни складає 591 км.

Найбільші з правих приток – Судость і Снов, з лівих – Сейм і Остер.

Середня глибина на більшій протяжності річки в Україні – 2-4 м, максимальна – 17 м. Живлення переважно снігове, що характерно для регіону. Гідрологічний режим характеризується весняною повінню, яка супроводжується широкими розливами і низькою літньою меженню. Амплітуда коливання рівня води – 3-4 м. Замерзає річка у грудні, крига сходить у березні.

Загальний напрям течії Десни меридіональний – з півночі на південь, хоч на окремих відрізках ріки значної величини він змінюється. Наприклад, від гирла р. Столб'янки до м. Брянська ріка тече в південно-східному напрямі, а від с. Гостра Лука до м. Чернігова – в південно-західному.

За фізико-географічним районуванням басейн Десни в межах України належить до областей Чернігівського і Новгород-Сіверського Полісся Поліської провінції (Маринич, Шищенко, 2005).

Чернігівське Полісся – фізико-географічна область зони мішаних лісів, яка простягається від Дніпра на заході до її східної межі, що проходить поблизу гирла р. Ревна (басейн р. Снов), на захід від смт Холми і Понорниця, с. Оболоння, на схід від смт. Короп та на захід від м. Кролевець (Маринич, Шищенко, 2005).

В орографічному – це північно-західна частина Придніпровської низовини, яка на правобережжі Дніпра, північніше Києва, непомітно зливається з Полісько-Прип'ятською низовиною. Загальний похил поверхні – з півночі на південь. Абсолютні показники змінюються від 178 (с. Лемеші) до 95 м (гирло р. Десни).

Геоморфологічно Чернігівське Полісся в цілому – це низовинна моренно-зандрова слабо хвиляста рівнина з невеликими лесовими островами, розчленована на декілька ділянок прохідними долинами (Замглай, Вільшанна) і сучасними долинами Дніпра, Десни та Снова (Фізико-географическое..., 1968; Галицкий, 1983).

Клімат регіону можна охарактеризувати як помірно континентальний, зі значним зволоженням протягом року, великою відносною вологістю та слабкими вітрами. Порівняно із західними областями, Чернігівське Полісся вирізняється більшою амплітудою річних температур, нижчими зимовими температурами, більшою тривалістю періоду зі сніговим покривом.

Річкова мережа області густа. Річки характеризуються незначним падінням, спокійною течією і меандруванням.

У долинах Дніпра, Десни, Снову, Сейму багато заплавних озер.

Заболоченість регіону досить велика. Площа торф'яних боліт становить понад 4,5 % всієї території. Майже всі болота належать до низовинного типу. Перехідні й верхові болота трапляються дуже рідко. Найбільшими болотами є Замглай (8334 га), Остерське (10 558 га), Сновське (9400 га), Смолянка (4288 га), Доч-Гали (3600 га), Видра (2458 га), Паристе (2340 га).

Більшість боліт меліоровані та перетворені на сільськогосподарські угіддя. В ґрунтовому покриві переважають дерново-підзолисті ґрунти, значні площі зайняті болотними та сірими лісовими ґрунтами; останні найбільш родючі. Особливістю природних умов регіону є поширені місцями засолені ґрунти (лучні содові солончаки й солонці). Ці ґрунти пов'язані з лесовими "островами" на терасах, де близькі до поверхні ґрунтові води. В долинах Десни та Остра розвинулись лучні солонцюваті й осолоділі ґрунти.

Площа лісів Чернігівського Полісся найменша порівняно з іншими поліськими областями і становить 15-18 %. В основному – це соснові та дубово-соснові ліси, менш поширені листяні. В області проходить східна межа суцільного поширення граба. Найбільші лісові масиви збереглися у межиріччі Дніпра та Десни, на лівобережній терасі Замглаю, на межиріччі Снова – Десни. Великі площі займають заплавні й суходільні луки. Болотні масиви вкриті такими вологолюбам, як різні осоки, очерет, рогіз, ситник та ін.

Своєрідність ландшафтної структури області полягає в тому, що 63 % території – це поліські місцевості, а понад 18 % – має лісостепові риси. Велика частка відкритих ландшафтів.

У регіоні порівняно широко розвинені надзаплавно-терасові місцевості з дерново-середньопідзолистими ґрунтами. Вони широкими смугами простягаються вздовж Дніпра, Десни, Снову, Сейму та ін. Їх використовують під сільськогосподарські угіддя, і ліси збереглися тут невеликими масивами. Більш залісеними є перші надзаплавні тераси, де розвинені борові та суборові ліси.

Своєрідними ландшафтами характеризуються прохідні піщано-болотні долини. Найбільша з них, давня прохідна Дніпра, Замглай. Піщані лучно-болотні місцевості прохідних долин поширені також у північно-східній частині Чернігівського Полісся на межі з Новгород-Сіверським Поліссям, у межиріччі Снову і Десни.

Лучно-болотні місцевості сучасних заплав займають значні площі в долині Дніпра, Десни, Снову, Убеді, Мени, Остра та їх приток. Висота їх – 1,5-2 м над рівнем води. На поверхні заплав багато озер, стариць, проток, замкнутих знижень. Важливе господарське значення мають заплавні луки.

Однією з характерних рис регіону є наявність досить великих лесових "островів" на вододілах і терасах. На них панують лісостепові ландшафти із сірими лісовими ґрунтами, які майже повністю використовуються під сільськогосподарські угіддя. На лесових "островах" розвивається яружна ерозія. Найбільшими за площею еродованими місцевостями є Михайло-Коцюбинський, Ріпкинський, Седнівсько-Тупичівський та Менський лесові "острови".

Новгород-Сіверське Полісся – природна область, що займає східну частину Українського Полісся й охоплює північно-східну частину Чернігівської області та північнозахідну частину Сумської області.

Ландшафти Новгород-Сіверського Полісся мають перехідний характер від поліських (79,2 %) до північнолісостепових (близько 15 %).

За природними умовами регіон значно відрізняється від Чернігівського своєрідним геоструктурним положенням, має іншу геологічну будову, яка позначається на рельєфі, гідрологічних умовах, процесах ґрунтоутворення.

Новгород-Сіверське Полісся розташоване на південно-західному схилі Воронезького кристалічного масиву. Особливо характерні для області породи крейдового віку, представлені мергелем і крейдою. Вони високо підняті над місцевим базисом ерозії, часто відслонюються по річкових долинах і в багатьох місцях на крейді збереглися палеогенові відклади, які мають незначну потужність.

Частина Новгород-Сіверського Полісся за характером рельєфу – еродована височина. Річкові долини тут глибоко врізуються в корінні породи. На схилах долин розвинуті яри і балки. На крейдових відкладах утворилися карстові форми рельєфу – лійки і провали. Як і в інших фізико-географічних областях, процеси глибинної водної ерозії розвиваються на лесових "островах" і частково на прирічкових місцевостях моренно-зандрових рівнин. Особливо активно ерозійна діяльність виявляється на правобережжі Десни та відрогах Середньоруської височини.

Еродовані лесові рівнини зі змитими ґрунтами, ярами і балками поширені на правобережжях річок Снов, Білоус, Убедь, Десна. Якщо рівень місцевого базису ерозії в Чернігівському Поліссі має показники 45-55 м, то на Новгород-Сіверщині (правобережжя Десни) він змінюється від 50-70 до 85 м. Завдяки цьому тут густота яружно-балкової мережі сягає 1-1,2 км/км², що більше, ніж в інших поліських областях. Найбільшої інтенсивності ерозійні процеси досягають у період сніготанення і злив. Інтенсивне змивання збіднює ґрунти на гумус і рухливі поживні речовини, зменшує водотривкість структури і зв'язність.

Клімат регіону відрізняється від інших поліських областей найбільшою континентальністю.

Ліси і чагарники займають близько 33 % території. Переважають субори і сугрудки. На сільськогосподарські угіддя припадає понад 46 % площі.

У ландшафтній структурі області переважають моренно-зандрові місцевості з дерново-слабко- і середньопідзолистими ґрунтами під суборами і борами. Яружно-балкові ландшафтні місцевості розвинені не тільки на лесових "островах", а й на підвищених ділянках крейдових порід. Тут поширені яри, балки, лощини, делювіальні схили зі змитими ґрунтами. Досить різноманітні та своєрідні заплавні місцевості. У долині Десни заплава досягає ширини від 1 до 4 км. На заплавах поширені мокрі й сухі луки, болота, озера, стариці, лісові й чагарникові ділянки.

Істотних змін зазнали ландшафти територій, де розробляються родовища крейди, пісків, що використовуються як сировина для будівельних матеріалів (Маринич, Шищенко, 2005).

Література:

- Галицкий В. И., Давыдчук В. С., Шевченко Л. Н. и др. Ландшафты пригородной зоны Киева и их рациональное использование – К.: Наукова думка, 1983.
- Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України. Підручник. К.: Знання, 2005.
- Обґрунтування необхідності створення національного природного парку "Подесіння" на території української частини заплави р. Десни (у Київській та Чернігівській областях) Інститут зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України, ВГО "Національний екологічний центр України" – К., 2008.
- Физико-географическое районирование Украинской ССР. Под редакцией профессора В. П. Попова. Издательство Киевского университета, 1968.

РОСЛИННІСТЬ ТА ФЛОРА ДОЛИНИ ДЕСНИ

Проектування Деснянського екологічного коридору та створення НПП "Подесіння" вимагає детальної інформації щодо поширення і стану рослинних угруповань та окремих видів флори, в першу чергу тих, що мають соцологічне значення. Охорона тих чи інших видів-раритетів безпосередньо пов'язана з охороною відповідного типу рослинного угруповання. Зважаючи на це, в цьому нарисі ми коротко охарактеризуємо основні типи рослинності регіону, а також представників раритетної флори, вимоги по збереженню яких, багато в чому впливатимуть на планування структури майбутнього національного парку та екологічного коридору. При цьому, як вказувалося раніше під територією, на якій проектується НПП "Подесіння" ми будемо розуміти екосистеми власне заплави Десни. Щодо надзаплавних комплексів, то вони входять в зону проектування парку лише фрагментарно.

Вивчення рослинності та флори регіону має давню історію (Заповідні скарби., 2001), наразі накопичилася ціла низка джерел, що подекуди окрім загальної характеристики та списків флори мають ще детальну інформацію про конкретні місцезнаходження та стан популяцій раритетних видів проектного НПП "Подесіння" (Афанасьєв, 1937; Мулярчук, 1958; Семеніхіна, 1982; Андрієнко та ін., 1982; 1983, Андрієнко, Прядко, 1991; Лукаш, Карпенко, 1997; Лукаш, Рак, 2000; Панченко та ін., 2003; Панченко, 2005, Лукаш, 2010 та б. ін.). Наші та люб'язно передані колегами дані, що були отримані при безпосередньому обстеженні, починаючи з 2000 р., можуть бути використані при плануванні системи охорони долини Десни. Оскільки, повна інвентаризація поширення рідкісних рослинних угруповань та видів флори в регіоні відсутня, зібрання як найповніших наявних відомостей має велике значення для планування такого зонування.

За геоботанічним районуванням заплава р. Десни належить до Поліської підпровінції Східноєвропейської провінції широколистяних лісів, до Чернігівсько-Новгород-Сіверського геоботанічного округу (Білик, Ткаченко, 1977). Рослинні угруповання долини р. Десни досить різноманітні. Наведемо перелік основних типів за Панченко, (2005, зі змінами):

Гідрофільна: водна (повністю занурені у воду рослини) та прибережно-водна (гігрофіти, поширені по берегах проточних і стоячих водойм).

Лучно-болотяна: волого-лучна (болотисті та сирі торф'янисті луки), справжньолучна (справжні мезофільні луки), сухо-лучна (пустищні та остепнені луки) а також рослинність ділянок оліготрофних та мезотрофних боліт.

Псамофітна: алювіальна (види піонерних угруповань на алювіальних відкладах річок і мулистих берегах водойм) та угруповання піщаних гряд (псамофітні луки, головним чином мезоксерофіти і ксеромезофіти).

Лісова: широколистяні, мішані й соснові ліси, а також болотно-лісова: вербово-осокові ліси, вільшаники і заболочені соснові ліси.

Синантропна: сегетальна (види поширені переважно на орних землях, у посівах).

Коротко охарактеризуємо кожен з вищезазначених типів рослинності.

1. Гідрофільна рослинність. Водна рослинність представлена на руслі р. Десни та акваторії її численних стариць (Семеніхіна, 1982; Скляр, 1988). На руслі у зв'язку з швидкою течією справжня водна рослинність представлена виключно вздовж берегів. Її формують зарості таких видів, як глечики жовті (*Nuphar lutea* (L.) Smith), рдесник пронизанolistий (*Potamogeton perfoliatus* L.), значно рідше плавун щитolistий (*Nymphoides peltata* (S. G. Gmel.) O. Kuntze.). На старицях, в залежності від ступеню їх заростання, справжня водна рослинність може вкривати як більшу частину, так і все водне дзеркало. Серед тутешніх рослинних угруповувань окрім описаних вище видів, трапляються гірчак земноводний (*Polygonum amphibium* L.), рдесник блискучий (*Potamogeton lucens* L.), латаття біле (*Nymphaea alba* L.), латаття сніжно-біле (*N. candida* J. et C. Presl.), сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* (L.) All.), жабурник звичайний (*Hydrocharis morsus-ranae* L.), різак алоєвидний (*Stratiotes aloides* L.). З розвитком заростання значення останніх трьох видів разом з видами роду ряска (*Lemna*) посилюється.

Значно рідше на старицях чи відгалуженнях Десни можна зустріти зарості водяного горіха (*Trapa natans* L. s.l.).

Гігрофітна рослинність представлена заростями прибережно-водної рослинності, яка є одним з найпоширеніших рослинних типів, що визначають зовнішній вигляд заплави. Вздовж швидкоплинної Десни цей тип рослинності представлений угрупованнями стрілолиста звичайного (*Sagittaria sagittifolia* L.) та сусака зонтичного (*Butomus umbellatus* L.), до яких часто долучаються частуха ланцетна (*Alisma lanceolatum* With.) Вздовж стариць і проток розвинуті злаково-осокові угруповання. Звичайними при цьому є угруповання лепешняка великого (*Glyceria maxima* (C. Hartm.) Holmb.), осоки гострої (*Carex acuta* L.), кули озерної (*Schoenoplectus lacustris* (L.) Pall.).

Панченко та ін. (2003) зазначають, що особливістю деснянських прибережно-водних рослинних комплексів є поширення в прибережній смузі не лише лепешняка великого, кули озерної, але й рогузу вузьколистого (*Typha angustifolia* L.) та очерету звичайного (*Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud.).

Гідрофільна рослинність включає рідкісні угруповання, що занесені до Зеленої книги України (2009): а) угруповання формації сальвінії плаваючої *Salvinietea natantis*, угруповання формації латаття білого *Nymphaeeta albae*, угруповання формації латаття сніжно-білого

Nymphaeeta candidae, угруповання формації глечиків жовтих *Nupharea luteae*, угруповання формації водяного горіху плаваючого *Trapeta natantis* та угруповання формації ряски горбатої *Lemneta gibbae*.

2. Лучно-болотяна рослинність. Лучна рослинність заплави Десни представлена *справжніми* (угруповання костриці червоної (*Festuca rubra* L. s. str.), тонконогу лучного (*Poa pratensis* L.) та лисохвосту лучного (*Alopecurus pratensis* L.)), остепненими (угруповання мітлиці виноградної (*Agrostis vinealis* Schreb.), тонконогу вузьколистого (*Poa angustifolia* L.), куничника наземного (*Calamagrostis epigeios* (L.) Roth.), *торф'янистими* (угруповання щучника дернистого *Deschampsia caespitosa* (L.) Beauv., осоки лисячої *Carex vulpina* L.) та *болотистими* *луками* (угруповання лепешняку плаваючого (*Glyceria fluitans* . Br.), *G. maxima*, мітлиці собачої (*Agrostis canina* L.), очеретянки звичайної (*Phalaroides arundinacea* (L.) Rauschert.), бекманії звичайної (*Beckmannia eruciformis* (L.) Host.). Найбільші площі тут займають ценози *Alopecurus pratensis*, *Phalaroides arundinacea*, *Carex acuta*, *Festuca rubra* (Панченко та ін., 2003). Популяції роду косарики (*Gladiolus*) поширені на помірно зволжених луках союзу Festucon (Лукаш та ін., 2007).

На надзаплавних підвищеннях на схилах південної, східної та західної експозиції, а місцями також у плакорних умовах прияружних частин правого корінного берега Десни трапляються фрагменти *лучно-стенової рослинності*. У травостой домінують осока низька (*Carex humilis* Leys.), тимофіївка степова (*Phleum phleoides* (L.) Karst.), *Agrostis vinealis*, пирій середній (*Elytrigia intermedia* (Host) Nevski), тонконіг середній (*Poa media* Schur) та келерія гребінчаста (*Koeleria cristata* (L.) Pers.). Біля с. Гірки Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської обл. у складі флори таких угруповань виявлені залізник бульбистий (*Phlomis tuberosa* L.) та астрагал нутовий (*Astragalus cicer* L.). Виходи крейди трапляються вздовж правого корінного берега Десни, часом на крутих схилах балок, що впадають у долину Десни. На крейді формуються трав'яні угруповання з *Poa angustifolia*, костриці овечої (*Festuca ovina* L.), *Agrostis vinealis*, тонконога стиснутого (*Poa compressa* L.). У цих рослинних угрупованнях реліктових і специфічних для крейדיх виходів видів не виявлено. Це пояснюється тим, що описувана територія зазнала зледеніння. До виходів крейди тяжіють полин Маршаллів (*Artemisia marschalliana* Spreng.), еспарцет донський (*Onobrychis tanaitica* Spreng.), *Carex humilis*, твердоколос стиснутий (*Sclerachloa dura* (L.) Beauv.) (Панченко та ін., 2003). В складі цього типу рослинності угруповання формації осоки низької *Sariceta humilis*, охороняється Зеленою книгою України (2009).

Подекуди між заплавами валами трапляються ділянки *мезотрофних та оліготрофних боліт*, проте в межах долини р. Десни ці типи рослинності не мають суттєвого поширення.

3. Псамофітна рослинність представлена алювіальною та боровою. Алювіальні угруповання є піонерними комплексами на піщаних і мулистих мілинах, що починають формуватися з середини літа в процесі поступового спаду води. Флористичне ядро цих угруповань формують чихавка звичайна (*Ptarmica vulgaris* D. C.), череда трироздільна (*Bidens tripartita* L.), болотниця гольчаста (*Eleocharis acicularis* (L.) R. & S.), тут зустрічаються також такі види, як подорожник середній (*Plantago intermedia* DC.), ситник бурий (*Cyperus fuscus* L.) та *Alisma lanceolatum*. Цікавий комплекс видів був досліджений нами 27.10.2006 на мулистому березі протоки Сліпець біля с. Крехаїв Козелецького району. Тут у складі алювіального угруповання зростали лисохвіст колінчастий (*Alopecurus geniculatus* L.), *Gnaphalium uliginosum* L., діхостиліс Мікелі (*Dichostylis micheliana* (L.) Nees), череда листяна (*Bidens frondosa* L.), лобода червона (*Chenopodium rubrum* L.), *Eragrostis pilosa* (L.) P.Beauv., мулянка водна (*Limosella aquatica* L.), ситник жаб'ячий (*Juncus bufonius* L.).

Найвищі елементи рельєфу займають псамофітні луки, сформовані головним чином з костриці Беккера (*Festuca beckeri* (Hack.) Trautv., *Calamagrostis epigeios* та келерії сизої (*Koeleria glauca* DC. (Spreng.)). Флористичне ядро формують щавель горобиний (*Rumex acetosella* L.), миколайчики плоскі (*Eryngium planum* L.), гвоздика Борбаша (*Dianthus borbasii* Vand.), енотера дворічна (*Oenothera biennis* L.), полин дніпровський (*Artemisia dniproica* Klok.) та (*A. marschalliana*), (*Sedum ruprechtii* (Jalas)z.) та *S. acre* L. В складі таких угруповань зустрічаються козельці українські (*Tragopogon ukrainicus* Artemczuk.), жовтозілля дніпровське (*Senecio borysthenicus* Andr.) занесені до Європейського Червоного списку, а також очиток шестирядний (*Sedum sexangulare* Loisel. ex Boiss), що знаходиться тут на східній межі свого ареалу. Звичайними видами прируслових піщаних валів є також осока рання (*Carex praecox* Schreb.), *Festuca rubra*, холодок лікарський (*Asparagus officinalis* L.), молочай прутівидний (*Euphorbia virgultosa* Klok.), деревій майже-звичайний (*Achillea submillefolium* Kok. et Krytzka), смілка татарська (*Silene tatarica* (L.) Pers.), підмаренник справжній (*Galium verum* L.).

4. Лісова рослинність представлена деревно-чагарниковою рослинністю вздовж русла Десни та її приток, фрагментами вербово-осокоревих та вільхових заплавлених лісів, а також фрагментами справжніх листяних мішаних та соснових лісів. Прируслові зарості формують верби тритичникова (*Salix triandra* L.) та прутівидна (*S. viminalis* L.).

Серед заростей верб зустрічаються деревостани з чорної тополі (*Populus nigra* L.), осики (*P. tremula* L.) та тополі білої (*P. alba* L.) Часом вони формують заплавні галереїні ліси. Подекуди у межах заплави зустрічаються фрагменти листяних лісів, заплавлених дібров за участі дуба черешчатого (*Quercus robur* L.), рідше ясена високого (*Fraxinus excelsior* L.).

Панченко та ін. (2003) зазначають, що ці фрагменти лісів відзначаються різним віком і площею (від 0,2 до 1 – 2 га). Тяжіють вони до грив, і тому часто мають видовжену форму. *Quercus robur* та *Fraxinus excelsior* здебільшого мають порослеве походження. *Populus tremula* і в'яз граболистий (*Ulmus carpinifolia* Rupp. ex G. Suckrow) розмножуються кореневими пагонами. У чагарниковому ярусі таких перелісків зустрічаються черемха (*Padus avium* Mill.), калина (*Viburnum opulus* L.), свидина (*Swida sanguinea* (L.) Opiz), а на підвищених ділянках – ліщина (*Corylus avellana* L.). У прирусловій частині заплави значні площі займають вільшники з домінуванням у трав'яному ярусі болотяної папороті (*Thelypteris palustris* Schott), *Phragmites australis*, осоки видовженої (*Carex elongata* L.), кропиви жабрієлистої (*Urtica galeopsifolia* Wierzb. ex Opiz.). На місці зведених вільшаників формуються зарості верби сірої (*Salix cinerea* L.), а за умови регулярного сінокосіння – луки з *Carex acuta* та *Phalaroides arundinacea*. На прируслових валах трапляються зарості шелюги (*Salix acutifolia* Willd.), а також фрагменти соснових лісів природного чи антропогенного походження.

5. Синантропна рослинність поширена в місцях суттєвого порушення природної внаслідок будівництва, надмірного випасу, добування копалин, засмічення. На описі цих угруповань ми зупинятися не будемо, зазначивши тільки, що за розбудови НПП ділянки з синантропною рослинністю придатні до включення в зони стаціонарної рекреації та господарської діяльності. В складі синантропної рослинності поширилася низка дуже небезпечних інвазивних рослин.

Таким чином, більшість рідкісних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, сформовані гігрофітами. Їх збереження потребує охорони не тільки русла Десни чи акваторії заток і стариць, але й усього комплексу прибережно-водної рослинності. Необхідним є захист від господарської діяльності, стихійної рекреації (зокрема розчищення акваторії для купання, збору квіток, тощо), супутньої цьому явищу евтрофікації, а також забруднення водойм. Найефективнішою такою охороною може бути в межах: заповідної зони і зони регульованої рекреації проєктованого національного природного парку "Подесіння". Натомість сукцесійно нестабільне угруповання формації осоки низької *Cariceta humilis* потребує невиснажливого використання степових схилів під сінокосіння чи обмежений випас кіз, і може охоронятися у зоні регульованої рекреації.

Рідкісна флора. Цінність рослинних угруповань Подесіння значно посилюють наявні в їх складі раритетні види флори. Зокрема, з водними біотопами пов'язані наступні занесені до Червоної книги (ЧКУ) види: *Salvinia natans*, *Nymphoides peltata* та *Trapa natans*, а також низка регіонально рідкісних видів.

Salvinia natans (категорія неоцінений вид, Рис. 5.) є досить поширеним видом у річці Десні, місцями утворюючи угруповання (Дубина, 1982; Фіторізноманіття., 2006; Зелена книга., 2009; Червона книга, 2009).

Зокрема, вид зафіксовано біля узбережжя в гирловій частині Десни і на внутрішніх протоках острова Муромець (територія загально-зоологічного заказника місцевого значення "Бобровня ") у м. Києві (Parnikoza et al, 2009). Сальвінія плаваюча зустрічається у заплавних водоймах острова Любичів (Вишгородського, Броварського р-нів Київської обл. та Козелецького Чернігівської обл., власні дані), поблизу с. Черешеньки Коропського району (Семеніхіна, 1979), на території ботанічного заказника загальнодержавного значення "Оболонський" у Коропському районі, біля с. Оболоння (400 га), охороняється і в межах пам'ятки природи "Мурав'ївська" (Новгород-Сіверський р-н) (Панченко, 2005; Фіторізноманіття., 2006). Вид знайдений в РЛП "Міжріченський" (Прядко, 2004). Сальвінія плаваюча становить цінність Мезинського та Очкинського природних ядер міжнародного рівня екологічної мережі Новгород-Сіверського Полісся (Панченко та ін., 2003). За даними Лукаш (1997), Лукаш, Рак (2008), нашими даними (2010) в Чернігівській області вид фіксувався у старицях на заплаві Десни в околицях с. Надінівка, на пд. схід від с. Козероги, на ділянці старого русла Десни в околицях с. Євминка Козелецького району, південніше від с. Шестовиця Чернігівського району, околицях с. Бірковка Менського району, у водоймах ур. Кордівка в межах м. Чернігова, ліво-бережній заплаві Десни в районі ур. Спаське Сосницького району. Сальвінія плаваюча наявна в заплавних озерах Десни ур. Лісковиця в м. Чернігові (Перегрим М. М., особисте повідомлення, 2010). Слід очікувати на повідомлення про знахідки *Salvinia natans* в інших заплавних водоймах долини Десни. Оптимальною для виду є глибина водойм 10 – 30 см, зниження рівня води та евтрофікація стимулюють її розвиток (Макрофіты., 1993). Вважається, що вид є стійким до впливу механічного забруднення водойм та рекреації, чисельність його варіює в залежності від температури повітря у літній період і рівня води у водоймах (Макрофіты., 1993; Лукаш, Рак, 2008.). Згідно до ЧКУ виду загрожують забруднення водойм та руйнування прибережних ділянок (Заповідні скарби., 2001; Червона книга, 2009). Вид занесено до Червоного списку водних макрофітів як такий, що перебуває під сильною загрозою (Макрофіты., 1993).

Nymphoides peltata (категорія – вразливий вид, Червона книга, 2009) зустрічався у руслових ділянках Десни, а також її заплавних водоймах на відрізку від с. Пушкарі Новгород-Сіверського р-ну до с. Вишеньки Коропського р-ну (Устименко, 1984, Панченко, 2005).

Вид виявлений на території об'єктів ПЗФ у Новгород-Сіверському р-ні Чернігівської обл., а саме: заказника "Оболонський", пам'ятки природи загальнодержавного значення – "Озеро Вадень", яка знаходиться біля сіл Кудлаївка та Дігтярівка (20 га), пам'ятки природи "Мурав'ївська" (Фіторізноманіття., 2006), а також Придеснянський ділянці НПП "Деснянсько-Старогутський" (Панченко, 2005). Зокрема, вказується на поширення виду в заплавних озерах Малі Баги та Синичне, тихих плесах вздовж приток Десни – Знобівки і Десенки Середино-Будського району Сумської обл. (Заповідні скарби., 2001).

У 2010 р. вид нами фіксувався нижче с. Грем'яч Новгород-Сіверського та біля с. Бужанка (територія Мезинського НПП) Коропського р-ну Чернігівської обл.

Плавун щитолистий на Лівобережному Поліссі поширений лише в долині Десни, і становить цінність Мезинського та Очкинського природних ядер міжнародного рівня екологічної мережі Новгород-Сіверського Полісся (Панченко та ін., 2003).

Сучасний стан популяцій виду в регіоні характеризується як стабільний, з кількісним збільшенням їх площ та значною кількістю генеративних особин. Позитивні результати дало вирощування виду на штучних ставках і переселення з районів активного випасу чи деградованих водойм у віддалені водойми, що не зазнали трансформації (Карпенко, 2010).

Популяції витримують помірне витоптування худобою в місцях водопою (Панченко, 2005). Згідно з ЧКУ виду загрожують руйнування прибережних ділянок, штучне регулювання рівня води у водоймах, забруднення та викошування травостою в місцях зростання, зокрема викошування до часу розповсюдження. При посиленні евтрофікації його угруповання зникають. Загрозу для виду становить збільшення рекреаційного пресу на стоячі та малопроточні водойми (Макрофиты., 1993; Заповідні скарби., 2001; Червона книга, 2009; Лукаш, 2010). Вид занесено до Червоного списку водних макрофітів як такий, що перебуває під сильною загрозою (Макрофиты., 1993).

З метою охорони плавуна щитолистого пропонувалося створити гідрологічні пам'ятки природи "Озеро Рогове", 10 га між с. Рогівка та Лесконогои Новгород-Сіверського р-ну, "Озеро Хотинь" (50 га) біля с. Радичів Коропського р-ну (Карпенко, 2010)

Trapa natans (категорія – неоцінений вид, Червона книга, 2009, Рис. 7.) вважається третинним реліктом, ареал якого впродовж голоцену то розширюється, то звужується (Гущина, 1970, Удра, Батова, 1999; Фіторізноманіття., 2006, Тухфатуллина, Дорофеев, 2009). Відомий з околиць с. Мурав'ї та оз. Отмут, Старуха, Судак, Кругле, біля лівого берега Десни коло с. Кудлаївка в Новгород-Сіверському р-ні, Чернігівської обл. (Дубина, Семеніхіна, 1978).

Вид виявлено на територіях заказника "Оболонський", пам'яток природи "Озеро Вадень" і "Мурав'ївська" у Новгород-Сіверському р-ні та "Козероги" (2 га) у Чернігівському районі Чернігівської обл. (Фіторізноманіття., 2006). Повідомляється про його знахідку з території РЛП "Міжріченський" (Прядко, 2004). Вид становить цінність Мезинського та Очкинського природних ядер міжнародного рівня екологічної мережі Новгород-Сіверського Полісся (Панченко та ін., 2003). Згідно до ЧКУ, виду загрожують руйнування місць зростання і заготівля горіхів (Червона книга, 2009). Останнім часом з'являється все більше думок не вважати *Trapa natans* рідкісним видом. Це пов'язано переважно з його успішним розповсюдженням на плесах Дніпровських водосховищ. Поруч з цим, дослідження білоруських вчених про розповсюдження, та динаміку меж його популяцій свідчать про слабке, і скоріше випадкове поширення та приживання на нових місцях тільки окремих рослин, які в подальшому переважно гинуть. Формування ж нових хоча б невеличких заростей спостерігається дуже рідко. Стратегія виду пов'язана з максимальним закріпленням та нарощуванням чисельності в місцях з оптимальними умовами (Тухфатуллина, 2009). Показано, що єдиним шляхом розповсюдження плодів виду є перенесення їх в кінці літа і на початку осені на листових розетках, що відірвалися від кореневища (Тухфатуллина, Дорофеев, 2009). В Подесінні, в умовах природного поширення, *T. natans* зростає на старицях чи затоках з повільною течією. Однак, ресурси для суттєвого нарощення популяції тут відсутні, кількість подібних потенційно придатних місць для зростання дуже лімітована, окрім того вірогідність потрапляння туди плодів дуже низька. Поряд з тим, констатуємо успіх *Trapa natans* на водосховищах Дніпра, необхідно відмітити, що він викликаний антропогенним порушенням в функціонуванні річкової екосистеми. В природних умовах, зокрема на Подесінні, вид залишається рідкісним та досить вразливим компонентом річкової долини. Це пов'язано ще й з тим, що оселяючись під захистом інших гідрофітів, *T. natans* розвивається настільки, що може захащувати водойму і призводити до її замулення та відмирання. Таким чином, його популяції можуть бути недовговічними і потребують нових територій для розселення (Удра, Батова, 1999). Вид занесено до Червоного списку водних макрофітів як такий, що перебуває під сильною загрозою (Макрофіты., 1993).

На охорону в межах долини р. Десни заслуговують також такі не занесені до ЧКУ види, як різуха велика (*Najas minor* All.), кушир плоско-голчастий (*Ceratophyllum platyacanthum* Cham.) та ряска горбата (*Lemna gibba* L.) (вид, що охороняється рішенням Чернігівської облради від 20.01.2000, надалі ЧР) Останній вид, що зустрічається на території пам'ятки природи "Козероги", становить велику цінність Мезинського

природного ядра національного рівня екологічної мережі Новгород-Сіверського Полісся (Панченко та ін., 2003) і за наявною інформацією є надзвичайно рідкісним (Семеніхіна, 1979). Відповідно *Najas minor* та *Ceratophyllum platyacanthum* необхідно розглянути в якості кандидатів до включення в регіональні Червоні списки областей Подесіння, що ж до *Lemna gibba*, її слід розглянути як кандидата на внесення до ЧКУ.

Що стосується таких видів, як *Nuphar lutea* та *Nymphaea candida* (охороняються рішенням Сумської обласної ради від 18.09.01, надалі СР), то вони зафіксовані на старицях Десни коло с. Собич, Кролевецький район, Сумська область. Ці ж види зафіксовані нами в заплаві р. Десни навпроти с. Киселівка Новгород-Сіверського р-ну, а також на схід від с. Макошине Сосницького району. *Nuphar lutea* (Рис. 9), *Nymphaea candida* та *N. alba* (СР) виявлені також на території вищезагадуваного заказника "Оболонський", а *Nymphaea candida* на території пам'ятки природи "Озеро Вадень" біля сіл Кудлаївка та Дігтярівка (20 га) у Новгород-Сіверському районі Чернігівської обл. (Фіторізноманіття., 2006). За нашими даними (2010) угруповання за участю *Nymphaea sp.* поширені у заплавному масиві навпроти с. Морівськ, між Біликами та Морівськом, а також на захід від с. Набільське Козелецького р-ну, Чернігівської обл. *Nuphar lutea* та *Nymphaea alba* зумовлюють цінність відрізка заплави Десни між містом Остер та с. Надинівка (Фіторізноманіття., 2006), острова Любичів (власні дані) і острова Муромець (територія загальнозоологічного заказника місцевого значення "Бобровня" (Parnikoza et al, 2009). При цьому є необхідність їх охорони саме в середній течії Десни (Фіторізноманіття., 2006). *Nuphar lutea*, *Nymphaea candida* та *N. alba* внесені до Червоного списку водних макрофітів як такі, що перебувають під загрозою. Зазначається, що види роду *Nymphaea* нашої флори знижують життєвість та продуктивність популяцій за умови підвищення антропогенної евтрофікації (Макрофиты., 1993). Усі вище перелічені водні макрофіти заслуговують на включення до Червоного списку Київської обл., а ті, які не взяті під регіональну охорону в Чернігівській та Сумській областях, безумовно заслуговують на такий захід.

Зважаючи на особливості біології вищеописаних гідрофітів, недостатнє вивчення дії на них різних природних та антропогенних чинників, головні вимоги для їх охорони поки що можна окреслити дуже загально. Наприклад, збереження природного гідрорежиму та відсутність забруднення річкової системи, а також забудови прибережної смуги. У відповідності до цього, ми рекомендуємо включати місця їх зростання у заповідну зону та зону регульованої рекреації проєктованого НПП "Подесіння" і, в якості ядер Деснянського екологічного коридору. В цих місцях буде заборонена забудова берегів, розчистка прибережної смуги, зміни гідрорежиму, евтрофікація та забруднення. Певну загрозу існу-

ванню популяцій перелічених вище видів становить рекреація, особливо рекреаційне судноплавство та відпочинок на воді, зважаючи на що рекомендуємо чітко контролювати ці фактори у зоні регульованої рекреації.

Представники раритетної флори присутні також у флорі прибережних лучно-болотяних біотопів. Для придеснянських лук характерні наступні види, занесені до Червоної книги України: зозулинець болотяний (*Orchis palustris* Jacq.), зозулинець блощичний (*O. coriophora* L.) пальчатокорінник м'ясо-червоний (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soy), коручка болотяна (*Epipactis palustris* (L.) Crantz), півники сибірські (*Iris sibirica* L.), косарики болотяні (*Gladiolus palustris* Gaudin.), косарики тонкі (*G. tenuis* Bieb.) та косарики черепичасті (*G. imbricatus* L.).

Orchis palustris (категорія – вразливий вид, Червона книга, 2009). Велика популяція виявлена нами (2010) в районі с. Сувид Вишгородського р-ну Київської обл., на вологих луках біля стариць на південний-схід від села, в заплавах масивах на південь від с. Білики та на захід від с. Набільське Козелецького р-ну, а також на східному узбережжі о. Любичів. Вид відомий з території заказників "Оболонський" та "Путивський" у Новгород-Сіверському районі біля с. Путивськ (150 га), є невелика популяція на луках між с. Набільське та Білики Козелецького р-ну (Фіторізноманіття., 2006). Наводиться з території РЛП "Міжріченський", а саме лучно-болотяних ділянок у с. Солонечке (Прядко, 2004). Зозулинець болотний зафіксований на заплавах луках вздовж автомагістралей між с. Жукин і с. Воропаїв Вишгородського р-ну Київської обл., між с. Поліське і м. Остер, поблизу с. Євминка Козелецького р-ну Чернігівської обл. (Перегрим М. М., особисте повідомлення, 2010). Згідно до ЧКУ (2009) виду загрожують збирання та порушення біотопів.

Dactylorhiza incarnata (категорія – вразливий вид, Червона книга, 2009) належить до числа найбільш звичайних орхідей заплави р. Десни і трапляється переважно на ділянках справжніх лук. Вид виявлений на території заказників: "Оболонський" та "Путивський" (Фіторізноманіття., 2006). Під назвою *Dactylorhiza majalis* (Reichenb.) P. F. Hunt et Summerhayes наводиться з території РЛП "Міжрічинський", а саме лучно-болотяних ділянок урочищ Широке, Панське і заплавах лук між м. Остер та с. Надинівка (Прядко, 2004; Фіторізноманіття., 2006). Вид зафіксований на заплавах луках вздовж автомагістралей між с. Жукин і с. Воропаїв Вишгородського р-ну Київської обл., між с. Поліське і м. Остер, поблизу с. Євминка Козелецького р-ну Чернігівської обл. (Перегрим М. М., особисте повідомлення, 2010).

Нами пальчатокорінник м'ясо-червоний виявлено (2010) у східній частині острова Любичів, на північ від с. Крехаїв, по луках на березі протоки Любич, на південь від с. Соболівка, а також між с. Пухівка та Рожівка Броварського р-ну, Київської обл.

У 2009 р. М. Перегримом вид було виявлено на території заплавної луки, що перемежується з лісом вздовж однієї з малих приток Десни на північ від житлового масиву Троєщина у м. Києві. Нами в 2010 р у популяції виявлено 21 генеративна квітуча особина та 10 недорозвинених особин, окрім того виявлено неквітучих особин: 6 -дволисткових, 2 -трилисткових, 4-чотирилисткових.

Неподалік, на північний-схід від попереднього локалітету, М. С. Шевченко виявила на галявині заплавної луки ще одну групу з трьох квітучих та двох неквітучих екземплярів *D. incarnata* (29.06.2010).

Популяцію *D. incarnata* в середній частині острова Муромець (пригирлова частина р. Десни, Київ) на днищах невеликих бічних відгалужень протоки Бобровня було знайдено В. І. Раковим у 2003 р. З метою з'ясування динаміки популяції та реакції на впливи різних природних і антропогенних чинників, ця популяція з 2004 р. вивчається нами щорічно (Parnikoza et al., 2009).

Загалом на цій території, що входить до загально-зоологічного заказника місцевого значення "Урочище Бобровня", є два інших невеликих місцезростання *D. incarnata*. Зважаючи на невелику відстань між ними, що не виключає обміну насінням та перезаплення, їх доцільніше вважати частинами більшої метапопуляції, що займає долину протоки Бобровня, з усіма її затоками та прилеглими реліктовими западинами. В усіх фрагментах популяції по роках спостерігається коливання кількості вегетуючих та квітучих особин. Частина особин переходить в неквітучий стан (так звані трилисткові та чотирилисткові особини), чи взагалі не з'являється на поверхні. Так, у 2010 р. у зв'язку з великою посухою, в усіх місцезростаннях нами зафіксовано лише поодинокі квітучі особини *D. incarnata*.

Згідно ЧКУ (2009) виду загрожують збирання і порушення біотопів. Вказується, що вид може зникати внаслідок раннього викошування лук, зміни гідрорежиму, або збирання квіток та викошування бульб (Заповідні скарби..., 2001)

Orchis coriophora (категорія – вразливий вид, Червона книга, 2009) поширений на сухіших, ніж попередні види, луках. У 2005 р. нами виявлено ділянку зростання зозулинця блощичного в пригирловій частині Десни на о. Муромець в межах Києва. В рік опису було виявлено 3 квітучих екземпляри виду. В наступні роки надземні пагони не зафіксовані. Зозулинець блощичний відомий з околиць м. Чернігова (Зав'ялова, 2006), а також виявлений у флорі заказника "Оболонський".

Популяції виду, як правило, складаються виключно з генеративних квітучих особин (Собко, 1989). Згідно ЧКУ (2009) виду загрожують збирання і порушення біотопів. Нові популяції *O. coriophora* виявлені нами

під час експедицій 2010 р.: на заплавних луках на північний схід від с. Крехаїв, на захід від с. Набільське, а також на південь від с. Білики Козелецького р-ну Чернігівської обл.

Близький до попереднього виду, зозулинець жилкуватий *Orchis nervulosa* Sakalo, що вважається ендеміком Середнього Придніпров'я (Собко, 1989), фіксувався на заплавних луках Десни біля с. Туманська Гута і озера Крившина Козелецького району Чернігівської обл. (Фіторізноманіття., 2006). Згідно ЧКУ (2009) виду загрожують збирання та порушення біотопів. Лукаш (2010) пропонує для охорони цього виду заборонити господарську діяльність в місцях зростання, але проводити періодичне викошування травостою (1 раз на 3 роки) і періодичне вирубування чагарників.

Epipactis palustris (категорія – рідкісний вид, Червона книга, 2009) було знайдено на території РЛП "Міжріченський", а саме на Бондарівському болоті (Прядко, 2004). Згідно ЧКУ виду загрожують збирання і порушення біотопів (Червона книга, 2009). Повідомлень про знахідки *E. palustris* безпосередньо з долини Десни нам відшукати не вдалося. За нашими спостереженнями у Середньому Придніпров'ї вид є сукцесійно не стабільний та залежить від антропогенних факторів впливу (Shevchenko & Parnikoza, 2007a; 2007b).

Вплив різноманітних антропогенних факторів на стан популяцій орхідних привертав увагу багато дослідників, проте відчувається брак даних довготривалого моніторингу популяцій (Вахрамеева, 2007). Зважаючи на це, в умовах пригирлової частини Десни на болотистих луках острова Муромець, нами проводилося щорічне вивчення стану популяції *Dactylorhiza incarnata*. Вплив природних та антропогенних факторів дозволили вивчити й інші площадки болотяних орхідей, розташовані в заплавних біотопах Києва і Вишгорода. (Parnikoza, Shevchenko, 2005; 2007; Shevchenko & Parnikoza, 2007a; 2007b). Було виявлено, що лучно-болотяні орхідеї негативно реагують на сукцесійні зміни та позитивно на фактори, що їх блокують: сінокосіння і пал (Шевченко, Парнікоза, 2006). Подібні спостереження зроблені для близьких видів й іншими дослідниками (Бумар, 1995, Вахрамеева, 2007). За певного рівня антропогенної трансформації деякі види орхідних набувають переваги у порівнянні з іншими рослинами. Це обумовлює утворення значних популяцій вздовж штучно створеної системи меліоративних каналів. Зокрема, великі популяції *D. incarnata* фіксувалися в таких умовах поблизу платформи Ярославка Бобровицького р-ну та с. Вересоч Куликівського р-ну Чернігівської обл. (власні спостереження 2000). Тенденція орхідних Полісся до поширення на ділянки антропогенного походження (дороги та насипи, що заростають), де знижена конкуренція з іншими видами травостою показна і на території РЛП "Міжріченський" (Прядко, 2004).

Iris sibirica (категорія – вразливий вид, Червона книга, 2009, Рис. 14.) – вид, що характерний для заплав великих річок (Лукаш, Рак, 2007) і спорадично поширений по всій долині Десни. Проте чисельність і щільність популяцій сильно варіює. В літературі вказуються численні місцезростання виду: в районі с. Очкине Середино-Будського р-ну, Сумської обл., заказнику "Путивський", між сіл Горбове і Гірки у Новгород-Сіверському р-ні, між с. Спаське Сосницького р-ну і с. Шабалинів Коропського р-ну, с. Змітнів та с. Якличі, між с. Воловиця та с. Березівка Борзнянського р-ну, с. Козероги та хутір Єньків Чернігівського р-ну, в околиці с. Карпилівка, с. Надинівка та Вовчок, на південь від с. Морівськ, на луках поміж с. Білики та Морівськ, с. Білики та с. Набільське, с. Вовчок, м. Остер Козелецького р-ну, у околицях с. Виблі Куликівського району Чернігівської обл., м. Чернігів (лівобережна заплава поблизу оз. Магістратське, правобережна заплава у мікрорайоні Бобровиця) (Зав'ялова, 2006; Лукаш та ін., 2007, відомості гербарію КНУ ім. Шевченка; власні дані, 2010). Нами популяції виду виявлені на острові Любичів Броварського, Вишгородського району Київської обл. та Козелецького району, на заплаві західніше с. Воловиця Борзнянського р-ну Чернігівської обл. (власні дані, 2006, 2010). За нашими даними, *Iris sibirica* поширений також на ділянках мезотрофних лук острова Муромець від початку протоки Бобровня на півдні і до гирла р. Десна на півночі. Значні популяції сконцентровані на південний-захід від протоки Бобровня (Parnikoza et al, 2009). Вид виявлено біля с. Крехаїв Козелецького р-ну, Чернігівської обл. (власні дані), на дану територію нами у 2008 р. було підготоване обґрунтування на створення ландшафтного заказника місцевого значення "Крехаївські луки". Досить часто вид трапляється на ділянці між Десною і с. Блистова, та між Десною та протокою Берестовиця (між с. Макошине та смт. Сосниця) Менського р-ну Чернігівської обл.

На луках Муромця екземпляри півників сибірських зростають окремими скупченнями на ділянках знижень, що є днищами колишніх проток Дніпра, а також виходять на домінуючі в умовах острова сухі луки. В окремих фрагментах популяцій можна виділити материнські щільні ядра з старовіковими великими особинами та периферію з окремих молодих квітучих особин. Таке ядро наявне, наприклад по правому березі протоки Бобровня. Рослини масово квітнуть. Так, у 2004 р. зафіксовано, що одна г особина дає до 20-30 квітконосів. Впродовж усього дослідження (з 2004 р.) щороку нами зареєстровано збір квітів півників місцевим населенням у великих обсягах на букети. Проте значна частина квіток щорік встигає перекутати поза часовими рамками найбільш активного збору та дає в середньому по 1-3 плодоноси.

Згідно до ЧКУ виду загрожують збирання, меліорація та порушення біотопів (Червона книга, 2009). Мешканцями прилеглих до деснянської

заплави сіл та киянами (переважно на острові Муромець) вид по-варварському експлуатується в кінці травня з метою продажу квіткових букетів.

Gladiolus palustris (категорія – зникаючий вид, Червона книга, 2009). Єдине місце, де зустрічався цей вид – околиці с. Дмитрівка Менського району Чернігівської обл. (Лукаш та ін., 2007). Згідно ЧКУ (2009) виду загрожують розорювання лук, меліорація, збір рослин та викошування до дозрівання насіння. Безпосередньо в долині р. Десни вид поки що не виявлено. Через наявність придатних біотопів для *G. Palustris*, слід реально розглянути можливість реінтродукції виду.

Gladiolus tenuis (категорія – вразливий вид, Червона книга, 2009) виявлено на захід від с. Якличі Сосницького р-ну, на лівобережжі Десни у с. Спаське на березі заплавного оз. Прорів. При цьому друге місцезростання було представлене усього трьома генеративними екземплярами (Лукаш та ін., 2007). Згідно до ЧКУ (2009) загрози аналогічні до попереднього виду. Заплавою р. Десни проходить північно-західна межа поширення цього виду (Лукаш та ін., 2007). Косарики тонкі зазначені й для заказника "Путивський".

Досліджені в Подесінні популяції *Gladiolus tenuis* (як і *Gladiolus imbricatus*) були неповночленними через нерегульовану косовицю та випасання худоби (Лукаш та ін., 2007). Як зазначають Рак та Козир (2007), неповночленність вікових спектрів *Gladiolus tenuis*, яка також спостерігалася в популяціях в нижній течії р. Сейм, пов'язана з ускладненням проростання насіння виду в умовах розвиненої дернини. Імовірно в природі виникнення умов для проростання пов'язано з ріючою діяльністю ратичних тварин, таких як дикий кабан чи лань, а також кротів. Внаслідок цього в популяціях, що поновлюються лише спорадично, накопичуються майже виключно особини генеративного віку. Вегетативне поширення в цього виду можливе лише на невеликі відстані, тож існуючий локалітет постійно ущільнюється. У площі ж він збільшується вкрай повільно. Показано високу щільність популяцій в умовах, коли сінокосіння відбувається лише раз на рік у другій половині літа, та відсутнє випасання худоби. В умовах раннього сінокосу чи випасання худоби чисельність виду різко зменшується (Рак, Козир, 2007).

Gladiolus imbricatus (категорія – вразливий вид, Червона книга, 2009) виявлено на території ботанічного заказника "Путивський", в околицях с. Шабалинів Коропського р-ну, с. Козероги Чернігівського р-ну, с. Якличі Сосницького р-ну Чернігівської обл. (Фіторізноманіття., 2006; Лукаш та ін., 2007). Популяція біля с. Якличі складається з двох частин, одна з яких відчуває сильний негативний вплив надмірного випасу худоби (Лукаш та ін., 2007; Лукаш, 2010). Згідно до ЧКУ (2009) загрози аналогічні до попереднього виду.

З метою охорони вищеописаних представників родин Orchidaceae та Iridaceae пропонується на першому етапі (поки триває створення НПП "Подесіння"), організовувати заказники місцевого значення з регуляцією режиму сінокосу та заборонаю випасу худоби. Зокрема, Лукаш та ін. (2007) пропонують створити ботанічний заказник "Якицький" на заплаві Десни поблизу с. Якличі. Створювати заказники в усіх місцях зростання *Gladiolus tenuis* рекомендують Рак та Козир (2007). Що ж до місця популяцій цих рослин у системі проєктованого НПП "Подесіння", то ми рекомендуємо включати їх місцезростання в заповідну зону чи зону регульованої рекреації парку. При цьому на території господарської зони парку мають бути введені обмеження і заходи щодо екологічно збалансованого використання вологих лук та невиснажливого землеробства (Нестеров, 2005; Вологі луки..., 2005). Зокрема на вологих луках, що увійдуть до зон господарської та регульованої рекреації НПП "Подесіння", незалежно від зони парку, пріоритет має віддаватися заготівлі сіна, а не силосуванню. При цьому сінокоси мають проводитися не раніше серпня. Може бути запроваджено не надмірний випас великої рогатої худоби і коней без доступу до узбережжя водних об'єктів. Випал в якості регуляційного заходу може проводитися дуже локально і тільки в зимовий час. Вказані вимоги мають бути закріплені в плані організації Деснянського екологічного коридору та НПП "Подесіння".

Водяна сосонка звичайна (*Hippurus vulgaris* L.) (ЧР) в межах Українського Полісся розповсюджена спорадично (Макрофиты..., 1993). Нами виявлена популяція в прибережній смузі р. Десна на північній околиці м. Новгорода-Сіверського.

Вид зростає на ділянці вологого вільшаника, що відчуває сильне рекреаційне навантаження, зімкнутість деревостану – 70%, ЗПП травостою 70%. Популяція представлена заростями кореневищних клонів (ЗПП до 50%). Зважаючи на те, що вид є залежним від місць активного відкладання мулу, внаслідок активного підтоплення та коливання рівня води (Макрофиты..., 1993), загрозою для виду є зарегулювання річок та зміна їх гідрорежиму. Імовірно, саме через це *Hippurus vulgaris* не виявлено у флорі заплавлених островів Дніпра в Києві. Дане місцезростання водяної сосонки через близькість до населеного пункту пропонуємо включити в зону регульованої рекреації проєктованого НПП "Подесіння", в разі виявлення інших популяцій віддалених від населених пунктів, рекомендуємо їх включити у заповідну зону парку.

Ophioglossum vulgatum (ЧР, СР) належить до раритетної складової флори заплавлених біотопів. На території Подесіння відомий з території Мезинського національного природного парку (знахідка Панченко, архів Мезинського НПП). Вид наводиться з території РЛП "Міжріченський", а саме утворює великі популяції на лучно-болотяних ділянках урочища

"Панське", невеликі популяції утворює по краю Бондарівського болота, поодинокі зустрічається вздовж Київського водосховища та русла Десни навпроти м. Остер (Прядко, 2004). Вужачка звичайна зустрічається на заплавних луках вздовж автомагістралі між с. Жукин і с. Воропаїв Вишгородського р-ну Київської обл. (Перегрим М.М., особисте повідомлення, 2010).

Нами *O. vulgatum* виявлено у пригирловій частині долини р. Десна, зокрема на ділянках вологих лук острова Муромець.

У 2010 р. *O. vulgatum* виявлено на ділянках вологих лук, що перемижуються з невеличкими деревостанами на північ від житлового масиву Троєщина м. Києва поблизу гирла р. Десни. На ділянці вербового заплавного лісу вид зростає у спільному місцезростанні з *Dactylorhiza incarnata*.

Ще одна точка виду виявлена М. С. Шевченко (29.06.2010), поблизу повороту з автодороги від Троєщини на с. Погреби.

Для охорони *Hippurus vulgaris* та *Ophioglossum vulgatum* потребують не тільки охорони відомих популяцій (яких на сьогодні у Подесінні відомо дуже мало), але й включення у заповідну зону та зону регульованої рекреації потенційних місць зростання обох видів. У зв'язку з різким скороченням кількості місцезростань від початку ХХ ст. по Україні загалом *Ophioglossum vulgatum* потребує внесення до Червоної книги України (Parnikoza, 2009). Є також підстави для вивчення питання про необхідність занесення до ЧКУ і *Hippurus vulgaris*.

Відповідно до нашого розуміння поняття "долина річки Десни", як комплексу руслової частини і заплавних терас, надзаплавні лісові та ксерофільні біотопи до території проектування екологічної мережі та НПП "Подесіння" потрапляють рідко, лише як вкраплення. Втім, на ці біотопи слід також звернути увагу, бо вони, як найбільш сукцесійно стабільні та багаті на рідкісні види потребують інколи найбільшої охорони. Так, в подібних біотопах поширені такі рідкісні червонокнижні види, як діфазіаструм сплюснутий (*Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub), гронянка багатороздільна (*Botrychium multifidum* (S.G. Gmel.) Rubr.), коручка чемерицева (*Epipactis helleborine* (L.) Crantz.), астрагал пісковий (*Astragalus arenarius* L.), змієголовник Рюйша (*Dracocephalum ruyschiana* L.), гудієра повзуча (*Goodyera repens* (L.) R.Br.), а також регіонально-рідкісні, такі як плаун булавовидний (*Lycopodium clavatum* L.).

Diphasiastrum complanatum (категорія – рідкісний вид, Червона книга, 2009) – на Лівобережному Поліссі відомо дев'ять місцезнаходжень. Зокрема вид зростає на боровій терасі р. Десни в лісовому урочищі Бір Красилівського лісництва (кв. 33) поблизу с. Золотинка Чернігівського району Чернігівської обл. Тут *D. complanatum* утворював декілька популяцій у блюдцеподібних зниженнях. Куртини, утворені

D. complanatum займали площу від 1 м² до 2,5 м². (Лукаш, 2000). Станом на 2005, на території Деснянсько-Старогутського НПП налічувалося 6 популяцій *D. complanatum* (Панченко, Черноус, 2005). На нашу думку, вид потребує режиму повної заповідності, дуже страждає від порушення лісу внаслідок рубок, а також цілеспрямованого збирання на вінки (Червона книга, 2009).

Botrychium multifidum (категорія – зникаючий вид, Червона книга, 2009) відомий з заплавного лісу на території НПП "Деснянсько-Старогутський", урочище "Уборок" за 3 км від с. Очкине (Панченко, 2005).

Epipactis helleborine (категорія – вразливий вид, Червона книга, 2009) трапляється на ділянках широколистяних лісів та узлісь (Фіторізномаїття., 2006). У 2010 р. одиничний генеративний екземпляр виду був виявлений нами на території заплавного лісу на північ від житлового масиву Троєщина м. Києва. Це фактично перша його реєстрація в лівобережній частині міста. Неповдалік М. С. Шевченко (29.06.2010) виявлено ще один генеративний екземпляр. Напевне в даному випадку ми маємо справу з невеликою дифузною популяцією, що складається з окремих генеративних екземплярів. За літературними даними, вид відомий з території Міжріченського РЛП, а також заказника "Мезинська Швейцарія", становлячи цінність Мезинського природного ядра національного рівня екологічної мережі Новгород-Сіверського Полісся (Панченко та ін., 2003; Прядко, 2004; Панченко, 2005). Коручка чемерникова виявлена Г. Заворотною (особисте повідомлення, 2010) південніше с. Шестовиця Чернігівського р-ну Чернігівської обл., і Зав'яловою (особисте повідомлення) в урочищі Ялівщина у м. Чернігові.

Для збереження *Astragalus arenarius* (категорія – вразливий вид) та *Dracosephalum ruyschiana* (неоцінений вид), спорадично відомих з долини р. Десни (Лукаш, 2002; Червона книга, 2009) має значення збереження непорушених і не заліснених борових терас.

Goodyera repens (категорія – вразливий вид, Червона книга, 2009). На надзаплавних терасах Десни у Деснянсько-Старогутському НПП описана найбільша в Україні популяція *Goodyera repens* (Панченко, Рак, 2007). Втім, невеличкі популяції можуть траплятися і по всьому Подесінні. Так, генеративна куртина виду площею 1м² виявлена на боровій терасі (посадки сосни на місці давніше зведеного лісу) в окол. с. Крехаїв Козелецького р-ну Чернігівської обл. (Пeregrim M.M., особисте повідомлення, 2010). Як зазначається важливе значення для існування популяцій має збереження мохового покриву полого лісу (Панченко, Рак, 2009), зважаючи на що будь-які лісівничі заходи в місцях її зростання мають бути заборонені. Зміни умов зростання заборонені ЧКУ (2009).

Lycopodium clavatum (СР) є характерним видом борових надзаплавних пісків. Проте відомий і заплавних ділянок. Так, велика

спороносна куртина виду виявлена нами ще у 2000 р. на острові Труханів в м. Києві, в листяному лісі поблизу рукава Десни Чорторію. Наразі (2010) вона розрослася, наявні численні стробіли. Інше острівне місцезростання виду виявлено нами у 2010 р. вздовж меліоративного каналу на північ від с. Крехаїв Козелецького р-ну Чернігівської обл. Вид зростає на піщаній дюні частково порослій *Salix acutifolia*, *Betula pendula* *Pinus sylvestris*. В місцезростанні *L. clavatum* наявний розвинений моховий покрив (до 80%). На момент дослідження пагони плауна рясно спороносили.

Під час маршрутного дослідження долини р. Десна в межах Чернігівської області у надзаплавних біотопах Новгород-Сіверського району нами зафіксовано місцезростання деяких регіонально рідкісних видів. Так, на степових схилах на північній околиці Новгорода-Сіверського виявлено популяцію осоки низької, що зростала на стрімкому схилі експозиції (45°) в лучно-степовому угрупованні. Осока низька була представлена великими куртинами генеративного віку з ознаками сенілізації (відмирання центральної частини куртини).

На схилах кар'єру поблизу с. Гірки Новгород-Сіверського району виявлено популяцію тирлича хрещатого (*Gentiana cruciata* L., ЧР, СР), що була представлена приблизно 20 квітучими екземплярами.

Зазначимо, що у випадку виявлених популяцій надзаплавних елементів долини р. Десни, що за прийнятим нами визначенням долини Десни до зони проектування НПП "Подесіння" не потрапляють, ми рекомендуємо створювати для їх охорони ландшафтні заказники місцевого значення. Подібні рекомендації накопичені і з боку інших дослідників регіону (Андрієнко та ін., 2001; Лукаш, Рак, 2000).

Цікавою для планування охорони раритетних рослинних угруповань та окремих популяцій представників флори в рамках розвитку екологічної мережі долини Десни, зокрема створення та зонування майбутнього національного парку "Подесіння", є оцінка досвіду їх охорони в існуючих національних природних парках регіону. Як у НПП "Деснянсько-Старогутський" так і "Мезинський" червонокнижні види представлені, як в заповідній зоні, так і у зонах стаціонарної рекреації та господарській, хоча загалом дослідники намагаються рекомендувати включати їх до заповідної зони (Прядко, 2004; Панченко, 2005). Втім, в рамках традиційної господарської діяльності (для якої відкрита господарська зона) присутні численні негативні тенденції: надмірний випас на пасовищах, внаслідок чого відбувається активна експансія бур'янів, в землеробстві не витримуються агротехнічні норми, внаслідок чого на закинутих полях формуються потужні центри розмноження бур'янів, звідки вони активно експансують на прилеглі землі. Зважаючи на це, ще раз наголошуємо, що незалежно від того, в яку зону НПП потрапила та чи інша популя-

ція рідкісної рослини чи рослинного угруповання, вони мають бути забезпечені охороною, що необхідно закріпити у проекті організації проєктованого НПП "Подесіння".

Література:

- Андриенко Т. Л., Шеляг-Сосонко Ю. Р. Растительный мир украинского Полесья в аспекте его охраны. – Киев: Наукова думка, 1983. – 216 с.
- Андриенко Т. Л., Прядко О. І. Рослинний світ проєктованого Деснянсько-Старогутського національного природного парку // Акт. пробл. створення Деснянсько-Старогутського нац. природ. парку та шляхи їх вирішення: Матеріали науково-практичного семінару (Середина-Буда, 19 – 20 листопада 1997 р.) – К., 1998. – С. 62 – 69.
- Андриенко Т. Л., Прядко О. І., Клестов М. Л., Арап Р. Я., Гаврись Г. Г., Онищенко В. А., Баштовий М. Г. Заказники – осередки природного різноманіття // Заповідні скарби Сумщини. – Суми: Джерело, 2001. – С. 143 – 163.
- Андриенко Т. Л., Шеляг-Сосонко Ю. Р., Устименко П. М. Лісова рослинність території запроектованого Мезинського національного парку // Укр. ботан. журн., 1982. – Т. 39, №4, – С. 74 – 81.
- Афанасьев Д. Я. Типы лук та лукові асоціації р. Десни (з господарською характеристикою) // Геоботанічний збірник Ін-ту ботаніки АН УРСР. К.: Вид-во АН УРСР, 1937. – С. 3 – 84.
- Білик Г. У. Ткаченко В. С. Геоботанічне районування Української РСР. – К.: Наукова думка, 1977. – 301 с
- Бумар Г. Й. Популяційні дослідження рідкісних видів рослин у Поліському природному заповіднику // Заповідна справа в Україні. – 1995. – 1. – С. 6 – 10.
- Вахрамеева М. Г. Жизнь популяций евроазиатских наземных орхидных // Вестник Тверского государственного университета, 2007. – Т. 35, № 7. – С. 75 – 81.
- Вологі луки. Посібник з управління та відновлення / Бенстід Ф. та ін., пер. з англійської.: за загальною редакцією О. В. Дудкіна, О. М. Осадчої. – К.: 2005. – 128 с.
- Гущина В. Г. К распространению *Trapa natans* L. s.l. в Рязанской области. – Уч. Зап. Рязанск. пед. ин-та. – 1970. – 106. – С. 3–15.
- Дубина Д. В. Распространение, экология и ценология *Trapa natans* (Traraceae) на Украине // Бот. журн. – 1982. – Т. 67, №5 – С. 659–667.
- Дубина Д. В., Семеніхіна К. А. *Trapa natans* L. на Десні. // Укр. ботан. журн., 1978. – Т. 35, № 4. – С. 371–374.
- Зав'ялова Л. В. Короткий нарис історії дослідження урбанofлори міста Чернігова // Актуальні проблеми ботаніки, екології та біотехнології. Матеріали міжнародної конференції молодих учених-

- ботаніків (27–30 вересня, 2006 р. м. Київ) – Київ: Фітосоціоцентр, 2006. – С. 51.
- Заповідні скарби Сумщини / Під заг. редакцією д.б.н. Т. Л. Андрієнко. – Суми: Джерело, 2001. – 208 с.
- Зелена книга України / під загальною редакцією чл.-кор. НАН України Я. П. Дідуха. К.: Альтерпрес, 2009. – 448 с.
- Лукаш О. В. Рідкісні види папоротеподібних (Polypodiopsida) на межиріччі Десна – Остер // Укр. ботан. журн. – 1997. – Т. 54, №5. – С. 461–465.
- Лукаш О. В. Нові місцезнаходження представників роду *Diphasiastrum* на Лівобережному Поліссі // Актуальні проблеми ботаніки та екології. Матеріали конференції молодих вчених-ботаніків України 13–16 вересня 2000 року, Чернігів, Седнів. – Київ. – С. 49–50.
- Лукаш О. В. *Astragalus arenarius* L. На Чернігівському Поліссі // Актуальні проблеми флористики, систематики, екології та збереження фіторізноманіття: Матеріали конф. молодих вчених-ботаніків України (м. Львів, 6–10 серпня 2002р.). – Львів, 2002. – С. 218–220.
- Лукаш О. В. Види судинних рослин Східного Полісся, занесені до національних Червоних книг // Рослинний світ у Червоній книзі: впровадження Глобальної стратегії збереження рослин. Матеріали міжнародної конференції (11–15 жовтня 2010 р. Київ). – Київ: Альтерпрес, 2010. – С. 85–86.
- Лукаш О. В., Карпенко Ю. О. Сучасне поширення рідкісних видів флори Чернігівщини // Рідкісні та корисні рослини флори Чернігівщини в природі та культурі. – К., 1997. – С. 9–19.
- Лукаш О., Рак О. Рослинний світ пропонованого заказника "Савинський" на Чернігівщині // Актуальні проблеми ботаніки та екології. Матеріали конференції молодих вчених-ботаніків України 13–16 вересня 2000 року, Чернігів, Седнів. – Київ. – С. 50–51.
- Лукаш О. В., Рак О. О., Подорожний Д. С. Види Iridacea Juss. у заплаві Десни // Укр. ботан. журн., 2007 – Т. 64, №3 – С. 382–392.
- Лукаш О. В., Рак О. О. *Salvinia natans* (L.) All. На Східному Поліссі // Інтродукція рослин. – 2008. – №1. – С. 38–43.
- Карпенко Ю. О. *Nymphoides peltata* (S. G. Gmel.) Kuntze в Поліській частині Чернігівської області: Особливості поширення, сучасний стан популяцій та підходи до охорони // Рослинний світ у Червоній книзі: впровадження Глобальної стратегії збереження рослин. Матеріали міжнародної конференції (11–15 жовтня 2010 р. Київ). – Київ: Альтерпрес, 2010. – С. 85–86.
- Макрофиты – индикаторы изменений природной среды, Под ред. С. Гейны, К. М. Сытник, – К.: Наукова думка, 1993. – 433 с.

- Мулярчук С. О. Заплавні луки Чернігівського Полісся // Укр. ботан. журн. – 1958. – Т. 15, №4. – С. 49-61.
- Нестеров Ю. В. Практичні поради із збереження біорізноманіття у сільськогосподарських угіддях. – К.: Wetlands International Black Sea Programme. – 2005. – 48 с.
- Панченко С. М. Рідкісні види Старогутського лісового масиву (Сумська область) // Укр. Ботан. журн., 1999. – Т. 56, №1. – С. 22–23.
- Панченко С. М. Флора національного природного парку "Деснянсько-Старогутський" та проблеми охорони фіторізноманіття Новгород-Сіверського Полісся. – Під заг. ред. С. Л. Мосякіна. – Суми: Університетська книга, 2005. – 92 с.
- Панченко С. М., Андрієнко Т. Л., Гаврись Г. Г., Кузьменко Ю. В. Екологічна мережа Новгород-Сіверського Полісся. – Суми: Університетська книга, 2003 – 92 с.
- Панченко С. М., Чорноус О. П. Вікова та віталітетна структура популяцій *Diphysastrum complanatum* s.l. у НПП "Деснянсько-Старогутський" № 5. – 2005. – С. 698–707.
- Панченко С. М., Рак О. О. Популяція *Goodyera repens* (L.) R. Br. (Orchidaceae) у Національному природному парку "Деснянсько-Старогутський" // Укр. Ботан. журн., 2007. – Т. 64, №4. – С. 526–533.
- Панченко С. М., Рак А. А. Парцелярна структура лесного сообщества и динамика популяции *Goodyera repens* (Orchidaceae) // Заповідна справа в Україні, 2009. – Т. 15, № 1. – С. 22–27.
- Прядко О. І. Ценотичне та флористичне різноманіття РЛП "Міжиріченський" // Вісник Запорізького державного університету – 2004. – 1. – С. 190–195.
- Рак О. О., Козир М. С. *Gladiolus tenuis* Bieb. у нижній частині долини р. Сейм // Інтродукція рослин. – 2007. – 1 – С. 28–35.
- Семеніхіна К. А. Нові місцезнаходження рідкісних видів у заплавних водоймах річки Десни // Укр. ботан. журн. – 1979. – Т. 36, №3. – С. 214–218.
- Семеніхіна К. А. Водна рослинність р. Десни та водойм її заплави в межах УРСР // Укр. ботан. журн. – 1982. – Т. 39, №2. – С. 57–62.
- Скляр Ю. Л. Редкие и охраняемые водные растения поймы Десны // Акт. пробл. Створення Деснянсько-Старогутського нац. природ. парку та шляхи їх вирішення: Матеріали науково-практичного семінару (Середина-Буда, 19–20 листопада 1997 р.) – К., 1998. – С. 77–79.
- Собко В. Г. Орхідеї України. – К.: Наукова думка, 1989. – 192 с.
- Тухфатуллина М. С. Водяной орех *Trapa natans* L. в Белорусском Поозерье и перспективы его аквакультуры // Фундаментальные и прикладные исследования в биологии. Материалы I международной

- научной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. – Т.1, Донецк, 23–26 февраля 2009. – С. 427–428.
- Тухфатуллина М. С., Дорофеев А. М. Способы распространения плодов водяного ореха *Trapa natans* L. // Фундаментальные и прикладные исследования в биологии. Материалы I международной научной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. – Т.1, Донецк, 23–26 февраля 2009. – С. 429–430.
- Удра І. Х., Батова Н. І. Особливості стратегії розмноження рідкісних видів рослин – основа для рекомендацій щодо їх охорони // Заповідна справа в Україні – 1999. – Т. 5, 1. – С. 25–30.
- Устименко П. М. Флористичні знахідки на території запроектованого Мезинського природного національного парку // Укр. ботан. журн. – 1984. – Т. 41, №4, – С. 66–67.
- Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона / Під заг.ред. Т. Л. Андрієнко. – Київ: Фітосоціоцентр, 2006. – 316 с.
- Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха – К.: Глобалконсалтинг, 2009. –900 с.
- Шевченко М. С., Парнікоза І. Ю., Про залежність популяцій *Dactylorhiza incarnata* Soo` міста Києва та його околиць від дії антропогенних факторів // Матеріали VI всеукраїнської конференції студентів та аспірантів "Біологічні дослідження молодих вчених в Україні", Київ, 21–22 вересня 2006 р., К.: КНУ – С. 81–82.
- Parnikoza I.Yu., Shevchenko M. S., Current state of *Epipactis helleborine* (L.) Crantz. And *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo populations in Kyiv and its vicinities, Ukraine // Вестник Тверского государственного университета, 2007. – Т. 36. – № 8. – С. 59–62.
- Kostrakiewicz K., Kozak M. Nowie, obfite stnowisko kotewki orzecha wodnego *Trapa natans* na Opolszczyźnie // Chronmy Przyr. Ojcz. – 2009 – 65, 1 – P. 61–64.
- Parnikoza I. The present state of Ophioglossaceae family in Ukraine // Актуальні проблеми ботаніки та екології // Матеріали міжнародної конференції молодих учених, 11–15 серпня 2009. – Тернопіль, 2009. – Р. 155.
- Parnikoza I., Shevchenko M., Shevchenko N. Current state of rare plants populations of Muromets Island, Kyiv, Ukraine // Біологічні дослідження молодих вчених в Україні // Матеріали IX Всеукраїнської наукової конференції студентів та молодих науковців. – 28–29.10.09, Київ. – С. 31–32.
- Shevchenko M. S., Parnikoza I. Yu. Ecological heterogeneity of *Epipactis palustris* (L.) Crantz. populations in Kyiv city and its vicinities // 36. тез міжнародної конференції студентів та аспірантів "Молодь та поступ біології", Львів, 23–27 квітня 2007 р., ЛНУ, 2007a – С. 148–149.

Shevchenko M. S., Parnikoza I. Yu. The problem of conservation of *Epipactis palustris* (L.) Crantz. (Orchidaceae) populations of Kyiv region in the context of succession // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Екологія: наука, освіта, природоохоронна діяльність". – К.: Науковий світ, 2007b. – С. 62.

ТВАРИННИЙ СВІТ ДОЛИНИ РІЧКИ ДЕСНА

Фауна безхребетних

Територія Деснянського екологічного коридору має значну протяжність і включає різноманітні біотопи. Це і типові заплавні екосистеми: заболочені луки та прирічкові лісосмуги, і соснові бори та різні типи широколистяних і мішаних лісів. На території Новгород-Сіверського Полісся до Деснянського екологічного коридору підходять азональні степові ділянки і кальцифільні рослинні угруповання на виходах крейди. Сама заплава Десни теж дуже різноманітна: як кількістю стариць, озер, так і глибиною та швидкістю течії. Це створює найрізноманітніші умови для існування безхребетних. Загальну кількість видів безхребетних, які потенційно можуть бути виявлені на території Деснянського екологічного коридору варто оцінювати як близько тисячі видів. Частина їх широко розповсюджена у всьому регіоні й добре досліджена, біологія і екологічні особливості багатьох інших досі недостатньо вивчені. Тому важливо виявити хоча б рідкісні види, занесені до Червоної книги України і міжнародних "червоних" списків. Часто ці види є індикаторними, тому їх присутність на території дає підстави робити висновки про ідентичність біотопу та ступінь його антропогенної трансформації.

Збережена природна мозаїка ландшафтів заплавних ділянок Десни не лише підтримує популяції локально чи глобально рідкісних видів, що тут знаходять умови для існування та перебувають під меншим антропогенним пресом, але й дозволяє припускати існування видів, що вважаються в даному регіоні зниклими або не відмічалися внаслідок недостатніх досліджень. В останньому випадку проблема стоїть особливо гостро для більшості червів, планктонних ракоподібних або дрібних комах, визначити які в змозі лише вузьке коло вчених, що не здатне охопити дослідженнями всі перспективні щодо цього території. Втім, значно важчими видаються перспективи з охороною безхребетних. Зокрема, труднощі тут пов'язані з важкістю розробки і впровадження специфічних охоронних програм, присвячених певному виду. Як наслідок, охорона безхребетних часто зводиться до охорони біотопу, в якому мешкають види. Тому надання Деснянському екологічному коридору статусу національного парку дасть змогу вирішити обидві описані вище проблеми: по-перше, приверне увагу дослідників до місцевої фауни, по-друге, дозволить захистити заплаву річки від грубого антропогенного втручання.

Натомість можна виділити деякі систематичні групи та групи видів, що можуть бути індикаторними, відомості про поширення яких відіграватимуть певну роль у формуванні структури Деснянського

екологічного коридору та плануванні зонування проектного національного природного парку "Подесіння". Перш за все – це види занесені до Червоної книги України а також бабки, які поширені в усіх біотопах Деснянського екологічного коридору, і життєвим циклом неминуче прив'язані до запливи річки.

Поширення рідкісних видів безхребетних в заплаві Десни. Згідно третього видання Червоної книги України, на території проектного національного природного парку "Подесіння" нараховується 53 види безхребетних, що підлягають охороні. Серед них представники типу Кільчасті черви (*Annelida*) – псевдотрохета п'ятикільчаста (*Fadejewobdella quinqueannulata*) і медична п'явка (*Hirudo medicinalis*), що зустрічалися тут до 1994 року, нинішня їх присутність вимагає підтвердження, а також представники членистоногих (*Arthropoda*) з класів Ракоподібні (*Crustacea*) і Багатоніжки (*Myriapoda*) – відповідно танімастикс ставковий (*Tanymastix stagnalis*) та мухоловка звичайна (*Scutigera coleoptrata*), причому танімастикс відомий лише із знахідок 1940 року. Комахи ж представлені рядами Бабки (*Odonata*), Твердокрилі (*Coleoptera*), Лусокрилі (*Lepidoptera*), Перетинчастокрилі (*Hymenoptera*) і Двокрилі (*Diptera*). Бабки представлені двома видами, що будуть розглянуті в окремому розділі. Твердокрилих, що підлягають охороні на території Деснянського екологічного коридору, тут нараховується 12 видів. У прирічкових лісосмугах і ділянках заплавної лісу знаходять притулок вусачі. Вусач великий дубовий (*Cerambyx cergo*) та вусач червонокрилий Кеслера (*Purpuricenus kaehleri*) тяжіють до дубових і мішаних листяних лісів в заплаві, а вусач мускусний (*Aromia moschata*) віддає перевагу прирічковим вербовим лісосмугам. Лише вусач земляний – хрестоносець (коренеїд хрестоносець) (*Dorcadion equestre*) надає перевагу трав'янистим ділянкам. В численних старицях і заводях річки знайшли притулок два види червонокнижних плавунців: плавунець широкий (*Dytiscus latissimus*) і плавунець дволінійний (*Graphoderes bilineatus*). До мішаних лісів і вологих лук тяжіє турун Менетріє (*Carabus menetries*) – зоофаг широкого профілю; потребують нового підтвердження знахідки красотила пахучого (*Calosoma sycophanta*), що спеціалізується переважно на гусені метеликів. Неподалік від території проектного НПП "Подесіння" є знахідки стафіліна волохатого (*Emus hirtus*). В лісах Деснянського екологічного коридору мешкають плоскотілка червона (*Cucujus cinnabarinus*), жук-самітник (*Osmoderma barnabita*) і жук-олень (*Lucanus cervus cervus*). З метеликів в Подесінні трапляються одні з найкрасивіших метеликів України: махаон (*Papilio machaon*), подалірій (*Iphiclides podalirius*) і поліксена (*Zerynthia polyxena*). Широко представлені в межах Деснянського екологічного коридору бражники: один з найбільших метеликів України – бражник "мертва голова"

(*Acherontia atropos*), а також бражники дубовий (*Marumba quercus*), скабіозовий (*Hemaris tityus*) і Прозерпіна (*Proserpinus proserpina*). Створення в межах Деснянського екологічного коридору національного природного парку дозволить не лише зберегти середовище існування цих видів, а й убезпечити їх від безпосереднього знищення: так, за гарну особину дубового бражника, за кордоном колекціонери дають від трьох до п'яти євро. На галявинах, вздовж доріг і на просіках можна зустріти ще одного незрівнянно гарного метелика – велику райдужницю (*Apatura iris*), чиї крила переливаються на сонці в залежності від кута зору, що робить її мішенню для колекціонерів. Заплава Десни є одним з небагатьох місць в Україні, де доводилось спостерігати сонцевика фаубілого (*Nymphalis vaualbum*) – великого метелика, схожого на кропивницю. Ще рідше можна побачити синявця Буадюваля (синявець Ероїдес) (*Polyommatus boisduvalii*): цей вид занесено до Червоної книги метеликів Європи і в Україні за останні 20 років відомі лише поодинокі знахідки виду, зокрема і неподалік заплави Десни. На території Подесіння відомі три представники родини Сатурнії (*Saturniidae*): велика сатурнія (*Saturnia pyri*) (до речі, найбільший метелик Європи), мала сатурнія (*Eudia pavonia*) і руда сатурнія (*Aglia tau*), відомі по знахідкам в заплаві Десни до 1994 року. Рідкісні види типової нічної родини совок (*Noctuidae*) представлені блакитною стрічкаркою (*Catocala fraxini*), стрічкаркою орденською малиною (*Catocala sponsa*), каптурницями пишною (*Cucullia magnifica*) і срібною (*Cucullia argentea*), розкішною совкою (*Staurophora celsia*). Родина Ведмедиць (*Arctiidae*) представлена двома видами: великою ведмедицею (*Pericallia matronula*) і ведмедицею-господинею (*Callimorpha dominula*). Іншими цікавими представниками Лускокрилих, для яких створення національного природного парку буде кроком до їх збереження, є мнемозина (*Parnassius mnemosyne*), стрічкарка тополева (*Limenitis populi*), сатир залізний (*Hipparchia statilinus*), ендроміс березовий (*Endromis versicolora*) і красик веселий (*Zygaena laeta*).

Із ряду Двокрилі (*Diptera*) в заплаві було знайдено велетенського ктира (*Satanas gigas*), хоча нинішнє його перебування там потребує підтвердження. Перетинчастокрилі представлені більшим розмаїттям видів: тут трапляються представники родин Бластикоміди (*Blasticotomidae*), Їздці-іхневмоніди (*Ichneumonidae*), Стисночеревні горіхотворки (*Ibaliidae*), Андреніди (*Andrenidae*), Справжні бджоли (*Apidae*).

Бластикоміди представлені єдиним видом – бластиконою папоротевою (*Blasticotoma filiceti*), яка відома лише поодинокими знахідками. Представником іхневмонід є мегариса рогахвоста (*Megarhyssa superba*), що потребує захисту від вирубування сухих старих дерев, зокрема у прирічкових лісосмугах. Горіхотворка велетенська (*Ibalia rufipes*) вимагає таких самих заходів по збереженню. Мелітурга

булавоуса (*Melitturga clavicornis*) (представник Андренід) знайдена в околицях Подесіння, присутність безпосередньо в заплаві вимагає підтвердження. Два види ксилокоп, звичайна (*Xylocopa valga*) і фіолетова (*Xylocopa violacea*), траплялися в безпосередній близькості від Деснянського екокоридору і можуть бути виявлені в ньому. Фауна рідкісних джмелів нараховує три види: джмелі пахучий (*Bombus fragrans*), моховий (*Bombus muscorum*) і глинистий (*Bombus argillaceus*), причому перші два відомі за більш давніми знахідками. Джмелям загрожує знищення гнізд при застосуванні неправильних технологій сінокосіння, або оранки (Червона книга України, 2009).

У табл. 1 представлені рідкісні та зникаючі види безхребетних, що трапляються в басейні Десни і занесені до Червоної книги України (ЧКУ), Додатків Бернської Конвенції (БК), Європейського червоного списку (ЄЧС) та Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи (МСОП).

Таблиця 1.

Охоронні категорії безхребетних тварин басейну Десни.

Вид	Охоронний статус			
	ЧКУ	БК, додаток	ЄЧС	МСОП
Псевдотрохета п'ятикільчаста (<i>Fadejewobdella quinqueannulata</i>)	ВР			
Медична п'явка (<i>Hirudo medicinalis</i>)	ЗК	2	I	NT
Танімастикс ставковий (<i>Tanymastix stagnalis</i>)	ЗК			
Мухоловка звичайна (<i>Scutigera coleoptrata</i>)	ЗК			
Вусач великий дубовий (<i>Cerambyx cergo</i>)	ВР	2	E	VU
Вусач червонокрилий Кеслера (<i>Purpuricenus kaehleri</i>)	ВР			
Вусач мускусний (<i>Aromia moschata</i>)	ВР			
Вусач земляний – хрестоносець (коренеїд хрестоносець) (<i>Dorcadion equestre</i>)	ВР			
Плавунець широкий (<i>Dytiscus latissimus</i>)	НВ	2	E	VU
Плавунець дволінійний (<i>Graphoderes bilineatus</i>)	НВ	2		
Турун Менетріє (<i>Carabus menetries</i>)	ВР			
Красотіл пахучий (<i>Calosoma sycophanta</i>)	ВР		V	
Стафілін волохатий (<i>Emus hirtus</i>)	РД			
Плоскотілка червона (<i>Cucujus cinnabarinus</i>)	ВР	2	E	VU
Жук-самітник (<i>Osmoderma barnabita</i>)	ВР	2	E	VU
Жук-олень (<i>Lucanus cervus cervus</i>).	РД	3		
Махаон (<i>Papilio machaon</i>),	ВР			
Подалірій (<i>Iphiclides podalirius</i>)	ВР			
Поліксена (<i>Zerynthia polyxena</i>)	ВР	2		

Вид	Охоронний статус			
	ЧКУ	БК, додаток	ЄЧС	МСОП
Мнемозина (<i>Parnassius mnemosyne</i>)	ВР	2		
Мертва голова (<i>Acherontia atropos</i>)	ВР			
Бражники дубовий (<i>Marumba quercus</i>)	РД			
Бражник скобіозовий (<i>Hemaris tityus</i>)	РД			
Бражник Прозерпіна (<i>Proserpinus proserpina</i>)	РД	2	V	DD
Райдужниця велика (<i>Apatura iris</i>)	ВР			
Пашечниця велика (<i>Ephydryas maturna</i>)		2		
Сонцевик фау-біле (<i>Nymphalis vaualbum</i>)	НО			
Синявець Буадюваля (синявець Ероїдес) (<i>Polyommatus boisduvalii</i>)	ЗК			
Сатурнія велика (<i>Saturnia pyri</i>)	ВР		E	
Сатурнія мала (<i>Eudia pavonia</i>)	РД			
Сатурнія руда (<i>Aglia tau</i>)	ВР			
Стрічкарка блакитна (<i>Catocala fraxini</i>)	ВР			
Стрічкарка орденська малинова (<i>Catocala sponsa</i>)	РД			
Каптурниця пишна (<i>Cucullia magnifica</i>)	РД			
Каптурниця срібна (<i>Cucullia argentea</i>)	РД			
Совка розкішна (<i>Staurophora celsia</i>)	РД			
Ведмедиця-господиня (<i>Callimorpha dominula</i>)	ВР			
Ведмедиця велика (<i>Pericallia matronula</i>)	ВР			
Стрічкарка тополева (<i>Limenitis populi</i>)	ВР			
Сатир залізний (<i>Hipparchia statilinus</i>)	РД			
Ендроміс березовий (<i>Endromis versicolora</i>)	ВР			
Красик веселий (<i>Zygaena laeta</i>)	ЗК			
Ктир велетенський (<i>Satanas gigas</i>),	ВР			
Бластиком папоротева (<i>Blasticotoma filiceti</i>)	РД			
Мегариса рогохвоста (<i>Megarhyssa superba</i>)	РД			
Горіхотворка велетенська (<i>Ibalia rufipes</i>)	ВР			
Мелітурга булавовуса (<i>Melitturga clavicornis</i>)	ВР			
Ксилокопа звичайна (<i>Xyllocopa valga</i>)	РД			
Ксилокопа фіолетова (<i>Xyllocopa violacea</i>)	РД			
Джміль пахучий (<i>Bombus fragrans</i>),	ЗК			
Джміль моховий (<i>Bombus muscorum</i>)	РД			
Джміль глинистий (<i>Bombus argillaceus</i>),	ВР			
Красуня-діва (<i>Calopteryx virgo</i>)	ВР			
Дозорець-імператор (<i>Anax imperator</i>)	ВР			
Коромисло зелене (<i>Aeshna viridis</i>)		2	I	NT
Дідок жовтоногий (<i>Stylurus flavipes</i>)		2		
Білоноска товстохвоста (<i>Leucorrhinia caudalis</i>)		2	I	
Білоноска болотна (<i>Leucorrhinia pectoralis</i>)		2		

ЗН – зниклий, ЗП – зниклий у природі; ЗК – зникаючий; ВР – вразливий; РД – рідкісний; НО – неоцінений; НВ – недостатньо відомий; DD – брак даних, NT – близький до стану загрози зникнення, VU – вразливий; E – види, що перебувають під загрозою знищення, V – вразливі види, I – невивчені види.

Бабки (Odonata, Insecta) на території Деснянського екологічного коридору.

Однією з найбільш типових груп безхребетних, що можуть відігравати індикаторну роль в дослідженні заплавної біотопів, є бабки. На дослідженні цієї групи ми зупинились більш детально.

Бабки – це амфібіотичні комахи, личинки яких переважно мешкають у водоймах, а імаго ведуть повітряний спосіб життя. Це активні невибіркові хижаки. Вважається, що важливими чинниками, які визначають видовий склад бабок на певній території, є стан водойми (її сапробність, хімічне забруднення, наявність інших хижаків, зокрема риб, тощо), а також щільність і видовий склад водної рослинності. В класичних методах біоіндикації стану водойм бабок, як окремий тест-об'єкт, не застосовують, проте ряд науковців відмічають кореляцію між станом водойм та видовим і кількісним складом личинок бабок. На даний момент наявність і кількість у водоймі личинок бабок в комплексі з іншими групами тварин використовують для підрахунку біоіндикаційних індексів (олігетно-хірономідний індекс, індекс Масра та ін.).

Для заплави Десни на території України відмічено 50 видів бабок, що становить 68% від загальної кількості видів, які зареєстровано на території України (73 види). На території проєктованого Деснянського екологічного коридору відмічено 6 видів бабок, які підлягають охороні: *Calopteryx virgo*, *Anax imperator* (занесені до Червоної книги України); *Aeshna viridis*, *Stylurus flavipes*, *Leucorrhinia caudalis*, *Leucorrhinia pectoralis* (занесені до Додатків Бернської конвенції).

Видовий склад бабок української частини заплави Десни:

Zygoptera:

Calopterygidae:

Calopteryx splendens (Harris, 1782) – красуня блискача

Calopteryx virgo (Linnaeus, 1758) – красуня-діва

Lestidae:

Lestes barbarus (Fabricius, 1798) – лютка повільна

Lestes dryas (Kyrby, 1890) – лютка-дріада

Lestes sponsa (Hansemann, 1823) – лютка-наречена

Lestes virens (Charpentier, 1825) – лютка ясно-зелена

Sympetma fusca (van der Linden, 1823) – сіролютка руда

Sympetma paedisca (Brauer, 1877) – сіролютка кільчаста

Platycnemididae:

Platycnemis pennipes (Pallas, 1771) – плосконіжка звичайна

Coenagrionidae:

Coenagrion armatum (Charpentier, 1840) – стрілка озброєна

Coenagrion hastulatum (Charpentier, 1825) – стрілка списоносна

Coenagrion puella (Linnaeus, 1758) – стрілка-дівчина

Coenagrion pulchellum (van der Linden, 1823) – стрілка чудова
Coenagrion scitulum (Rambur, 1842) – стрілка гарна
Enallagma cyathigerum (Charpentier, 1840) – еналягма чашоносна
Erythromma najas (Hansemann, 1823) – червоноочка-наяда
Erythromma viridulum (Charpentier, 1840) – червоноочка зелена
Ischnura elegans (van der Linden, 1823) – тонкохвіст елегантний
Ischnura pumilio (Charpentier, 1825) – тонкохвіст маленький
Nehalennia speciosa (Charpentier, 1840) – негаленія чудова

Anizoptera:

Aeshnidae:

Aeshna affinis (van der Linden, 1823) – коромисло зеленобоке
Aeshna cyanea (Mueller, 1764) – коромисло синє
Aeshna grandis (Linnaeus, 1758) – коромисло велике
Aeshna mixta (Latreille, 1805) – коромисло мале
Aeshna serrata (Hagen, 1856) – коромисло пильчасте
Aeshna viridis (Eversmann, 1836) – коромисло зелене
Anaciaesha isosceles (Muller, 1767) – коромисло руде
Anax imperator (Leach, 1815) – дозорець-імператор
Anax parthenope (Selys, 1839) – дозорець малий
Brachytron pratense (Mueller, 1768) – короткочеревець лучний

Gomphidae:

Gomphus vulgatissimus (Linnaeus, 1758) – дідок звичайний
Stylurus (Gomphus) flavipes (Charpentier, 1825) – дідок жовтоногий

Corduliidae:

Cordulia aenea (Linnaeus, 1758) – кордулія бронзова
Epithea bimaculata (Charpentier, 1825) – епітека двоплямиста
Somatochlora flavomaculata (van der Linden, 1825) – зеленотілка

жовтоплямиста

Somatochlora metallica (van der Linden, 1825) – зеленотілка металева

Libellulidae:

Crocothemis erythraea (Brulle, 1842) – шафранка червона
Leucorrhinia caudalis (Charpentier, 1840) – білоноська товстохвоста
Leucorrhinia dubia (van der Linden, 1825) – білоноська маленька
Leucorrhinia pectoralis (Charpentier, 1825) – білоноська болотна
Leucorrhinia rubicunda (Linnaeus, 1758) – білоноська червонувата
Libellula depressa (Linnaeus, 1758) – бабка плоска
Leucorrhinia quadrimaculata (Linnaeus, 1758) – бабка чотириплямиста
Orthetrum albistylum (Selys, 1848) – рівночеревець білохвостий
Orthetrum cancellatum (Linnaeus, 1758) – рівночеревець решітчастий
Sympetrum danae (Sulzer, 1776) – тонкочеревець чорний
Sympetrum flaveolum (Linnaeus, 1758) – тонкочеревець жовтий

Sympetrum meridionale (Selys, 1841) – тонкочеревець південний
Sympetrum sanguineum (Mueller, 1764) – тонкочеревець криваво-червоний
Sympetrum vulgatum (Linnaeus, 1758) – тонкочеревець звичайний

На сьогодні видовий склад бабок у заплаві Десни вивчений нерівномірно, найбільш повно досліджена ділянка заплави у Броварському та Вишгородському районах Київської області. Більшість відомостей з околиць сіл Нижня Дубечня, Осіщина, Хотянівка, Рожни, Зазим'є, Ядути, менше даних є по селах Жукин, Літочки, Новосілки, Сосниця, Оболоння, Пушкарі, Крехаїв та місту Чернігів.

Більшість личинок бабок є фітофілами, тобто мешкають серед водної рослинності (всі *Zygoptera*, та частина *Anisoptera*), решта – входить до складу макрзообентосу (*Anisoptera: Gomphidae, Corduliidae, Libellulidae*). Бабки населяють найрізноманітніші водойми: пересихаючі й постійні, стоячі й проточні, чисті й забруднені, зарослі та вільні від рослинності, затінені та освітлені.

Представники родини *Calopterygidae* мешкають поблизу проточних, чистих водойм з незамуленим дном. Для території Десни відмічено 2 види, причому *Calopteryx splendens* є масовим у певних ділянках заплави. Личинок обох видів можна знайти серед різноманітної водної рослинності на незначній глибині. Дорослі особини ніколи не відлітають далеко від водойми, тримаються серед кущів та іншої прибережної рослинності.

Представники родини *Lestidae* мешкають біля мілких стоячих або слабопроточних водойм, часто в тих, що не населені рибою і мають густу водну рослинність, де личинки переховуються личинки. Трапляються навіть у водоймах, що пересихають, перечікуючи несприятливі умови на стадії яйця. Дорослі особини зазвичай тримаються біля берега. Оскільки на Десні зустрічається багато стариць і каналів, ця родина представлена досить широко (6 видів з 9 відомих для України).

Родина *Platycnemididae* в Україні представлена одним широко розповсюдженим видом, *Platycnemis pennipes*, що зустрічається і на Десні. Личинки – типові реофіли, надають перевагу проточним чистим водоймам з густою водною рослинністю. Дорослі особини не відлітають далеко від водойм і тримаються на прибережній рослинності. На Десні спостерігається майже всюди по берегах русла та проток.

Родина *Coenagrionidae* у заплаві Десни представлена 11 видами (загалом для України відомо 16). Багато видів є еврибіонтами, що населяють різні типи водойм, надаючи перевагу місцям з багатою водною рослинністю. Найбільш толерантними до стану водойм є представники

родів *Ischnura*, *Erythromma* та деякі види роду *Coenagrion*. *Nehalennia speciosa* зустрічається досить рідко. *Coenagrion scitulum* у заплаві Десни був востаннє зареєстрований у 1964 році. Личинки ценагріонід – типові фітофіли, які мешкають серед водної рослинності. Імаго можна помітити недалеко від води на кущах та деревах, або на водній рослинності.

Родина *Aeshnidae* представлена у заплаві Десни десятьма видами з 12 відомих для України, але знаходження тут *Aeshna cerrata* викликає сумніви. Це великі бабки, активні хижаки, з широким спектром здобичі як на личинковій стадії, так і на стадії імаго. Личинки багатьох видів вважаються досить толерантними до забруднень. Дорослі особини можуть відлітати від водойм на кілька кілометрів, повертаючись для парування та відкладання яєць. Найчастіше імаго тримаються поодинокі в зв'язку з великою площею патрулювання.

Серед 4 видів *Gomphidae*, які мешкають в Україні, на території заплави Десни зустрічається 2 види: *Gomphus vulgatissimus* та *Stylurus flavipes*. Вони населяють переважно проточні водойми з мінімальною кількістю рослинності. Личинки – типові реофіли, чатують на здобич, зарившись у пісок. Личинки *G. vulgatissimus* мешкають на незначних глибинах, а *S. flavipes* – на глибині до 15 метрів. Імаго можна зустріти за кілька кілометрів від водойми. На території Десни личинки мешкають в руслі та крупних протоках.

Родина *Corduliidae* представлена на території Десни усіма чотирма видами, які зареєстровані на території України. Імаго часто зустрічаються біля стоячих водойм (канави, старики) з незначною рослинністю, та біля заток, де течія сповільнена. Личинки найчастіше мешкають серед опалого листя на дні або на рослинності. Дорослі особини відлітають недалеко від водойм, їх можна зустріти на гілках кущів та дерев в околицях водойми.

З родини *Libellulidae* для Десни відмічено 14 видів (з 22 відомих для України). Личинки здебільшого еврибіонти, лише представники роду *Leucorhina* мешкають в евтрофних та мезотрофних кислих водоймах з торф'янистим або піщаним дном. Імаго можуть відлітати від водойм розмноження на великі відстані. Період льоту більшості видів охоплює літо, представників окремих видів можна побачити восени.

Нижче наведено короткі характеристики видів, які підлягають охороні.

Calopteryx virgo (Linnaeus, 1758). Вид занесено до Червоної книги України. Мешкають поблизу проточних, чистих водойм з піщаним або гальковим дном. Личинки тримаються серед підводної рослинності та активні здебільшого вночі. Розвиток личинки триває два роки. Імаго починають з'являтися з кінця березня до кінця серпня.

Anax imperator (Leach, 1815). Вид занесено до Червоної книги України. Часто знаходять поблизу великих порослих ставків, озер,

канавах та каналах. Добре замасковані личинки живуть серед водної рослинності, близько до поверхні води, і, залежно від віку, займають різні зони. Стадія личинки триває зазвичай два роки. Період льоту довгий, триває від початку червня до початку вересня.

Aeshna viridis (Eversmann, 1836). Вид занесено у Додаток 2 Бернської конвенції. Стенотопний вид, личинки якого розвиваються виключно у водоймах, густо порослих водяним різаком алоеvidним *Stratiotes aloides*. Ця рослина входить до складу алоеvidноводянорізаково-водяногоріхової асоціації, що охороняється Зеленою книгою України. Самки відкладають яйця виключно в листки цієї рослини. Період льоту: липень – вересень.

Stylurus flavipes (Charpentier, 1825). Вид занесено до Додатку 2 Бернської конвенції. Личинки – типові придонні мешканці русел рік та зв'язаних з ними водойм з проточною водою. Живуть на м'якому глинистому або глинисто-піщаному дні, вкритому мулом без будь-якої рослинності на ньому. Крім проточних водойм можуть мешкати на дні озер, стариць. Личинки можуть переносити тимчасове пересихання водойм. Самки відкладають яйця в воду. Фаза личинки триває не менше 2 років. На Десні зустрічається досить часто поблизу основного русла. Період льоту: перша половина червня – перша половина серпня.

Leucorrhinia caudalis (Charpentier, 1840) і *Leucorrhinia pectoralis* (Charpentier, 1825). Обидва види занесено до Додатку 2 Бернської конвенції. Личинки мешкають в евтрофних та мезотрофних кислих незатінених водоймах, на території Десни зустрічаються лише в зарослих старицях. Період льоту: травень – липень.

Зрозуміло, що існування безхребетних долини р. Десни прямо пов'язане з ділянками непорушеного гідрорежиму, природної заплави, зважаючи на що їх охорону можна пов'язати зі збереженням усіх типових рослинних комплексів заплави. На практиці це означає необхідність включення до заповідної зони та зони регульованої рекреації проектного НПП "Подесіння" пропорційної частини усіх типів заплавлених біотопів. Вимоги до охорони безхребетних змушують ввести цілий ряд обмежень режиму зони стаціонарної рекреації та господарської зони. Зокрема, мають бути заборонені застосування хімічних речовин у сільському господарстві, виробництво силосу, випалювання сухої трави на луках.

Література:

- Горб С. Н., Павлюк Р. С., Спурис З. Д. Стрекозы (Odonata) Украины: фаунистический обзор. // Вестник зоологии. – 2000. – Отд. вып. № 15. – 155 с.
- Зелена книга України /під загальною редакцією чл.-кор. НАНУ Я. П. Дідуха – К.: Альтерпрес, 2009. 448 с.

- Карпова Г., Зуб Л., Мельничук В., Проців Г. Оцінка екологічного стану водойм методами біоіндикації. Перші кроки до оцінки якості води. – Бережани, Інститут екології, Національний екологічний центр України, Екологічний клуб "Край". 2010. – 32 с.
- Поліщук В. В. Донне тваринне населення Десни і його зміни під впливом забруднень // Десна в межах України. – К.: Наукова думка, 1964. – С. 102–124.
- Попова А. Н. Личинки стрекоз фауны СССР. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1953. – 235 с.
- Хрокало Л. А. Видовий склад екологічні особливості бабок (Insecta, Odonata) північного сходу України: Автореф. дис. канд. біол. наук. – К., 2004. – 19 с.
- Червона книга України. Тваринний світ / під заг. ред. Акімова І. А. – Київ: "Глобалконсалтинг" 2009, – 624 с.
- Шешурак П. Н., Хрокало Л. А. К изучению энтомофауны долины Десны. Стрекозы (ODONATA) биостационара НГПИУ "Лесное озеро" и его окрестностей (Черниговская обл., Украина) // Ніжин: матеріали науково-практичної конференції. – 2004. – С. 114–117.
- Catling P. M. 2005. A potential for the use of dragonfly (Odonata) diversity as a bioindicator of the efficiency of sewage lagoons // Canadian Field-Naturalist. – 2005. – Vol. 119, № 2. – P. 233–236.
- Sahlen G., Ekstubb K. Identification of dragonflies (Odonata) as indicators of general species richness in boreal forest lakes // Biodiversity and Conservation 10. – 2001. – Vol. 10. – P. 673–690.
- Schindler M., Fesl C., Chovanec A. Dragonfly associations (Insecta: Odonata) in relation to habitat variables: a multivariate approach // Hydrobiologia. – 2003. – Vol. 497. – P. 169–180.

Іхтіофауна

Десна є важливою річкою для збереження аборигенної іхтіофауни басейну Дніпра, оскільки українська частина її абсолютно незарегульована. Тому, на відміну від багатьох інших приток Дніпра, в Десні складаються сприятливі умови для нересту і нагулу, зокрема на заплавлених водоймах, багатьох рідкісних видів риби.

Наявні літературні дані дозволяють прослідкувати склад рибного населення від початку ХХ ст. до початку ХХІ ст. (Белінг, 1935а, 1935б, 1936; Белінг та ін., 1936; Білий, 1935; Дячук та ін., 1981; Каталог..., 2003; Кокодій, 2010; Ляшенко, 1935; Максимович, Подобайло, 2000; Никипорець, 2009; Носаль, 1935; Пинчук и др., 1985; Полтавчук, Щербуха, 1988; Полтавчук, 1964; Цедик, 2002; Шевченко и др., 1986). Також нами були проведені власні дослідження рибного населення в Новгород-Сіверському, Сосницькому та Коропському районах Чернігівської області в липні – серпні 2010 р. (табл.2).

Таблиця 2.

**Видовий склад міног і променеперих риб Десни та її басейну
(за літературними і власними даними)**

Вид	Перша половина XX ст.	Друга половина XX ст.	Початок XXI ст.
<i>Eudontomyzon mariae</i> (Berg, 1931) – мінога українська	+		
<i>Acipenser ruthenus</i> Linnaeus, 1758 – стерлядь прісноводна	+	+	+*
<i>Esox lucius</i> Linnaeus, 1758 – щука звичайна	+	+	+*
<i>Clupeonella cultriventris</i> (Nordmann, 1840) – тюлька чорноморсько-азовська		+	
<i>Abramis brama</i> (Linnaeus, 1758) – лящ звичайний	+	+	+*
<i>Alburnoides rossicus</i> Berg, 1924 – бистрянкa російська		+	
<i>Alburnus alburnus</i> (Linnaeus, 1758) – верховодка звичайна	+	+	+*
<i>Aspius aspius</i> (Linnaeus, 1758) – білізна європейська	+	+	
<i>Ballerus ballerus</i> (Linnaeus, 1758) – синець звичайний	+	+	
<i>Ballerus sapa</i> (Pallas, 1814) – клепець європейський	+	+	
<i>Barbus borysthenticus</i> (Dybowski, 1862) – марена дніпровська	+	+	
<i>Blicca bjoerkna</i> (Linnaeus, 1758) – плоскирка європейська	+	+	+*
<i>Carassius auratus</i> (Linnaeus, 1758) – карась китайський			+
<i>Carassius gibelio</i> (Bloch, 1782) – карась сріблястий		+	+*
<i>Carassius carassius</i> (Linnaeus, 1758) – карась звичайний	+	+	+*
<i>Chondrostoma nasus</i> (Linnaeus, 1758) – підуст звичайний	+	+	
<i>Cyprinus carpio</i> Linnaeus, 1758 – короп звичайний	+	+	
<i>Eupallasella percunurus</i> (Pallas, 1814) – озерний гольян звичайний	+	+	
<i>Gobio gobio</i> (Linnaeus, 1758) – пічкур звичайний	+	+	
<i>Idus idus</i> (Linnaeus, 1758) – в'язь звичайний	+	+	+*
<i>Leucaspis delineatus</i> (Heckel, 1843) – верховка звичайна	+	+	*
<i>Leuciscus leuciscus</i> (Linnaeus, 1758) – ялець звичайний	+	+	+
<i>Pelecus cultratus</i> (Linnaeus, 1758) – чехоня звичайна	+	+	
<i>Petroleuciscus borysthenticus</i> (Kessler, 1859) – бобирець звичайний		+	
<i>Rhodeus amarus</i> (Bloch, 1782) – гірчак європейський	+	+	*
<i>Romanogobio belingi</i> (Slastenko, 1934) – білоперий пічкур дніпровський		+	+*
<i>Rutilus rutilus</i> (Linnaeus, 1758) – плітка звичайна	+	+	+*
<i>Scardinius erythrophthalmus</i> (Linnaeus, 1758) – краснопірка звичайна	+	+	*
<i>Squalius cephalus</i> (Linnaeus, 1758) – головень європейський	+	+	+
<i>Tinca tinca</i> (Linnaeus, 1758) – лин звичайний	+	+	*

Продовження таблиці 2

Вид	Перша половина XX ст.	Друга половина XX ст.	Початок XXI ст.
<i>Vimba vimba</i> (Linnaeus, 1758) – рибець звичайний	+		
<i>Barbatula barbatula</i> (Linnaeus, 1758) – вусатий слиж європейський	+	+	+
<i>Cobitis taenia</i> (s.l.) Linnaeus, 1758 – щипавка звичайна	+	+	*
<i>Misgurnus fossilis</i> (Linnaeus, 1758) – в'юн звичайний	+	+	
<i>Silurus glanis</i> Linnaeus, 1758 – сом європейський	+	+	
<i>Lota lota</i> (Linnaeus, 1758) – минь річковий	+	+	
<i>Gasterosteus aculeatus</i> Linnaeus, 1758 – триголкова колючка звичайна		+	
<i>Perca fluviatilis</i> Linnaeus, 1758 – окунь звичайний	+	+	+*
<i>Gymnocephalus baloni</i> Holcik & Hensel, 1974 – йорж Балона		+	
<i>Gymnocephalus cernuus</i> (Linnaeus, 1758) – йорж звичайний	+	+	+*
<i>Gymnocephalus acerinus</i> (Gueldenstaedt, 1774) – йорж носар	+	+	+
<i>Sander lucioperca</i> (Linnaeus, 1758) – судак звичайний	+	+	+
<i>Neogobius fluviatilis</i> (Pallas, 1814) – бичок пісочник	+	+	+
<i>Proterorhinus semilunaris</i> (Heckel, 1837) – тупоносий бичок західний		+	+
<i>Benthophilus stellatus</i> (Sauvage, 1874) – бичок-пуголовок зірчастий		+	
Всього	35	42	25

Всього в басейні Десни зареєстровано 45 видів риб, на початок XXI ст. – 25 видів, ще ряд видів виявлено місцевим населенням (синець звичайний, марена дніпровська, білизна європейська, *Hypophthalmichthys molitrix* (Valenciennes, 1844) – товстолобик білий амурський – спостерігали одноразово навесні, коли особини цього виду вийшли із ставкових господарств; короп звичайний, минь річковий), про що свідчать наші опитування. Переважна більшість сучасного іхтіологічного різноманіття Десни – це аборигенні види, лише деякі – карась китайський, тюлька чорноморсько-азовська, триголкова колючка звичайна, бичок-пуголовок зірчастий є адвентивними видами, але вони поширені досить локально, в основному в гирловій ділянці Десни. Загалом, варто зазначити, що на Десні не спостерігається повсюдного розселення таких небажаних інтродуцентів як амурський чебачок *Pseudorasbora parva* (Temminck et Schlegel, 1846), ротань-головешка *Perccottus glenii* Dybowski, 1877, що є справжньою проблемою для багатьох інших річок України.

Ряд видів променеперих риб і 1 вид міног занесено до "червоних списків": МСОП (Годлевська та ін., 2010), Бернської конвенції (1998), "Червоної книги України" (2009).

Таблиця 3.

Охоронні категорії міног і променеперих риб Десни та її басейну

Вид	МСОП, категорія	Бернська конвенція, додаток	ЧКУ, категорія
Мінога українська	VU	3	ЗК
Стерлядь прісноводна		3	ЗК
Бистрянкa російська			ЗК
Білізна європейська		3	
Синець звичайний		3	
Клепець європейський	VU	3	
Марена дніпровська			ЗК
Карась звичайний			ВР
Підуст звичайний		3	
Короп звичайний			
Озерний гольян звичайний			ЗК
Верховка звичайна		3	
Ялець звичайний			ВР
Чехоня звичайна		3	
Гірчак європейський		3	
Білоперий пічкур дніпровський		3	
Рибець звичайний		3	
Щипавка звичайна		3	
В'юн звичайний		3	
Сом європейський		3	
Минь річковий			ВР
Йорж Балона		3	НО
Йорж носар			ЗК
Бичок пісочник		3	
Тупоносий бичок західний		3	
Бичок-пуголовок зірчастий			РД
Всього	2	17	11

ЗК – зникаючі види; ВР – вразливі види, РД – рідкісні види; НО – неоцінені види; VU – вразливі види.

Так, до Додатку 3 Бернської конвенції занесені 17 видів, до категорії "вразливий" Червоного списку МСОП – 2 види (обидва зустрічаються в

басейні Десни і на даний час), до "Червоної книги України" – 11 видів. Особливо цінним видом для Десни є стерлядь прісноводна, оскільки цей вид охороняється ще й Боннською і Вашингтонською конвенціями, ратифікованих Україною (Годлевська та ін., 2010). Стерлядь достовірно зустрічається поблизу с. Свердловка Коропського району – працівники Мезинського НПП надали фотографію особини, яка потрапила до браконьєрської сітки навесні 2010 р.

З метою охорони цієї унікальної риби важливо зберегти кам'яні розсипи на руслі Десни в рамках заповідної зони та зони регульованої рекреації. Зокрема, у 1999 р. спільними зусиллями Чернігівської обласної рибінспекції та Київського еколого-культурного центру було створено іхтіологічний заказник "Кам'яна гряда" біля м. Новгород-Сіверського. Подібна місцина, а саме кам'янисті виходи льодовикового походження (розсип валунів) наявна біля с. Морівськ Козелецького району Чернігівської обл. Щодо цієї гряди Київським еколого-культурним центром було підготоване обґрунтування на створення комплексної пам'ятки природи місцевого значення (Подобайло, 2004), проте тоді її створити не вдалося.

Звичайними в деяких місцях басейну Десни є такі червонокнижні види, як карась звичайний, поширений на заплаві (нами відмічений коло с. Купчичі Сосницького р-ну, між селами Мезин, Свердловка, Радичів, Бужанка Коропського р-ну), ялець звичайний, минь річковий, йорж носар – зустрічаються, зі слів місцевого населення та служби охорони на території Мезинського НПП, доволі часто.

З видів, які охороняються Додатком 3 Бернської конвенції нами виявлені верховка звичайна (біля с. Рогівка Новгород-Сіверського району), гірчак європейський (в р. Судость нижче с. Грем'яч, в Десні біля с. Рогівка Новгород-Сіверського району, між селами Свердловка і Радичів Коропського району), білоперий пічкур дніпровський (біля с. Рогівка Новгород-Сіверського району), щипавка звичайна (в с. Свердловка Коропського району, біля с. Рогівка Новгород-Сіверського району).

Дотримуючись системного підходу до вивчення природи загалом і до охорони природи зокрема, мусимо зазначити, що Десна – унікальна річка для збереження іхтіологічного різноманіття. Тут зберігся і добре представлений реофільний комплекс риб (стерлядь прісноводна, головень європейський, білоперий пічкур дніпровський, вусатий слиж європейський тощо) в основному руслі, в заплаві – аборигенний лімнофільний комплекс (краснопірка звичайна, карась звичайний, лин звичайний тощо). Серед екологічних груп за часом та характером нересту добре представлена група з весняним і весняно-літнім одноразовим нерестом (щука звичайна, лящ звичайний, судак звичайний тощо), що свідчить про сприятливі умови для цієї групи. Це є зрозумілим, оскільки Десна в

межах України незарегульована, повеневі води не акумулюються у ставках і водосховищах.

При організації Деснянського екологічного коридору необхідно зважати, що особливо цінними місцями для збереження різноманіття риб є території з добре представленою заплавою, широкою мережею рукавів, заток, озер, стариць, де розвинена коловодна рослинність. Такі місця є цінними нерестовищами для риб фітофільної групи (щука звичайна, лящ звичайний, плоскирка європейська, карась звичайний, лин звичайний і багато інших). Іншими важливими ділянками є місця з добре вираженою течією, піщаним або кам'янистим дном, де нерестяться псаммофільна (пічкурі звичайний і білоперий дніпровський, вусатий слиж європейський, минь річковий тощо) та літофільна (мінога українська, стерлядь прісноводна, білизна європейська, головень європейський та ін.) екологічні групи риб.

Доцільно зберігати всю заплаву Десни, запобігати її спотворенню, оскільки вона є рефугіумом аборигенної іхтіофауни басейну Дніпра загалом. Багато представників аборигенного рибного населення, крім незаперечної цінності для природи як елементів біорізноманіття, є цінними в промисловому значенні. Десна – відома річка для рибалок, її басейн є важливою рекреаційною територією.

Література:

- Белінг Д. Аналіз складу рибного населення (переважно риб'ячої молоді) десенських заплавлених водойм району м. Коропа та с. Макошина // Труды гідробіологічної станції. – 1935а. – №10. – С. 89-130.
- Белінг Д. Прибережне рибнаселення р. Десни // Труды гідробіологічної станції. – 1935б. – №10. – С. 3-16.
- Белінг Д. Матеріали до аналізу рибного населення р. Десни та водойм її долини // Збірник праць Зоологічного музею. – 1936. – №16. – С. 93-103.
- Белінг Д., Ляшенко О., Носаль П. Характеристика рибного населення нижньої течії р. Десни // Труды гідробіологічної станції. – 1936. – №13. – С. 93-139.
- Білий М. Аналіз видового складу промислової риби р. Десни // Труды гідробіологічної станції. – 1935. – №10. – С. 137-154.
- Годлевська О., Парнікоза І., Різун В., Фесенко Г., Куцоконь Ю., Загороднюк І., Шевченко М., Іноземцева Д. Фауна України: охоронні категорії. Довідник. Ред. Годлевська О., Фесенко Г. – К., 2010. 80 с.
- Дячук І.Є., Коваль М.В., Ляшенко О.Ф., Волненко Ю.О. Рибогосподарська характеристика пониззя р. Десни в зв'язку з забором води у Деснянський водопровід // Вісник АН УРСР. – 1981. – №8. С. 46-48.

- Каталог коллекций Зоологического музея ННПМ НАН Украины. Круглоротые и рыбы / Ю.В. Мовчан, Л.Г. Манило, А.И. Смирнов, А.Я. Щербуха. – К.: Зоомузей ННПМ НАН Украины, 2003. – 241 с.
- Кокодій С.В. Природна гібридизація золотого карася *Carassius carassius* (L., 1758) зі сріблястим *C. auratus* (L., 1758) s. lato в басейні Дніпра: Автореф. дис. ...канд. біол. наук: 03.00.08 / Ін-т зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України. – К., 2010. – 23 с.
- Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 рік). – К.: Мінекобезпеки України, 1998. – 76 с.
- Ляшенко О. Аналіз складу рибного населення (переважно молоді риби) заплавлених водойм р. Десни на ділянці від с. Кладьківки до с. Брусилова // Труды гідробіологічної станції. – 1935. – №10. – С. 53-81.
- Максимович В.О., Подобайло А.В. Морфологічні особливості плоскирки Канівського водосховища // Матер. междунар. конф. молодых ученых "Водные биоресурсы и пути их рационального использования". – К.: Ін-т рибного господарства УААН, 2000. – С. 37-39.
- Никипорець О.О. Раритетні види хребетних тварин Мезинського НПП // Зоологічна наука у сучасному суспільстві: Мат. Всеукр. наук. конф. – К.: Фітосоціоцентр, 2009. – С. 338-342.
- Носаль П. Аналіз складу рибного населення, переважно риб'ячої молоді, заплавлених водойм р. Десни району с. Спаського // Труды гідробіологічної станції. – 1935. – №10. – С. 21-48.
- Пинчук В.И., Смирнов А.И., Коваль Н.В., Шевченко П.Г. О современном распространении бычковых рыб (Gobiidae, Pisces) в бассейне Днепра // Гидробиологические исследования пресных вод. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 121-130.
- Подобайло А. Срібне намисто // Збереження біорізноманіття й заповідна справа в Україні, 2004. – С. 19.
- Полтавчук М.О. Рибне населення та рибопродуктивність Десни і вплив на них промислових та побутових стоків // Десна в межах України. – К.: Наукова думка, 1964. – С. 133-144.
- Полтавчук М.А., Щербуха А.Я. Ихтиофауна притоков Десни в рыбохозяйственном кадастре СССР // Вестник зоологии, 1988, № 2. С. 24-29.
- Цедик В.В. Ценотична та розмірно-вагова характеристика молоді риб Канівського водосховища // Рибне господарство. – 2002. – №61. С. 68-74.
- Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І.А. Акімова. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.
- Шевченко П.Г., Коваль Н.В., Ворончук Л.В. Условия обитания, численность, распределение и рост молоди промысловых рыб устья Десны // Гидробиологический журнал. – 1986. – №3. С. 107-109.

Korytarz ekologiczny doliny Odry. Stan – Funkcjonowanie – Zagrozenia
Praca zbiorowa pod redakcja naukowa dr Wojciecha Jankowskiego, mgr
Krzysztofa Swierkosza. Fundacja IUCN Poland Warszawa 1995 – 267 p.

Korytarz ekologiczny doliny Wisły. Stan – Funkcjonowanie – Zagrozenia
Praca zbiorowa pod redakcja naukowa dr Ewy Gackiej-Gryesikewicz.
Fundacja IUCN Poland Warszawa 1995 – 267 p.

Герпетофауна

Загальні відомості щодо герпетофауни заплави Десни з'явилися ще в XVIII ст., але більш ґрунтовні наукові зведення були опубліковані наприкінці XIX ст. К. Ф. Кесслером (1853), О. М. Нікольським (1899, 1905, 1918), А. А. Браунером (1906). Найбільшу увагу вивченню фауни Десни приділяв М. В. Шарлемань у своїх працях на початку XX ст. (1915, 1917, 1921, 1926).

Дослідження в заплаві Десни поновилися лише останнім часом, це роботи як фауністичні (Клестов та ін., 1998; Гаврись та ін., 2007; Никипорець, 2009), так і герпетологічні (Коцержинська, 2002, 2003, 2008, 2009; Вобленко та ін., 2001).

На даний час у заплаві Десни зареєстровано 12 видів земноводних і 7 плазунів. Вивчались такі основні біотопи: прибережні ділянки, відкриті ділянки трав'яної рослинності (заплавні луки з невеликими кущами), ділянки, вкриті деревно-чагарниковою рослинністю (заплавний ліс, лісосмуги, або невеличкі лісові масиви), водно-болотні угіддя з притаманними їм заростями очерету і синантропні ділянки. Відповідно до цих груп біотопів види герпетофауни утворюють чотири основні герпетокомплекси: лучні, деревно-чагарникові, водно-болотні та синантропні.

Серед всіх типів деснянських біотопів переважають заплавні луки. Вони займають в основному ділянки прируслової і центральної заплави з різним зволоженням та багатством ґрунту. Ці ділянки представлені злаковими та злаково-різнотравними угруповуваннями. Серед представників герпетофауни тут можна зустріти квакшу звичайну (*Hyla arborea*), ропуху зелену (*Bufo viridis*), часничницю звичайну (*Pelobates fuscus*), жабу гостроморду (*Rana arvalis*), вужа звичайного (*Natrix natrix*), ящірку прудку (*Lacerta agilis*). Псамофітні комплекси на межі лісу та кучугури є місцем відкладки яєць черепахами (*Emys orbicularis*).

По берегах Десни та її рукавів поширені чагарники і заплавні вербові ліси. Вони займають неширокі смуги, витягнуті вздовж водотоків і водойм, частіше це насадження для закріплення берега. У заплавних лісах звичайні верби, а також невеликі домішки осики, берези, дуба та ясена. В деяких місцях до заплав примикають лісові масиви. Серед чагарників найбільш поширені верби, активно поширюється аморфа.

У таких біотопах трапляються часничниця звичайна, в незначній кількості – жаба гостроморда, жаба трав'яна (*Rana temporaria*), ропуха звичайна (*Bufo bufo*), на відкритих ділянках та вирубках ящірка живородна (*Zootoca vivipara*), веретільниця ламка (*Anguis fragilis*), мідянка звичайна (*Coronella austriaca*), гадюка звичайна (*Vipera berus*).

Для угруповань боліт, які займають низини центральної і притерасної заплави, узбережжя заток, стариць, прибережно-водних біотопів характерна найвища кількість видів амфібій: тритони – гребінчастий (*Triturus cristatus*) та звичайний (*Lissotriton vulgaris*); кумка червоночерева (*Bombina bombina*) (на Десні біля високого берега спостерігалися 13 ос./100 м, juv., навпроти с. Подоляки, Чернігівська обл., літо 2010), ропуха звичайна (на Десні – 8 ос./100 м, навпроти с. Подоляки, біля високого берега, літо 2010), квакша звичайна, часничниця звичайна (8 ос./100 м навпроти с. Подоляки там же), жаба гостроморда, представники гібридогоного комплексу зелених жаб *Pelophylax esculentus* complex: гібрид *Pelophylax kl. esculentus*, жаба ставкова *P. onae* (зустрічається також і в руслі Десни – 2,6 ос./100 м навпроти с. Подоляки там же), жаба озерна (*Pelophylax ridibundus*) (на піщаних косах та мілководних ділянках чисельність зелених жаб по берегам Десни складала до 2 ос./м берегової смуги), ропуха зелена, та деякі види рептилій – черепаха болотна, вуж звичайний.

Синантропних видів небагато: часничниця звичайна, ропуха зелена, жаба гостроморда, жаба озерна, вуж звичайний, ящірка прудка та ін. Зустрічаються ці види у невеликій кількості.

Завдяки тому, що чітка межа між біотопами відсутня, деякі види тварин можуть траплятися дифузно у різних біотопах. Для більшості видів притаманні сезонні міграції в різні біотопи. З таких видів найбільш поширеними є *P. ridibundus* (представники комплексу зелених жаб), *Lacerta agilis* та *Natrix natrix*. Цікаво, що на березі Десни біля гирла, навпроти дамби було знайдено меланіста вужа звичайного (вересень, 2010). Подібні знахідки є у літературі, так, було знайдено меланіста ящірки живородної у НПП "Деснянсько-Старогутський" (Гаврись та ін., 2007).

Особливий інтерес викликає комплекс зелених жаб *Pelophylax esculentus* complex, який утворено гібридизацією озерної *Pelophylax ridibundus* (Pall., 1771) та ставкової *P. lessonae* (Camerano, 1882) жабами, внаслідок чого утворюється стійка гібридна алоплоїдна форма – *Pelophylax kl. esculentus* (Linnaeus, 1758). Цей комплекс на території України до теперішнього часу був фактично не вивченим. Велику складність представляє діагностика його представників. І лише останнім часом розробка ідентифікаційних критеріїв різних форм жаб на генетичному рівні дозволила всесторонньо їх вивчити, а також розробити діагностику на рівні морфологічних ознак (Некрасова, 2002; Nekrasova,

Mezhzherin, Morozov-Leonov, 2005). Склад популяційних систем зелених жаб корелює з типом біотопу. Відомо, що озерна жаба приурочена до великих водотоків і водойм, а ставкова – до невеликих водойм, озер, торф'яних боліт, які заросли наземною та водною рослинністю.

У дослідженому регіоні були виявлені такі типи популяційних систем зелених жаб: R-тип – популяція, що складається з озерних жаб, найбільш розповсюджений тип (частіше зустрічається біля великих водотоків); R-E-тип – гібридна популяційна система, що складається з озерних жаб і гібридів, зустрічається в Десні, де є коси та у затоках; L-E-R-тип – із гібридів і обох батьківських видів, зустрічається у більш заболочених місцях перебування; L-E-тип – із ставкових жаб та гібридів, зустрічається рідко в невеликих водоймах заплавної ділянки; L-тип – популяція ставкових жаб (популяції цього типу не було знайдено, тільки зустрічались мігруючі поодинокі особини на берегах Десни, див. вище).

Найбільш вразливими та пріоритетними при збереженні слід вважати види, які знаходяться під охороною конвенцій, червоних списків природоохоронних організацій і Червоних книг. Так, із герпетофауни басейну Десни до списку видів, які охороняються Бернською конвенцією (2 додаток) включено 6 видів земноводних і 3 види плазунів. До Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи (МСОП, IUCN Red List of Threatened Species. Version 2010.3.) 1 вид плазунів – *Emys orbicularis*. До Червоної книги України (ЧКУ, 3 видання, 2009) належить 1 вид рептилій – *Coronella austriaca*. Для порівняння на території Брянської області (Росія) охороняється 6 видів амфібій та 3 види рептилій (табл. 5) Таким чином, під охороною знаходяться загалом 9 видів земноводних і 5 – плазунів. За нашими і літературними даними, ці види трапляються у всіх трьох областях, через які проходить заплава Десни в межах України.

Тритон гребінчастий. Сьогодні тритони трапляються рідко, мешкають у різних типах прісних водойм зі стоячою водою або з повільною течією: заплавної ділянки озер, меліоративних каналах, ставках, калюжах. Цей вид було зареєстровано у Київській області біля с. Залісся, Броварського р-ну (1980, leg. Заброда С. Н., Исаев Ю. Н., ККЗМ ННПМ НАНУ, 2003); у Чернігівській області біля с. Вороб'ївка (х. Молчанів), Новгород-Сіверського р-ну (2001, leg. Коцержинская И. М. ККЗМ ННПМ НАНУ, 2003), у НПП "Мезинский" (Коцержинська, 2010); у Сумській області – в межах НПП "Деснянсько-Старогутський" (Гавриш і ін., 2007).

Кумка червоночерева, згідно літературних джерел, була звичайним видом. Але на даний час помітні тенденції скорочення її чисельності та місць перебування. Цей вид надає перевагу більш прогрітим, неглибоким місцям, таким як калюжі, канали; іноді молоді особини трапляються берегами Десни. У Київській області особини цього виду були

зареєстровані біля гирла Десни, на о-вах: Муромець, Великий, Любичів, біля Погребської Старухи, с. Зазим'я, навпроти с. Воропаєв (в калюжі на дорозі біля Десни), с. Жукин; у Чернігівській області – біля м. Чернігів, навпроти с. Подоляки біля високого берега Десни спостерігалися 13 ос./100 м берегової лінії, (juv., літо 2010), в межах НПП "Мезинський" (Коцержинська, 2010); у Сумській області – в межах НПП "Деснянсько-Старогутський" (Гаврись та ін., 2007).

Часничниця звичайна розповсюджена по всій заплаві, але є тенденції скорочення чисельності цього виду. Трапляється у різних біотопах. В Київській області була зареєстрована біля Погребської старухи, а найбільші скупчення дорослих особин спостерігалися на острові Любичів. В межах Чернігівської області цей вид трапляється в меліоративних каналах біля Десни, наприклад між с. Крехайв та с. Євминка у каналах порослих ірисом та орхідеями було дуже багато пуголовків. Цей вид було зареєстровано біля м. Чернігів, в околицях с. Воловиця (Стар. Десна), напроти с. Подоляки (чисельність складала 8 ос./100 м маршруту, літо 2010), біля с. Собич на межі Сумської і Чернігівської областей, в межах НПП "Мезинський" (Коцержинська, 2010). В Сумській області часничниця трапляється в НПП "Деснянсько-Старогутський" (Гаврись та ін., 2007).

Ропуха зелена в районі заплави Десни трапляється рідко. В Київській області зареєстрована біля гирла Десни, на о. "Великий" (Дубровский и др., 2008); Чернігівській області – біля м. Чернігів, в НПП "Мезинський" (Коцержинська, 2010); в Сумській області – в НПП "Деснянсько-Старогутський" (Гаврись та ін., 2007).

Квакша звичайна або рахавка звичайна трапляється вздовж водойм різного типу заплави Десни. У деяких біотопах чисельність скорочується. Цей вид зареєстровано у трьох областях: в Київській – біля гирла Десни (поблизу дамби, біля р.-с. бази "Десна "), на березі Десни напроти с. Осещина, біля сс. Зазим'я, Жукин, на о. Любичів (найбільші скупчення до 50 ос./1000 м кв. спостерігалися восени на півострові біля затоки Погребська Старуха, 2010); в Чернігівській – біля м. Чернігів, в НПП "Мезинський"; в Сумській – в НПП "Деснянсько-Старогутський" (Гаврись та ін., 2007).

Жаба гостроморда є звичайним видом, втім є тенденція до скорочення його місць існування та чисельності. В Київській області трапляється біля Погребської Старухи, біля с. Зазим'я та с. Жукин, на о. Любичів. В Чернігівській області цей вид зареєстрований в НПП "Мезинський", біля с. Собич на межі Сумської та Чернігівської областей (чисельність – 8 ос./100 м покосів, літо 2010). В Сумській області жаба гостроморда зустрічається в НПП "Деснянсько-Старогутський" (Гаврись та ін., 2007).

Черепаша болотна є рідкісним видом, в деяких районах заплави

Десни він не був виявлений. Відповідно до літературних та оригінальних даних, цей вид в Київській області трапляється в межах о. Труханів і біля с. Рожівка. Біля с. Рожівка було знайдено декілька розритих кладок. В Чернігівській області цей вид був зареєстрований біля с. Виползів, с. Авдіївка (Коцержинська, 2010), в Сумській – в НПП "Деснянсько-Старогутський" (Гаврись та ін., 2007).

Ящірка прудка є звичайним видом, втім його чисельність скорочується. Зареєстрований у всіх трьох областях. В Київській – на о-вах Муромець, Любичів, біля Погребської Старухи, на березі Десни напроти с. Зазим'я, с. Жукин, між с. Крехаїв та с. Євминка, біля Рожівського торфпідприємства 50 ос./га, (літо 2010). В Чернігівській області цей вид трапляється в околицях с. Воловиця (Стар. Десна), у НПП "Мезинський", в м. Мезин, на берегових схилах Десни між с. Радичів та с. Свердловка. В Сумській області цей вид трапляється в НПП "Деснянсько-Старогутський" (Гаврись та ін., 2007).

Мідянка звичайна зрідка трапляється на узліссі, берегових схилах. В Київській області була знайдена біля с. Вища Дубечня (особ. повід. Ю.І. Кузьмина, 1987); біля с. Сувид (особ. повід. К.А. Письменного, 2009). В Чернігівській області цей вид трапляється в заказнику "Покошицький" (Коцержинська, 2008), у НПП "Мезинський" біля с. Мезин (Никопорець, 2009), біля с. Радичів (1998) та с. Бужанка (1999) (Вобленко та ін., 2001), остання знахідка була в серпні 2010 р. біля с. Радичів. В Сумській області цей вид зареєстровано в НПП "Деснянсько-Старогутський" (Гаврись і ін., 2007).

Збереження герпетофауни деснянської заплави знаходиться в прямій залежності від ступеню антропогенної трансформації біотопів та їх забруднення в процесі забудови і стихійної рекреації. Антропогенні фактори можна поділити на: непрямої дії (зміни гідрорежиму; погіршення якості води; вплив на сукцесійні процеси в заплаві); прямої дії (розчищення каналів; фактори стресу – шумові тощо; пожежі – вигорання очерету; браконьєрство, заготівля та ін.; пасовищне навантаження; забудова, трансформація нерестових водойм і прилеглих територій; винищення рептилій, неконтрольований вилов амфібій; загибель на дорогах під час весняних міграцій у водойми амфібій та рептилій із місць зимівлі). Так, у заплаві Десни (с. Березівка, Борзнянського р-ну Чернігівської обл.) на ґрунтовій дорозі вздовж 50 м між частиною заплавного лісу та озером було розчавлено 46 особин *Pelobates fuscus* (0,9 ос./1 м на обох колях дороги в період нересту, 2010 р.).

Зважаючи на це, збереження рідкісних і вразливих видів, зокрема тих, що перебувають в Червоних списках (а саме: *Triturus cristatus*, *Lissotriton vulgaris*, *Bufo bufo*, *Bufo viridis*, *Bombina bombina*, *Hyla arborea*, *Pelobates fuscus*, *Rana arvalis*, *Rana temporaria*, *Zootoca vivipara*, *Anguis*

fragilis, *Coronella austriaca*, *Emys orbicularis*), потребує чіткої організованої системи зонування проектного НПП "Подесіння". Зокрема, підвищеної уваги заслуговують такі території заплави Десни, як р-н Погребської Старухи та о. Любичів, а також непорушений масив заплави від с. Воловиця до с. Бондарівка в Борзнянському р-ні Чернігівської обл. Ми рекомендуємо включити ці території в заповідну зону НПП "Подесіння". До організації НПП тут можна створити ландшафтні заказники місцевого значення.

Таблиця 4.

Охоронні категорії земноводних та плазунів басейну Десни.

	МСОП, категорія	БК додаток (2, 3)	ЧКУ, категорія	Регіональна охорона *
Клас Земноводні (<i>Amphibia</i>)				
Тритон гребінчастий (<i>Triturus cristatus</i>)		2		ЧКБ (3), К
Тритон звичайний (<i>Lissotriton vulgaris</i>)		3		К
Кумка червоночерева (<i>Bombina bombina</i>)		3		ЧКБ (3), К
Часничиця звичайна (<i>Pelobates fuscus</i>)		2		ЧКБ (3)
Ропуха звичайна (<i>Bufo bufo</i>)		3		К
Ропуха зелена (<i>Bufo viridis</i>)		2		ЧКБ (3(4))
Квакша звичайна, рахавка звичайна (<i>Hyla arborea</i>)		2		ЧКБ (1), К, С
Жаба трав'яна (<i>Rana temporaria</i>)		3		С
Жаба гостроморда (<i>Rana arvalis</i>)		2		К
Жаба їстівна (<i>Pelophylax kl. esculentus</i>)		3		
Жаба ставкова (<i>Pelophylax lessonae</i>)		3		
Жаба озерна (<i>Pelophylax ridibundus</i>)		3		
Клас Плазуни (<i>Reptilia</i>)				
Черепаха болотна (<i>Emys orbicularis</i>)	NT	2		ЧКБ (3(4)), К, С
Веретільниця ламка (<i>Anguis fragilis</i>)		3		ЧКБ (3)
Ящірка прудка (<i>Lacerta agilis</i>)		2		
Ящірка живородна (<i>Zootoca vivipara</i>)		3		
Мідянка звичайна (<i>Coronella austriaca</i>)		2	ВР	ЧКБ (2), С
Вуж звичайний (<i>Natrix natrix</i>)		3		
Гадюка звичайна (<i>Vipera berus</i>)		3		К, С
Всього	1	19	1	13

ВР – вразливий, NT – близький до стану загрози зникнення, *регіональна охорона в Україні (дані червоних списків Сумської обл. (С), м. Києва (К)) та в Росії (Червона книга Брянської області (ЧКБ)). Тут наведені наступні категорії видів: 1 – знаходиться під загрозою зникнення; 2 – скорочуються в чисельності; 3 – рідкісні; 4 – невизначені за статусом.

В рамках діяльності майбутнього НПП необхідно розгорнути систему моніторингових досліджень у місцях перебування цінних видів, на основі чого підготувати конкретні методичні прийоми щодо їх збереження (особливо у зонах з великим антропогенним навантаженням).

На всій іншій території НПП з метою охорони рідкісних видів герпетофауни необхідним є також контроль за господарською діяльністю і навантаженням на біотопи – запобігання забрудненню водою, охорона місць розмноження земноводних, заборона обробки лісів пестицидами, заборона на вилов представників герпетофауни, регуляція спуску води у нерестових водоймах. Слід впроваджувати біотехнічні заходи, що направлені на збереження популяції під час весняних і осінніх міграцій: тунелі під автомагістралями і застережливі знаки на дорогах "Увага, амфібії".

Література:

- Браунер А. А. Третье предварительное сообщение о пресмыкающихся и земноводных губерний Суваловской, Минской, Подольской, Черниговской, Бессарабской, Херсонской, Екатеринославской и Днепровского уезда Таврической. – Одесса, 1906. – 18 с.
- Вобленко А. С., Шешурак П. Н., Сердюк В. А. Находки *Coronella austriaca* (Serpentes, Colubridae) в Черниговской области (Украина) // Вестн. зоол. 35 (3): 2001. – С. 88.
- Гаврись Г. Г., Кузьменко Ю. В., Мішта А. В., Коцержинська І. М. Фауна тварин національного природного парку "Деснянсько-Старогутський". Колективна монографія / ред. Гаврись Г. Г. – Суми ВАТ, 2007. – 120 с.
- Дубровський Ю. В., Дубровська Л. Д., Котенко А. Г., Титар В. М., Цвєлих О. М. Збереження островів околиць Києва як важливої складової Дніпровського екокоридору // Збірник матеріалів семінару "Дніпровський екологічний коридор". – Київ: Wetlands International Black Sea Programme, 2008. – С.78-86.
- Каталог колекцій Зоологического музея ННПМ НАН Украины. Хвостатые земноводные (Amphibia: Caudata) / Писанец Е. М. – Киев: Зоомузей ННПМ НАН Украины, 2003. – 148 с.
- Кесслер К. Естественная история губерний Киевского учебного округа. Зоология. Часть систематическая. Животные земноводные. – К., 1853. – 96 с.
- Клестов М. Л., Гаврись Г. Г., Кузьменко Ю. В., Новік В. В. Нарис фауни хребетних проектованого національного природного парку "Деснянсько-Старогутський" // Актуальні проблеми створення Деснянсько-Старогутського національного природного парку та перспективи їх вирішення. Матеріали науково-практичного семінару (Середина-Буда, 19–20 листопада 1997 р.). – Київ, 1998. – 103 с.

- Коцержинська І. М. Герпетофауна об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення Східного Полісся України Лівобережжя басейну Дніпра. – Екологічні дослідження річкових басейнів Лівобережної України. Суми: СумДПУ, 2002. – С. 178-182.
- Коцержинская И. М. Герпетофауна "Деснянсько-Старогутського" національного природного парка и прилегающих территорий // Заповідна справа в Україні. – 2003. – в. 2, т. 9. – С. 45-51.
- Коцержинська І. М. Реєстрації в Закарпатській та Чернігівській областях видів герпетофауни, які занесені до ЧКУ // Знахідки тварин Червоної книги України. – К., 2008. – С. 171.
- Коцержинська І. М. Земноводные Полесских территорий левобережья Днепра // Мат. Всеукр. наук. конф. 175-рр. "Зоологічна наука у сучасному суспільстві". – Київ-Канів, 2009. – С. 229-231.
- Красная книга Брянской области. Животные. – Брянск.: ЗАО Изд. "Чай город", 2004. – 256 с.
- Коцержинська І. М. Герпетофауна // Рукопис. Літопис природи. Національний природний парк "Мизинський". Книга III, 2009. – Свердловка. – 2010. – С. 113-115.
- Некрасова О. Д. Структура популяцій та гібридизація зелених жаб *Rana esculenta* complex урбанізованих територій Середнього Придніпров'я // Автореф.... канд. біол. наук. – Київ, 2002. – 21 с.
- Никипорець О. О. Раритетні види хребетних тварин // Мат. Всеукр. наук. конф. 175-рр. "Зоологічна наука у сучасному суспільстві". – Київ-Канів, 2009. – С. 338-341.
- Никольский А. М. Животный мир Полесья // Приложение к очерку работ западной экспедиции по осушению болот 1873–1898 гг. – Спб: Акц. об-во, 1899. – С. 217-284.
- Никольский А. М. Пресмыкающиеся и земноводные Российской империи (Herpetologia Rossica). – Зап. Императорской Акад. Наук. 8-я серия, физико-математическое отделение. 17(1). – 1905. – 518 с.
- Никольский А. М. Земноводные (Amphibia). Фауна России и сопредельных стран. Петроград, 1918. – 312 с.
- Писанець Є. М. Земноводні України (посібник для визначення амфібій України та суміжних країн). – Київ: Видавництво Раєвського, 2007. – 192 с.
- Шарлемань Э. Из жизни природы. – К., 1915. – 84 с.
- Шарлемань Э. В. Заметки о фауне пресмыкающихся и земноводных окрестностей Киева / Материалы к познанию фауны Юго-Западной России. – К.: Орнитолог. об-во им. К.Ф. Кесслера, 1917. – Т. 2. – С. 8-11.
- Шарлемань М. По Києву і його околицях. Короткий провідник для природничих екскурсій. – К.: Вид-во ДВУ, 1921. – 48 с.

- Шарлемань М. Короткий нарис фізико-географічних умов р. Десни та її басейну // Тр. Гідробіологічної станції. – № 11. – С. 7-17.
- Шарлемань М. До фавни Чернігівщини // Зап. Фізично-математичного відділу УАН. – 1924. – т. 1, вип. II. – С. 33-36.
- Шарлемань М. Експедиція Дніпром од Києва до Старого Глибова (на Чернігівщині) та назад // Зб. Пр. Дніпр. Біол. станц. – 1926. – С. 239-241.
- European Reptile & Amphibian Specialist Group 1996. In: IUCN 2010. IUCN Red List of Threatened Species. Version 2010.3. <www.iucnredlist.org>. Downloaded on 23 September 2010.
- Nekrasova O., Mezhrzherin S., Morozov-Leonov S. Diagnostic traits in the morphology of green frogs (*Rana esculenta* complex) in the Middle Dnepr basin // Herpetologia Petropolitana, Ananjeva N. & O.Tsinenko (eds.). – S.-P., 2005. – P. 77-79.

Орнітофауна

Характеристика орнітофауни долини р. Десна базується як на дослідженнях проведених авторами, так і на літературних даних (Афанасьєв, 1998, 1999; Афанасьєв, Гаврись, Клестов, 1992; Гаврись та ін., 2007; Грищенко, Яблоновська-Грищенко, 2002, 2007; Грищенко, Яблоновська-Грищенко, Атамась та ін., 1999; Клестов, Гаврись, Кузьменко та ін., 1998; Кузьменко, 1998; Мерзликин, Булат Т., Булат С., 2005; Панченко, Андрієнко, Гаврись, 2003; Червона книга., 2009) Власні дослідження авторів в основному проводилися на ділянці Десни від Чернігова до Києва, і були доповненні окремими польовими виїздами на інші ділянки річки, починаючи від кордону з Росією.

Відповідно до наявних даних, загальна кількість видів птахів, які використовують долину Десни під час гніздування, літуння, міграцій та зимівлі, складає 217 видів.

Охарактеризуємо представників Деснянської орнітофауни.

Ряд *Gaviiformes*. Згідно з літературними даними цей ряд представлений у Подесінні лише одним видом – гагарою чорношиєю (*Gavia arctica*), який зрідка трапляється під час перелітотів.

Ряд *Podicipediformes*. Серед пірникоз найбільш часто зустрічаються пірникоза чорношия (*Podiceps nigricollis*), пірникоза мала (*Podiceps ruficollis*) та пірникоза велика (*Podiceps cristatus*). Пірникоза червоношия (*Podiceps auritus*) є рідкісним гніздовим птахом, а пірникоза сірощока (*Podiceps grisegena*) – рідкісним залітним видом. Всі види цієї групи тісно пов'язані з різними типами заплавних водойм.

Ряд *Pelecaniformes*. Баклан великий (*Phalacrocorax carbo*) відносно нещодавно з'явився в деснянському регіоні, і хоча чисельність його невелика, він трапляється уздовж всієї української частини річки, а його

гніздові колонії вже знайдено у її північній частині. Пелікан рожевий (*Pelecanus onocrotalus*) – в 1970-х рр. випадково залетів в цей регіон і був здобутий.

Ряд *Ciconiiformes*. Всього на Десні зустрічається вісім видів лелекоподібних. З навколоводною рослинністю заплавних водойм тісно пов'язані бугай (*Botaurus stellaris*) та бугайчик (*Ixobrychus minutus*), останній на гніздуванні є більш численним.

Звичайним гніздовим видом є чапля сіра (*Ardea cinerea*), колонії якої сягають 200 – 300 гніздових пар. Досить часто на заплаві зустрічається чепура велика (*Egretta alba*). Інколи групи цих птахів сягають 15 – 20 особин, хоча достовірних даних щодо їх гніздування немає. До рідкісних негніздових птахів відносяться чепура мала (*Egretta garzetta*) та чапля руда (*Ardea purpurea*).

Лелека білий (*Ciconia ciconia*) є чисельним птахом Подесіння, але переважно гніздує в межах населених пунктів, використовуючи заплаву річки як кормовий біотоп. По завершенні гніздування може створювати локальні скупчення до 400–500 особин. Лелека чорний (*Ciconia nigra*) досить рідкісний птах регіону, але зустрічається на всьому відрізку української частини Десни. Гніздує у лісових масивах, живиться в заплаві річки.

Ряд *Anseriformes*. Гусеподібні в Подесінні представлені 22 видами, включаючи випадково залітних. До найбільш численних гніздових видів качиних відноситься крижень (*Anas platyrhynchos*) та чирянка велика (*Anas querquedula*). Досить звичайними на гніздуванні є попелюх (*Aythya ferina*), чернь чубата (*Aythya fuligula*), широконоса (*Anas clypeata*), чирянка мала (*Anas crecca*). Зрідка гніздують нерозень (*Anas strepera*), свищ (*Anas penelope*), шилохвіст (*Anas acuta*), чернь білоока (*Aythya nyroca*). Рідкісним пролітним видом є чернь морська (*Aythya marila*), нечисленним мігруючим видом – гоголь (*Bucephala clangula*). Зимові скупчення гоголя (до 1000 ос.) в окремі роки спостерігаються в місці впадіння Десни у Дніпро, біля Києва.

Нечисленним гніздовим видом водно-болотного комплексу є лебідь-шипун (*Cygnus olor*). В останнє десятиріччя спостерігається швидка синантропізація виду та зростання його чисельності в багатьох регіонах України, тому є всі підстави очікувати прояву цих процесів і на Десні. Лебідь-кликун (*Cygnus cygnus*) трапляється рідко, лише під час міграцій.

З чотирьох видів гусей лише один – гуска сіра (*Anser anser*) ймовірно зрідка гніздує на Десні, хоча під час міграцій вона досить численна. Інші види гусей – гуска білолоба (*Anser albifrons*), гуменник (*Anser fabalis*), гуска мала (*Anser erythropus*) – зустрічаються лише під час міграцій. Перший з цих видів – найбільш численний, а останній – рідкісний.

Випадково залітними є казарка канадська (*Branta canadensis*) та казарка білощока (*Branta leucopsis*). Рідкісні пролітні та інколи зимуючі види – це крех малий (*Mergus albellus*), крех середній (*Mergus serrator*) та крех великий (*Mergus merganser*).

Ряд *Falconiformes*. Різноманіття біотопів та помірний антропогенний тиск зумовили значну кількість видів хижих птахів у Подесінні, серед яких чимало рідкісних. Скопа (*Pandion haliaetus*) колись була звичайним гніздовим видом, але зараз гніздування не зареєстроване, хоча ймовірно. На міграціях вона зустрічаються постійно, хоча і в невеликій кількості.

Серед великих хижих птахів, які гніздяться в лісових масивах, найбільш численними є канюк звичайний (*Buteo buteo*) та яструб великий (*Accipiter gentilis*). До нечисленних видів можна віднести осоїда (*Pernis apivorus*), шуліку чорного (*Milvus migrans*), яструба малого (*Accipiter nisus*), зміїєда (*Circaetus gallicus*), підорлика малого (*Aquila pomarina*). Три з цих видів – шуліка чорний, зміїєд та підорлик малий – занесені до Червоної книги України. Тож дуже позитивним є той факт, що їхні гніздові угруповання розташовані уздовж Десни, налічують десятки пар. Так, тільки в Київській частині долини Десни, яка складає менш 15% її протяжності, мешкає 6 – 8 пар зміїєдів, та ще більше шулік і підорликів. Рідкісними гніздовими видами є орел-карлик (*Hieraaetus pennatus*) та орлан-білохвіст (*Haliaeetus albicilla*). Такі види великих хижаків, як підорлик великий (*Aquila clanga*), могильник (*Aquila heliaca*) і беркут (*Aquila chrysaetos*) відмічаються лише у період міграцій або зимівлі, хоча окремі випадки гніздування ймовірні. Зимняк (*Buteo lagopus*) з'являється в регіоні лише взимку, і є найбільш численним хижим птахом у цей період.

Звичайними гніздовими видами соколиних у долини Десни є підсоколик великий (*Falco subbuteo*) та боривітер звичайний (*Falco tinnunculus*). Спорадично гніздиться кібчик (*Falco vespertinus*). Крупні соколи балабан (*Falco cherrug*) та сапсан (*Falco peregrinus*), які раніше гніздувалися в лісах уздовж Десни, зараз трапляються лише в якості мігруючих, або залітних видів. Підсоколик малий (*Falco columbarius*) регулярно зимує у Подесінні.

З лунів найбільш численним є лунь очеретяний (*Circus aeruginosus*), який оселяється в очеретяних заростях водойм різних типів. Спорадично в заплаві Десни гніздиться лунь лучний (*Circus pygargus*). Лунь польовий (*Circus cyaneus*) та лунь степовий (*Circus macrourus*) є рідкісними і зустрічаються лише під час міграції, або зимівлі.

Ряд *Galliformes*. Звичайними для долини Десни є куріпка сіра (*Perdix perdix*) та перепілка (*Coturnix coturnix*). Інші три види ряду – тетерук (*Lyrurus tetrix*), глушець (*Tetrao urogallus*) і орябок (*Tetrastes bonasia*), мешкають у лісах північної частини її басейну і можуть гніздватися в лісових масивах уздовж річки, але детальні дані про це відсутні.

Ряд *Gruiformes*. Численними видами ряду журавлеподібних, які мешкають уздовж Десни є лиска (*Fulica atra*) і курочка водяна (*Gallinula chloropus*). У заростях прибережно-водної рослинності, по берегах різних типів водойм гніздяться пастушок (*Rallus aquaticus*), погонич звичайний (*Porzana porzana*) та погонич малий (*Porzana parva*). Типовим та численним видом заплавних луків є деркач (*Crex crex*). Відповідно до наявних даних, журавель сірий (*Grus grus*) не гніздиться в заплаві Десни, а лише використовує її, як кормовий біотоп під час гніздування та міграцій. У той же час, його спорадичне гніздування в долині річки ймовірне.

Ряд *Charadriiformes*. Кулики представлені в регіоні відносно невеликим числом видів і вони не утворюють великих скупчень, навіть під час міграцій, як на півдні країни. Переважно на піскових косах річки та на островах мешкають набережник (*Actitis hypoleucos*), кулик-сорока (*Haematopus ostralegus*) і пісочник малий (*Charadrius dubius*). Раніше на гніздуванні також відмічалися лежень (*Burhinus oediconemus*) і пісочник великий (*Charadrius hiaticula*). Серед куликів, які гніздують на луках найбільш численними є чайка (*Vanellus vanellus*), коловодник звичайний (*Tringa totanus*), баранець звичайний (*Gallinago gallinago*) і грицик великий (*Limosa limosa*). Більш рідкісні – баранець великий (*Gallinago media*), коловодник ставковий (*Tringa stagnatilis*), брижач (*Philomachus pugnax*), мородунка (*Xenus cinereus*). За літературними даними можливе рідкісне гніздування коловодника болотяного (*Tringa glareola*). На вологих лісових ділянках біля водойм оселяється коловодник лісовий (*Tringa ochropus*). Слуква (*Scolopax rusticola*) в невеликій кількості оселяється в заболочених лісах. На міграціях і літуванні зустрічається коловодник великий (*Tringa nebularia*). Рідкісним перелітним видом є кульон великий (*Numenius arquata*), який можливо інколи гніздує в заплаві Десни. Тільки під час міграцій тут траплялися – сивка морська (*Phuialis squatarola*), побережник чорногрудий (*Calidris alpina*), побережник болотяний (*Limicola falcinellus*), коловодник чорний (*Tringa erythropus*).

Мартини представлені п'ятьма видами, з яких найбільш звичайним, хоча і спорадично гніздовим видом, є мартин звичайний (*Larus ridibundus*). До нечисленних гніздових видів відноситься мартин малий, до дуже рідкісних – мартин сивий (*Larus canus*). Мартин жовтоногий (*Larus cachinnans*) регулярно мігруючий вид. Крім цього він часто зустрічається в весняно-літній період, особливо в нижній течії Десни. Це пов'язано з розширенням його ареалу на північ вздовж Дніпра і поступовим зростанням чисельності. Рідкісним залітним птахом регіону є мартин чорнокрилий (*Larus fuscus*).

На плаваючій рослинності заплавних водойм розташовують гнізда крячок чорний (*Chlidonias niger*), крячок білокрилий (*Chlidonias leucopterus*), крячок білощокий (*Chlidonias hybrida*), чисельність яких висока на

ділянках заплави багатих на озера і стариці. Нечисленим гніздовим видом є крячок річковий (*Sterna hirundo*), рідкісним – крячок малий (*Sterna albifrons*), які переважно гніздяться на островах різного типу та піщаних річкових косах. Крячок чорнодзьобий (*Gelochelidon nilotica*) зустрічається в Подесніні як рідкісний залітний птах.

Ряд *Columbiformes*. Види ряду голубиноподібних гніздують в лісових насадженнях, або населених пунктах. Так, припутень (*Columba palumbus*) і горлиця звичайна (*Streptopelia turtur*) є звичайними видами різних за складом і віком деревостанів, а голуб-синяк (*Columba oenas*) – досить рідкісним видом, який гніздиться у стиглих соснових і мішаних лісах. В останні роки дуже інтенсивно відбувається урбанізація припутня, який вже зараз, хоча і в невеликій чисельності, мешкає в багатьох населених пунктах регіону. Голуб сизий (*Columba livia*) та горлиця садова (*Streptopelia decaocto*) є численними видами населених пунктів уздовж Десни.

Ряд *Cuculiformes*. Ряд представлений лише одним видом – зозулею (*Cuculus canorus*), який є звичайним, а інколи численним для різних типів деревно-чагарникової рослинності та заростей очерету.

Ряд *Strigiformes*. В районі досліджень мешкає 6 видів сов. Звичайним лісовим видом є сова сіра (*Strix aluco*). У лісових масивах вздовж Десни ймовірно гніздування сича волохатого (*Aegolius funereus*) та сичика-горобця (*Glaucidium passerinum*), які гніздують в лісових масивах північної частини басейну річки. Сова вухата (*Asio otus*) – нечисленний вид долини Десни, який гніздує в деревних насадженнях, але полює на відкритих місцях. Рідкісним гніздовим видом заплави є сова болотяна (*Asio flammeus*), яка зустрічається дуже спорадично. До звичайних видів населених пунктів регіону відноситься сич хатній (*Athene noctua*).

Ряд *Apodiformes*. В регіоні мешкає лише один представник ряду – серпокрилець чорний (*Apus apus*), який оселяється у населених пунктах де є високі будівлі, і локально може бути досить чисельним. Долину річки він використовує лише як кормовий біотоп.

Ряд *Coraciiformes*. Рибалочка (*Alcedo atthis*) переважно оселяється вздовж річки, по берегових урвищах. Деснянська гніздова популяція рибалочки є, мабуть, однією з найбільш потужних в Україні. Бджолоїдка (*Merops apiaster*) – нечисленний гніздовий вид долини Десни, особливо її південної частини. Гнізда розташовує в природних та антропогенних урвищах. Сиворакша (*Coracias garrulus*) рідкісний перелітний та можливо гніздовий вид річкової долини.

Ряд *Upipiformes*. Одуд (*Upupa epops*) є єдиним представником ряду в регіоні. Чисельність його невисока, але він мешкає у відкритих біотопах долини Десни по всій її довжині.

Ряд *Piciformes*. На території регіону зареєстровано 9 видів ряду дятлоподібних. Найбільш численними гніздовими видами різних типів

лісових біотопів є крутиголовка (*Jynx torquilla*) і дятел звичайний (*Dendrocopos major*). До нечисленних видів можна віднести жовну сиву (*Picus canus*), жовну чорну (*Dryocopus martius*), дятла середнього (*Dendrocopos medius*) та дятла малого (*Dendrocopos minor*). Переважно в населених пунктах мешкає дятел сирійський (*Dendrocopos syriacus*), чисельність якого тут є досить високою. До рідкісних видів дятлів, гніздування яких можливе в долині Десни, слід віднести жовну зелену (*Picus viridis*) та дятла білоспинного (*Dendrocopos leucotos*).

Ряд *Passeriformes*. Ряд горобцеподібних є найбільш численним рядом птахів, що мешкають у долині річки Десни. Родина ластівкових представлена трьома видами. Численні колонії ластівки берегової (*Riparia riparia*) переважно розміщуються в урвищах основного русла річки. Гніздова популяція цього виду в регіоні є однією з найчисельніших в Україні. Численними видами є ластівка сільська (*Hirundo rustica*) та ластівка міська (*Delichon urbica*), які гніздують в населених пунктах, використовуючи долину Десни як кормовий біотоп.

Серед жайворонкових найбільш численним видом є жайворонки польовий (*Alauda arvensis*), якій гніздує в різних типах відкритих біотопів. Звичайними на гніздуванні є жайворонки лісовий (*Lullula arboorea*) та посмітюха (*Galerida cristata*). Перший переважно тримається на узліссях, на відкритих місцях (біля доріг, вигонів тощо), поблизу населених пунктів. В зимовий період, на луках і полях вздовж Десни інколи можна зустріти рідкісного залітного жайворонка рогатого (*Eremophila alpestris*).

З трьох видів щевриків, які мешкають в регіоні, численним є лише щеврик лісовий (*Anthus trivialis*). Інші два види – щеврик лучний (*Anthus pratensis*) та щеврик польовий (*Anthus campestris*), зустрічаються на гніздуванні дуже рідко.

Серед плисок за чисельністю на гніздуванні домінує плиска жовта (*Motacilla flava*), другою є плиска біла (*Motacilla alba*). Обидва види переважно мешкають на відкритих біотопах – луках, полях, околицях боліт, хоча плиска біла дуже часто зустрічається і в населених пунктах. Плиска жовтоголова (*Motacilla citreola*) є видом який відносно нещодавно з'явився в регіоні, і хоча досі його чисельність невисока, вона поступово зростає. Цей вид переважно мешкає на луках різного типу.

В долині Десни, у деревно-чагарникових біотопах гніздують три види сорокопудів. Найбільш численним з них є сорокопуд терновий (*Lanius collurio*). Рідкісними гніздовими видами є сорокопуд чорнолобий (*Lanius minor*) та сорокопуд сирій (*Lanius excubitor*). Останній вид, крім того, зимує в регіоні.

Родина вивільгових представлена лише одним видом – вивільгою (*Oriolus oriolus*), що є звичайним гніздовим птахом різних типів лісових

насаджень. Також одним видом представлені шпакові. Шпак звичайний (*Sturnus vulgaris*) є численним гніздовим видом заплавних деревних насаджень та населених пунктів. Формує великі зграї після завершення сезону розмноження, які сягають кількох тисяч особин. Інколи зимує.

З родини воронових уздовж Десни мешкає 6 видів. Майже всі вони є звичайними, а інколи численними видами. Крук (*Corvus corax*), гніздує у лісах різного типу, переважно стиглих. Після гніздового сезону, особливо взимку може створювати скупчення до декількох десятків, інколи сотен особин. Чисельність його постійно зростає, швидко іде процес синантропізації виду. Постійним мешканцем лісів є сойка (*Garrulus glandarius*). Ворона сіра (*Corvus cornix*) також гніздує в різних типах деревних насаджень, але тяжіє до населених пунктів, особливо після періоду гніздування. Сорока (*Pica pica*) переважно мешкає на чагарникових ділянках заплави та в населених пунктах. Грак (*Corvus frugilegus*) – звичайний колоніальний вид, пов'язаний з антропогенними ландшафтами. Його колонії здебільшого розташовані в межах населених пунктів, або поблизу них. Галка (*Corvus monedula*) є нечисленним мешканцем населених пунктів, крім того, оселяється на лініях ЛЕП, на вершинах бетонних опор. В лісових масивах північної частини басейну Десни спорадично гніздує горіхівка (*Nucifraga caryocatactes*), тому ймовірно її гніздування і в лісах власне долини Десни.

Кожна з наступних трьох родин представлена одним видом: омелюхові – омелюхом (*Bombycilla garrulus*), звичайним зимуючим видом; волові очка – воловим очком (*Troglodytes troglodytes*), осілим нечисленним видом лісів; тинівкові – тинівкою лісовою (*Prunella modularis*), рідкісним пролітним птахом.

Родина кропив'янок, представників якої мешкають вздовж Десни, включає кілька родів. Нечисленним гніздовим видом заплави є кобилочка річкова (*Locustella fluviatilis*), ймовірно гніздування кобилочки солов'їної (*Locustella luscinioides*). Найчисленнішими з очеретянок є очеретянка лучна (*Acrocephalus schoenobaenus*) та очеретянка велика (*Acrocephalus arundinaceus*). Менш численними є очеретянка чагарникова (*Acrocephalus palustris*) і очеретянка ставкова (*Acrocephalus scirpaceus*). В лісах різних типів мешкає нечисленний гніздовий вид берестянка звичайна (*Hippolais icterina*). В долині Десни гніздує п'ять видів роду кропив'янки. Найбільш численними є кропив'янка чорноголова (*Sylvia atricapilla*), яка оселяється у лісах, і кропив'янка сіра (*Sylvia communis*), яка віддає перевагу чагарниковим заростям. Інші види роду, які також мешкають у деревно-чагарникових біотопах – це кропив'янка садова (*Sylvia borin*), кропив'янка рябогруда (*Sylvia nisoria*) та кропив'янка прудка (*Sylvia curruca*) – менш чисельні, хоча і звичайні гніздові птахи регіону. В лісових масивах вздовж Десни гніздують три види вівчариків – вівчарик жовтобровий (*Phylloscopus*

sibilatrix), вівчарик-ковалик (*Phylloscopus collybita*), вівчарик весняний (*Phylloscopus trochilus*). Найбільш чисельним з них є перший вид. Можливо, теж гніздує в долині Десни вівчарик зелений (*Phylloscopus trochiloides*).

Золотомушка жовточуба (*Regulus regulus*) гніздує лише у лісах північної частини регіону, а взимку трапляється на всій його території.

Родина мухоловкових представлена чотирма видами – мухоловкою строкаатою (*Ficedula hypoleuca*), мухоловкою білошиєю (*Ficedula albicollis*), мухоловкою сірою (*Muscicapa striata*) та мухоловкою малою (*Ficedula parva*). Всі ці види населяють лісові біотопи. Найбільш численними є перші два види, останній – рідкісний. У трав'янистих біотопах гніздують два види трав'янок – лучна (*Saxicola rubetra*) і чорноголова (*Saxicola torquata*). Перший є більш чисельним. Другий вид з'явився у регіоні нещодавно, але чисельність його місцями значна і майже дорівнює чисельності трав'янки лучної. Відкриті сухі ділянки, переважно біля населених пунктів (узбіччя доріг, вигопи тощо) населяє кам'янка звичайна (*Oenanthe oenanthe*), яка є нечисленним гніздовим птахом. Переважно в стиглих соснових деревостанах гніздує горихвістка звичайна (*Phoenicurus phoenicurus*). Її найближчий родич, горихвістка чорна (*Phoenicurus ochruros*), звичайний гніздовий птах населених пунктів. Численним гніздовим видом лісів різного типу є вільшанка (*Erithacus rubecula*), яка віддає перевагу ділянкам з добре розвинутим підліском. Два виду роду соловейко: соловейко східний (*Luscinia luscinia*) та синьошийка (*Luscinia svecica*), є звичайними гніздовими видами долини Десни. Перший мешкає у різних типах деревно-чагарникової рослинності, включаючи її ділянки в населених пунктах, другий вид зазвичай оселяється у чагарникових заростях біля водойм. Численними гніздовими птахами лісів є дрізд чорний (*Turdus merula*) та дрізд співочий (*Turdus philomelos*). Нечисленним гніздовим видом переважно досягаючих та стиглих хвойних лісів є дрізд-омелюх (*Turdus viscivorus*). До рідкісних видів регіону відноситься дрізд білобровий (*Turdus iliacus*), якій оселяється у вологих заплавних лісах. Колоніальний вид дроздів, чикотень (*Turdus pilaris*), частіше за все оселяється в населених пунктах, або в заплавних деревостанах.

Синиця довгохвоста (*Aegithalos caudatus*) є нечисленним осілим птахом листяних лісів.

Родина синицевих представлена у Подесінні сімома видами. На деревах біля води розташовує свої гнізда ремез (*Remiz pendulinus*), який є нечисленним гніздовим видом заплави. Шість видів роду синиць населяють різні типи лісів. Найбільш численними є синиця велика *Parus major*) і синиця блакитна (*Parus caeruleus*), нечисленними видами – синиця чубата (*Parus cristatus*), гаїчка-пухляк (*Parus montanus*) і гаїчка болотяна (*Parus palustris*), до рідкісних відноситься синиця чорна (*Parus ater*).

Повзикові представлені повзиком (*Sitta europaea*), підкоришникові – підкоришником звичайним (*Certhia familiaris*). Обидва є звичайними осілими птахами лісових біотопів.

З горобиних в регіоні мешкають горобець хатній (*Passer domesticus*) та горобець польовий (*Passer montanus*), які є численними осілими видами. Перший оселяється лише в населених пунктах, другий, крім населених пунктів, гніздує на відкритих біотопах різного типу, розміщуючи гнізда в урвищах, скелях, дуплах дерев, спорудах.

В Подесінні мешкає 10 видів родини в'юркових. Найбільш численним та широко розповсюдженим є зяблик (*Fringilla coelebs*), який в гніздовий період домінає за чисельністю в переважній більшості лісових біотопів. Звичайним гніздовим видом листяних і мішаних лісів є костогриз (*Coccothraustes coccothraustes*). Снігур (*Pyrrhula pyrrhula*) і чиж (*Spinus spinus*) – звичайні зимуючі види всього регіону і дуже рідкісні як гніздуючі птахи північної частини Подесіння. Шишкар ялиновий (*Loxia curvirostra*) ймовірно, гніздує на півночі регіону і досить регулярно зустрічається в період післягніздових кочівель та зимою. Нечисленним мігруючим видом є в'юрок (*Fringilla montifringilla*). Серед в'юркових, які гніздують у напіввідкритих біотопах, найбільш численними є зеленяк (*Chloris chloris*), щиглик (*Carduelis carduelis*), коноплянка (*Acanthis cannabina*). Набагато рідше зустрічається чечевиця (*Carpodacus erythrinus*), яка переважно оселяється серед деревно-чагарникової рослинності в заплавах річок. Виключно в населених пунктах оселяється щедрик (*Serinus serinus*), який з'явився у регіоні всього кілька десятків років тому. Чисельність його низька, а розповсюдження спорадичне. Чечітка звичайна (*Acanthis flammea*) є звичайним пролітним і зимуючим видом.

З родини вівсянкових найбільш численним і широко поширеним видом є вівсянка звичайна (*Emberiza citrinella*), яка оселяється у різних типах напіввідкритих біотопів. Вівсянка очеретяна (*Emberiza schoeniclus*) є звичайним гніздовим птахом заплави Десни, якій мешкає у прибережній рослинності: заростях очерету, кущах по берегах водойм. Досить звичайним видом трав'янистих біотопів є просянка (*Emberiza calandra*), яка більш чисельна у нижній частині Десни. Вівсянка лучна (*Emberiza aureola*) у Подесінні знаходиться на південній межі свого ареалу, і є рідкісним гніздовим видом лучних біотопів. Найбільш південне поселення цього виду в Україні було знайдено біля с. Радичів (Грищенко, 1992). Нерегулярно зимуючим рідкісним видом є пуночка (*Plectrophenax nivalis*), яка тримається на полях і луках в долині річки.

Більшість видів з наведеного вище переліку, включено до різних природоохоронних списків, а саме до Червоної книги України (третє видання) – 40 видів, Європейського червоного списку – 15, Червоний список МСОП – 13, додатків Бернської конвенції – 216 (2-й додаток –

153, 3-й – 63), додатків Боннської конвенції – 106, списків Афро-Євразійської угоди щодо охорони мігруючих птахів – 58 (Годлевська та ін., 2010). Детальна інформація щодо цього наведена у таблиці 5. Звичайно, що далеко не всі з них потребують якихось охоронних заходів на території України, тому що стан їхніх популяцій на території країни є задовільним.

Таблиця 5.

**Природоохоронний статус видів птахів, які мешкають у долині
р. Десни**

Вид		Охоронний статус					
		ЧКУ	ЕЧС	МСОП	БР	БН	АЄУ
Ряд <i>Gaviiformes</i>							
<i>Gavia arctica</i>	Гагара чорношия		VU		2	2*	2
Ряд <i>Podicipediformes</i>							
<i>Podiceps ruficollis</i>	Пірнікоза мала				2		
<i>Podiceps nigricollis</i>	Пірнікоза чорношия				2		
<i>Podiceps auritus</i>	Пірнікоза червоношия				2	2*	2
<i>Podiceps grisegena</i>	Пірнікоза сірощока				2	2*	2
<i>Podiceps cristatus</i>	Пірнікоза велика				3		
Ряд <i>Pelecaniformes</i>							
<i>Pelecanus onocrotalus</i>	Пелікан рожевий	ЗК			2	1,2*	
<i>Phalacrocorax carbo</i>	Баклан великий				3		
Ряд <i>Ciconiiformes</i>							
<i>Botaurus stellaris</i>	Бугай				2	2*	2
<i>Ixobrychus minutus</i>	Бугайчик				2	2*	2
<i>Egretta alba</i>	Чепура велика				2	2*	2
<i>Egretta garzetta</i>	Чепура мала				2		
<i>Ardea cinerea</i>	Чапля сіра				3		
<i>Ardea purpurea</i>	Чапля руда				2	2*	2
<i>Ciconia ciconia</i>	Лелека білий				2	2*	2,3
<i>Ciconia nigra</i>	Лелека чорний	РД			2	2*	2,3
Ряд <i>Anseriformes</i>							
<i>Anser anser</i>	Гуска сіра				3	1,2*	2,3
<i>Anser albifrons</i>	Гуска білолоба				3	1,2*	2,3
<i>Anser erythropus</i>	Гуска мала	БР	ЕН	VU	2	1,2*	2,3
<i>Anser fabalis</i>	Гуменник				3	1,2*	2
<i>Cygnus olor</i>	Лебідь-шипун				3	1,2*	2
<i>Cygnus cygnus</i>	Лебідь-кликун				2	1,2*	2,3

Продовження таблиці 5

Вид		Охоронний статус					
		ЧКУ	ЕЧС	МСОП	БР	БН	АЄУ
<i>Anas platyrhynchos</i>	Крижень	РД			3	1,2*	2,3
<i>Anas crecca</i>	Чирянка мала				3	1,2*	2,3
<i>Anas strepera</i>	Нерозень				3	1,2*	2,3
<i>Anas penelope</i>	Свищ				3	1,2*	3
<i>Anas acuta</i>	Шилохвіст				3	1,2*	2,3
<i>Anas querquedula</i>	Чирянка велика				3	1,2*	2
<i>Anas clypeata</i>	Широконоска	БР	VU	NT	3	1,2*	2,3
<i>Aythya ferina</i>	Попелюх				3	1,2*	2,3
<i>Aythya nyroca</i>	Чернь білоока				3	1,2*	2,3
<i>Aythya fuligula</i>	Чернь чубата				3	1,2*	2,3
<i>Aythya marila</i>	Чернь морська				3	1,2*	2,3
<i>Bucephala clangula</i>	Гоголь				РД	3	1,2*
<i>Mergus albellus</i>	Крех малий	БР			2	1,2*	2,3
<i>Mergus serrator</i>	Крех середній				3	1,2*	2,3
<i>Mergus merganser</i>	Крех великий				3	1,2*	2,3
Ряд <i>Falconiformes</i>							
<i>Pandion haliaetus</i>	Скопа	ЗК			2	2	
<i>Pernis apivorus</i>	Осоїд				2	1,2	
<i>Milvus migrans</i>	Шуліка чорний	БР			VU	2	1,2
<i>Circus cyaneus</i>	Лунь польовий	РД	EN	NT	2	1,2	
<i>Circus macrourus</i>	Лунь степовий	ЗК			2	1,2	
<i>Circus pygargus</i>	Лунь лучний	БР			2	1,2	
<i>Circus aeruginosus</i>	Лунь очеретяний				2	1,2	
<i>Accipiter gentilis</i>	Яструб великий				2	1,2	
<i>Accipiter nisus</i>	Яструб малий				2	1,2	
<i>Buteo lagopus</i>	Зимняк				2	1,2	
<i>Buteo buteo</i>	Канюк звичайний				2	1,2	
<i>Circaetus gallicus</i>	Змієїд	РД			2	1,2	
<i>Hieraetus pennatus</i>	Орел-карлик	РД	EN	VU	2	1,2	
<i>Aquila clanga</i>	Підорлик великий	РД			2	1,2	
<i>Aquila pomarina</i>	Підорлик малий	РД			2	1,2	
<i>Aquila heliaca</i>	Могильник	РД		VU	2	1,2	
<i>Aquila chrysaetos</i>	Беркут	БР			2	1,2	
<i>Haliaeetus albicilla</i>	Орлан-білохвіст	РД			2	1,2	
<i>Falco cherrug</i>	Балабан	БР	EN	EN	2	2	
<i>Falco peregrinus</i>	Сапсан	РД			2	2	
<i>Falco subbuteo</i>	Підсоколик великий				2	2	
<i>Falco columbarius</i>	Підсоколик малий				2	2	

Вид		Охоронний статус					
		ЧКУ	ЕЧС	МСОП	БР	БН	АЄУ
<i>Falco vespertinus</i>	Кібчик		VU	NT	2	2	
<i>Falco tinnunculus</i>	Боривітер звичайний				2	2	
Ряд <i>Galliformes</i>							
<i>Lyrurus tetrix</i>	Тетерук	ЗК			3		
<i>Tetrao urogallus</i>	Глушець	ЗК			2		
<i>Tetrastes bonasia</i>	Орябок	ВР			3		
<i>Perdix perdix</i>	Куріпка сіра		VU		3		
<i>Coturnix coturnix</i>	Перепілка				3	2	
Ряд <i>Gruiformes</i>							
<i>Grus grus</i>	Журавель сірий	РД			2	1,2*	2
<i>Rallus aquaticus</i>	Пастушок				3		
<i>Porzana porzana</i>	Погонич звичайний				2	2*	2
<i>Porzana parva</i>	Погонич малий				2	2*	2
<i>Crex crex</i>	Деркач			NT	2		
<i>Gallinula chloropus</i>	Курочка водяна				3		
<i>Fulica atra</i>	Лиска				3	2*	2
Ряд <i>Charadriiformes</i>							
<i>Burhinus</i>	Лежень	НО	VU		2	2	
<i>Pluvialis squatarola</i>	Сивка морська				3	2*	2
<i>Charadrius hiaticula</i>	Пісочник великий	РД			2	2*	2
<i>Charadrius dubius</i>	Пісочник малий				2	2*	2
<i>Vanellus vanellus</i>	Чайка		VU		3	2*	2
<i>Haematopus ostralegus</i>	Кулик-сорока	ВР			3		
<i>Tringa ochropus</i>	Коловодник лісовий				2	1,2*	2
<i>Tringa glareola</i>	Коловодник болотяний				2	1,2*	2
<i>Tringa nebularia</i>	Коловодник великий				3	1,2*	2
<i>Tringa totanus</i>	Коловодник звичайний				3	1,2*	2
<i>Tringa erythropus</i>	Коловодник чорний				3	1,2*	2
<i>Tringa stagnatilis</i>	Коловодник ставковий	ЗК			2	1,2*	2
<i>Actitis hypoleucos</i>	Набережник				2	1,2*	2
<i>Xenus cinereus</i>	Мордунка				2	1,2*	2
<i>Philomachus pugnax</i>	Брижач				3	1,2*	2
<i>Calidris alpina</i>	Побережник чорногрудий				2	1,2*	2

Продовження таблиці 5

Вид		Охоронний статус					
		ЧКУ	ЕЧС	МСОП	БР	БН	АЕСУ
<i>Limicola falcinellus</i>	Побережник болотяний				2	1,2*	2
<i>Gallinago gallinago</i>	Баранець звичайний				3	1,2*	2
<i>Gallinago media</i>	Баранець великий	ЗК		NT	2	1,2*	2
<i>Scolopax rusticola</i>	Слуква				3	1,2	
<i>Numenius arquata</i>	Кульон великий	ЗК		NT	3	1,2*	2
<i>Limosa limosa</i>	Грицик великий		VU	NT	3	1,2*	2
<i>Larus minutus</i>	Мартин малий				2		
<i>Larus ridibundus</i>	Мартин звичайний				3		
<i>Larus fuscus</i>	Мартин чорнокрилий						
<i>Larus cachinnans</i>	Мартин жовтоногий						
<i>Larus canus</i>	Мартин сивий				3		
<i>Chlidonias niger</i>	Крячок чорний				2	2*	2
<i>Chlidonias leucopterus</i>	Крячок білокрилий				2	2*	2
<i>Chlidonias hybrida</i>	Крячок білощокий				2		
<i>Gelochelidon nilotica</i>	Крячок чорнодзьобий		VU		2	2*	2
<i>Sterna hirundo</i>	Крячок річковий				2	2*	2
<i>Sterna albifrons</i>	Крячок малий	РД			2	2*	2
Ряд <i>Columbiformes</i>							
<i>Columba oenas</i>	Голуб-синяк	ВР			3		
<i>Columba livia</i>	Голуб сизий				3		
<i>Streptopelia decaocto</i>	Горлиця садова				3		
<i>Streptopelia turtur</i>	Горлиця звичайна				3		
Ряд <i>Cuculiformes</i>							
<i>Cuculus canorus</i>	Зозуля				3		
Ряд <i>Strigiformes</i>							
<i>Asio otus</i>	Сова вухата				2		
<i>Asio flammeus</i>	Сова болотяна	РД			2		
<i>Aegolius funereus</i>	Сич волохатий	РД			2		
<i>Athene noctua</i>	Сич хатній				2		
<i>Glaucidium passerinum</i>	Сичик-горобець	ВР			2		
<i>Strix aluco</i>	Сова сіра				2		
Ряд <i>Caprimulgiformes</i>							
<i>Caprimulgus europaeus</i>	Дрімлюга				2		

Вид		Охоронний статус					
		ЧКУ	ЕЧС	МСОП	БР	БН	АЄУ
Ряд <i>Apodiformes</i>							
<i>Apus apus</i>	Серпокрилець чорний				3		
Ряд <i>Coraciiformes</i>							
<i>Coracias garrulus</i>	Сиворакша	ЗК	VU	NT	2	2	
<i>Alcedo atthis</i>	Рибалочка				2		
<i>Merops apiaster</i>	Бджолоїдка				2	2	
Ряд <i>Upupiformes</i>							
<i>Upupa epops</i>	Одуд				2		
Ряд <i>Piciformes</i>							
<i>Jynx torquilla</i>	Крутиголовка				2		
<i>Picus viridis</i>	Жовна зелена	БР			2		
<i>Picus canus</i>	Жовна сива				2		
<i>Dryocopus martius</i>	Жовна чорна				2		
<i>Dendrocopos major</i>	Дятел звичайний				2		
<i>Dendrocopos syriacus</i>	Дятел сирійський				2		
<i>Dendrocopos medius</i>	Дятел середній				2		
<i>Dendrocopos leucotos</i>	Дятел білоспинний	РД			2		
<i>Dendrocopos minor</i>	Дятел малий				2		
Ряд <i>Passeriformes</i>							
<i>Riparia riparia</i>	Ластівка берегова				2		
<i>Hirundo rustica</i>	Ластівка сільська				2		
<i>Delichon urbica</i>	Ластівка міська				2		
<i>Galerida cristata</i>	Посмітюха				3		
<i>Eremophila alpestris</i>	Жайворонок рогатий				2		
<i>Lullula arborea</i>	Жайворонок лісовий				3		
<i>Alauda arvensis</i>	Жайворонок польовий				3		
<i>Anthus campestris</i>	Щеврик польовий				2		
<i>Anthus trivialis</i>	Щеврик лісовий				2		
<i>Anthus pratensis</i>	Щеврик лучний				2		
<i>Motacilla flava</i>	Плиска жовта				2		
<i>Motacilla citreola</i>	Плиска жовтоголова				2		
<i>Lanius collurio</i>	Сорокопуд терновий				2		
<i>Lanius minor</i>	Сорокопуд чорнолобий				2		
<i>Lanius excubitor</i>	Сорокопуд сирій	РД			2		
<i>Oriolus oriolus</i>	Вивільга				2		

Продовження таблиці 5

Вид		Охоронний статус					
		ЧКУ	ЕЧС	МСОП	БР	БН	АЄУ
<i>Nucifraga caryocatactes</i>	Горіхівка				2		
<i>Corvus corax</i>	Крук				3		
<i>Bombycilla garrulus</i>	Омелюх				2		
<i>Troglodytes troglodytes</i>	Волове очко				2		
<i>Prunella modularis</i>	Тинівка лісова				2		
<i>Cettia cetti</i>	Очеретянка середземноморська				2		
<i>Locustella luscinioides</i>	Кобилочка солов'їна				2		
<i>Locustella fluviatilis</i>	Кобилочка річкова				2		
<i>Acrocephalus schoenobaenus</i>	Очеретянка лучна				2		
<i>Acrocephalus palustris</i>	Очеретянка чагарникова				2		
<i>Acrocephalus scirpaceus</i>	Очеретянка ставкова				2		
<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	Очеретянка велика				2		
<i>Hippolais icterina</i>	Берестянка звичайна				2		
<i>Sylvia nisoria</i>	Кропив'янка рябогруда				2		
<i>Sylvia atricapilla</i>	Кропив'янка чорноголова				2		
<i>Sylvia borin</i>	Кропив'янка садова				2		
<i>Sylvia communis</i>	Кропив'янка сіра				2		
<i>Sylvia curruca</i>	Кропив'янка прудка				2		
<i>Phylloscopus trochilus</i>	Вівчарик весняний				2		
<i>Phylloscopus collybita</i>	Вівчарик-ковалик				2		
<i>Phylloscopus sibilatrix</i>	Вівчарик жовтобровий				2		
<i>Phylloscopus trochiloides</i>	Вівчарик зелений				2		
<i>Regulus regulus</i>	Золотомушка жовточуба				2		
<i>Ficedula hypoleuca</i>	Мухоловка строката				2	2	
<i>Ficedula albicollis</i>	Мухоловка білошия				2	2	
<i>Ficedula parva</i>	Мухоловка мала				2	2	
<i>Muscicapa striata</i>	Мухоловка сіра				2	2	
<i>Saxicola rubetra</i>	Трав'янка лучна				2	2	

Вид		Охоронний статус					
		ЧКУ	ЕЧС	МСОП	БР	БН	АЄУ
<i>Saxicola torquata</i>	Трав'янка чорноголова				2	2	
<i>Oenanthe oenanthe</i>	Кам'янка звичайна				2	2	
<i>Phoenicurus phoenicurus</i>	Горихвістка звичайна				2	2	
<i>Phoenicurus ochruros</i>	Горихвістка чорна				2	2	
<i>Erithacus rubecula</i>	Вільшанка				2	2	
<i>Luscinia luscinia</i>	Соловейко східний				2	2	
<i>Luscinia svecica</i>	Синьошийка				2	2	
<i>Turdus pilaris</i>	Чикотень				3	2	
<i>Turdus merula</i>	Дрізд чорний				3	2	
<i>Turdus iliacus</i>	Дрізд білобровий				3	2	
<i>Turdus philomelos</i>	Дрізд співочий				3	2	
<i>Turdus viscivorus</i>	Дрізд-омелюх				3	2	
<i>Aegithalos caudatus</i>	Синиця довгохвоста				3		
<i>Remiz pendulinus</i>	Ремез				2		
<i>Parus palustris</i>	Гаїчка болотяна				2		
<i>Parus montanus</i>	Гаїчка-пухляк				2		
<i>Parus cristatus</i>	Синиця чубата				2		
<i>Parus ater</i>	Синиця чорна				2		
<i>Parus caeruleus</i>	Синиця блакитна				2		
<i>Parus major</i>	Синиця велика				2		
<i>Sitta europaea</i>	Повзик				2		
<i>Certhia familiaris</i>	Підкоришник звичайний				2		
<i>Passer domesticus</i>	Горобець хатній						
<i>Passer montanus</i>	Горобець польовий				3		
<i>Fringilla coelebs</i>	Зяблик				3		
<i>Fringilla montifringilla</i>	В'юрок				3		
<i>Serinus serinus</i>	Щедрик				2		
<i>Chloris chloris</i>	Зеленяк				2		
<i>Spinus spinus</i>	Чиж				2		
<i>Carduelis carduelis</i>	Щиглик				2		
<i>Acanthis cannabina</i>	Коноплянка				2		
<i>Acanthis flammea</i>	Чечітка звичайна				2		
<i>Carpodacus erythrinus</i>	Чечевиця				2		
<i>Loxia curvirostra</i>	Шишкар ялиновий				2		

Продовження таблиці 5

Вид		Охоронний статус					
		ЧКУ	ЕЧС	МСОП	БР	БН	АЄУ
<i>Pyrrhula pyrrhula</i>	Снігур				3		
<i>Coccothraustes coccothraustes</i>	Костогриз				2		
<i>Emberiza calandra</i>	Просянка				3		
<i>Emberiza citrinella</i>	Вівсянка звичайна				2		
<i>Emberiza cirrus</i>	Вівсянка городня				2		
<i>Emberiza schoeniclus</i>	Вівсянка очеретяна				2		
<i>Emberiza aureola</i>	Вівсянка лучна			VU	2	1,2	
<i>Emberiza hortulana</i>	Вівсянка садова				3		
<i>Plectrophenax nivalis</i>	Пуночка				2		

ЗК – зникаючі види; ВР – вразливі види, РД – рідкісні види; НО – неопінені види; EN – види під загрозою зникнення, NT – види близькі до стану загрози зникнення, VU – вразливі види.

У зв'язку з цим, детально розглянемо тільки список видів занесених до Червоної книги України. Значна частина з цих видів або зустрічається у Подесінні випадково, або вони є на межі їхнього ареалу, або їхня чисельність знизилася настільки, що вони майже зникли з території регіону, або їхня присутність є лише ймовірною. Так, пелікан рожевий є випадково залітним видом. Гуска мала, крех середній, лунь степовий, лунь польовий, підорлик великий, могильник, беркут, балабан, сапсан, пісочник великий – рідкісні мігруючі, зимуючі або залітні види. Великі зимові скупчення гоголя в місці впадіння Десни у Дніпро більше залежать від діяльності Київської ГЕС, ніж стану самої Десни. Гніздування деяких видів, а саме тетереука, глушця, орябка, лежня, сича волохатого, сичика-горобця, сиворакші, жовни зеленої, дятла білоспинного, кульона великого. Інші види мають дуже низьку чисельність, серед них нерозень, чернь білоока, лунь лучний, орел-карлик, орлан-білохвіст, журавель сірий, коловодник ставковий, сова болотяна, сорокопуд сірий, в зв'язку з чим Подесіння не є ключовою для їхнього збереження в Україні. Лише для частини "червонокнижних" видів, знайдених у Подесінні, ця територія відіграє значну роль у підтриманні їх популяції в Україні. Перш за все, це лелека чорний, шуліка чорний, підорлик малий, змієїд, кулик-сорока, баранець великий, крячок малий, голуб-синяк, які мають досить значні гніздові угруповання в регіоні. Десна також важлива для збереження скопи. Хоча цей вид і не гніздує в долині Десни, вона є потужним міграційним коридором для цього рідкісного птаха.

Оцінюючи роль долини Десни як екологічного коридору, слід зауважити, що він є важливим не тільки для підтримання популяцій низки рідкісних видів, а й використовується для гніздування та міграцій великої кількості видів птахів різних таксономічних груп, більшість з яких хоча і не потребують негайних заходів з охорони на території України, але включені до різних міжнародних природоохоронних списків, і є об'єктами охорони в Європі в цілому.

Що ж стосується конкретних рекомендацій в рамках проектного НПП "Подесіння", то в цьому випадку слід визнати необхідним включення до заповідної зони парку найменш трансформованих ділянок Деснянської заплави з розвинуеною мережею водойм.

В рамках усіх інших зон необхідно ввести цілий ряд обмежень, зокрема не допускати раннього сінокосу до вильоту пташенят з гнізд, встановити місячник весняної тиші, проводити відвідування та спостереження за птахами виключно визначеними маршрутами. Слід звернути увагу також на цілий ряд рекомендацій з управління вологими луками (Нестеров, 2005; Вологі луки, 2005).

В рамках діяльності НПП "Подесіння" є можливим здійснення біотехнічних заходів із створення штучних гніздівель чи гніздових територій для рідкісних видів птахів. Зауважимо, що зважаючи на світовий досвід такої туристичної галузі, як спостереження за птахами, проєктований НПП "Подесіння" може мати велику популярність, що змушує з великою відповідальністю поставитися до планування лімітів та схеми відвідування його території.

Література:

- Афанасьев В. Т. Экология гнездования некоторых редких и малоизученных видов птиц на севере Сумской области и на сопредельных территориях Украины и России // Актуальні проблеми проблеми створення Деснянсько-Старогутського національного природного парку та шляхи їх вирішення. Мат.науково-практичного семінару, 19–20 листопада 1997 р.– Київ, 1998.С. 80-93
- Афанасьев В. Т., Гаврись Г. Г., Клестов Н. Л. Орнітофауна деснянской поймы и ее охрана .–Препринт 92.7.– Киев, Институт зоологии АН Украины, 1992 . 58 с.
- Афанасьев В. Коротченківські луки / ІВА території України.– Київ, Софарт, 1999.– с.232-233
- Вологі луки. Посібник з управління та відновлення / Бенстід Ф. та ін., пер. з англійської.: за загальною редакцією О. В. Дудкіна, О. М. Осадчої. – К.: 2005. – 128 с.
- Гаврись Г. Г., Кузьменко Ю. В., Мішта А. В., Коцержинська І. М. Фауна хребетних тварин національного природного парку "Деснянсько-

- Старогутський".– Суми, 2007. 116 с.
- Грищенко В. М., Яблоновська-Грищенко Є. Д. До орнітофауни Чернігівського Подесіння // Беркут.– 2002.– 11(1). С.15-17
- Грищенко В. М., Яблоновська-Грищенко Є. Д., Атамась Н. С., Кушка Т. Я., Негода В. В. До орнітофауни середньої течії Десни // Беркут.– 1999.– 8(1).– с.108-110
- Грищенко В. М., Яблоновська-Грищенко Є. Д. До орнітофауни нижньої її Десни // Беркут.–2007.– т.16, в.2.- с.184-186
- Клестов Н. Л., Гаврись Г. Г., Кузьменко Ю. В., Новік В. В. Нарис фауни хребетних тварин проектного національного природного парку "Деснянсько-Старогутський" // Актуальні проблеми створення Деснянсько-Старогутського національного природного парку та шляхи їх вирішення. Мат.науково-практичного семінару, 19-20 листопаду 1997 р.– Київ, 1998.- с.93-102
- Кузьменко Ю. В. Соби території проектного Деснянсько-Старогутського НПП // Актуальні проблеми створення Деснянсько-Старогутського національного природного парку та шляхи їх вирішення. Мат.науково-практичного семінару, 19-20 листопаду 1997 р.– Київ, 1998.- с. 102-103
- Мерзликин И. Р., Булат Т. В., Булат С. И. О гнездовании большого баклана на Десне // Беркут.– 2005.– т.14, вып.2.– С.275
- Нестеров Ю. В. Практичні поради із збереження біорізноманіття у сільськогосподарських угіддях. – К.: Wetlands International Black Sea Programme. – 2005. – 48 с.
- Панченко С. М., Андрієнко Т. Л., Гаврись Г. Г., Кузьменко Ю. В. Екологічна мережа Новгород-Сіверського Полісся.– Суми, 2003.– 96 с.
- Червона книга України. Тваринний світ.– Київ: Глобал консалтинг, 2009. – 623 с.

Теріофауна

Огляд фауни ссавців долини р. Десни проведений на базі аналізу літературних джерел, власних досліджень та опитування фахівців. Одним із перших зведень фауни хребетних регіону є праця О. М. Нікольського (1899) "Животный мир Полесья" На початку XX ст. виходить досить повна фауністична робота М. В. Шарлеманя "Матеріали до фауни звірів та птахів Чернігівської області" (1936). Дані щодо мисливських видів ссавців містяться в статтях М. А. Воїнственського та ін. (1963) "Итоги и перспективы акклиматизации охотничье-промысловых животных на Украине". Дані щодо комахоїдних ссавців та кажанів підсумовані у відповідному томі "Фауни України" (Абеленцев та ін., 1956). Дані щодо рідкісних ссавців знаходимо у працях В. І. Крижановського та В. П. Жежеріна (1979), а також В. І. Крижановського та І. Г. Ємельянова

(1985). Слід зазначити, що дослідження теріофауни регіону інтенсифікувалися за останні 20 років (Клестов та ін., 1998; Мишта, 1999; Гаврись, 2000; Загороднюк, Годлевська, 2003; Мишта, 2003; Панченко та ін., 2003; Мішта, Кузьменко, 2004; Шешурак, 2004; Мішта, Кузьменко, 2006; Мішта, Мерзлікін, 2006; Гаврись та ін., 2007; Червона книга України, 2009).

Природне різноманіття заплави Десни досягається за рахунок неоднорідного ландшафту та представленості лісостепових і навіть степових елементів в межах лісової зони. Цим обумовлюється склад фауни ссавців і особливості поширення окремих її представників. Взагалі, теріофауна басейну р. Десни нараховує принаймні 66 видів (табл. 6). Із них до Червоного списку Міжнародної союзу охорони природи (МСОП) (IUCN Red List of Threatened Species. 2010) входять 4 види ссавців – нічниця ставкова, норка європейська, видра та зубр; до оновленого Червоного списку Європи (Temple & Terry, 2007) – 5 видів ссавців: нічниця ставкова, норка європейська, видра, зубр та тушканчик; до списку видів, які охороняються Бернською конвенцією (II додаток, види під особливою охороною) – 15 видів (нічниця водяна, нічниця ставкова, нічниця Брандта, вухань бурий, вечірниця мала та вечірниця руда, нетопир лісовий, нетопир білосмугий, кожан північний та кожан пізній, вовк, норка європейська, тхір степовий, видра, мишівка лісова); до Червоної книги України (ЧКУ, 2009) – 24 види (Табл. 6).

Ряд Комахоїдні (*Insectivora*) представлений у басейні р. Десни вісьмома видами. Кріт європейський (*Talpa europaea*) та їжак білочеревий (*Erinaceus roumanicus*) є звичайними, досить численними видами. Звичайна бурозубка (*Sorex araneus*) – звичайний, місцями численний вид, мала бурозубка (*Sorex minutus*) – звичайний нечисленний вид. На території Придеснянської частини національного природного парку "Деснянсько-Старогутський" мешкає найрідкісніший вид фауни України бурозубка рівнозуба (*Sorex isodon*). Цей представник тайгової фауни знайдений на лівому березі Десни північного сходу України і надає перевагу саме заплавному біотопам. Кутора звичайна (*Neomys fodiens*) – нечисленний вид, місця мешкання якого безпосередньо пов'язані із водоймами. Червонокнижний представник комахоїдних – мала кутора (*Neomys anomalus*) зареєстрована лише в одному пункті лівобережної Десни, на крайній півночі України в Деснянсько-Старогутському НПП, Придеснянська ділянка (Мішта, 2009). Хоча головна частина ареалу малої білозубки (*Crocidura suaveolens*) знаходиться в межах степової та лісостепової зон України, відкритими ландшафтами вона проникає і вглиб Полісся. Відомостей щодо перебування цього виду безпосередньо в межах деснянського екологічного коридору немає, але на прилеглих територіях вона відловлювалась в околицях населених пунктів (Гаврись та ін., 2007).

Згадки про хохулю руську (*Desmana moschata*) ми зустріли в Літописі природи Мезинського НПП (2009). Але ці дані ми не вважаємо достовірними. Найближчі місця перебування виду – заплава р. Неруса (заповідник Брянський Ліс, Росія) та заплава р. Сейм.

Кажани (*Chiroptera*) – найменш вивчена група ссавців регіону. Достеменно відомо про перебування в басейні Десни 13 видів. Всі вони занесені до ЧКУ та охороняються Бернською конвенцією. Кожан пізній (*Eptesicus serotinus*) є звичайним осілим видом регіону досліджень; зареєстрований під час детекторних обліків в околицях с. Очкине Зноб-Новгородського району Сумської області, сс. Радичів та Оболоння Коропського району Чернігівської області (Шешурак, 2004; Мішта, Мерзлікін, 2006; власні дані), а також між селами Морівськ та Соколівка Чернігівської області (В. Тищенко, особисте повідомлення). Нічниця водяна (*Myotis daubentoni*) – досить звичайний вид заплави. Реєструвався на території Деснянської ділянки НПП Деснянсько-Старогутський (Мішта, Мерзлікін, 2004), в околицях сіл Свердловка, Радичів, (власні дані) Оболоння, Змітнів, Вишеньки та Бужанка Коропського району Чернігівської області, та околицях Остра Чернігівської області, а також в околицях с. Жукін Вишгородського р-ну Київської області (Загороднюк, Годлевська, 2003). Нічниця ставкова (*Myotis dasycneme*) – дуже рідкісний вид регіону (занесений до Європейського червоного списку та Червоної книги МСОП), реєструвався між селами Вишеньки та Бужанка Коропського району Чернігівської області та в околицях Остра (Загороднюк, Годлевська, 2003; Годлевська, 2009а). Вечірниця руда (*Nyctalus noctula*) зареєстрована на території Деснянської ділянки НПП "Деснянсько-Старогутський" (Мішта, Мерзлікін, 2004), в околицях сіл Свердловка, Радичів (результати детекторних обліків, власні дані), Оболоння (Шешурак, 2004), між селами Морівськ та Соколівка Чернігівської області (В. Тищенко, особисте повідомлення). Вечірниця мала (*Nyctalus leisleri*) – на території Деснянської ділянки НПП "Деснянсько-Старогутський" (Мішта, Мерзлікін, 2004). Нетопир лісовий (*Pipistrellus nathusii*) – звичайний вид, який реєструвався на території Деснянської ділянки НПП "Деснянсько-Старогутський" та в околицях сіл Свердловка та Радичів (результати детекторних обліків, власні дані). Нічниця Брандта (*Myotis brandti*) знайдений на території Деснянської ділянки НПП "Деснянсько-Старогутський" та в околицях с. Очкине (Мішта, Мерзлікін, 2004; власні дані). Не виключено, що цей лісовий вид буде знайдено і в інших пунктах Чернігівського Полісся. Потужна колонія нетопира-пігмея (*Pipistrellus pygmaeus*) зареєстрована на території Деснянської ділянки НПП "Деснянсько-Старогутський". Нетопир-карлик (*Pipistrellus pipistrellus*) реєструвався під час детекторних обліків в околицях села Оболоння Коропського р-ну Чернігівської обл. (Шешурак, 2004).

Лирик двоколірний (*Vespertilio murinus*) зареєстрований на території Деснянської ділянки НПП "Деснянсько-Старогутський", в околицях с. Очкіне (Мішта, Мерзлікін, 2004), м. Новгорода-Сіверського, між селами Вільне і Черешеньки, Коропського району, в Сосницькому районі Чернігівської області (Годлевська, 2009в). Ареалогічно припускається можливість присутності рідкісного виду – вуханя звичайного (*Plecotus auritus*), який зареєстрований на прилеглих до заплави Десни територіях Київської (Загороднюк, 2009), Чернігівської (Шешурак, 2004) та Сумської областей (Гаврись та ін., 2007).

В басейні р. Десни мешкає принаймні чотирнадцять видів Хижих (*Carnivora*). Найбільш численні – лисиця звичайна (*V. vulpes*), єнотоподібний собака (*Nyctereutes procyonoides*), тхір лісовий (*Mustela putorius*), куниця кам'яна (*Martes foina*), ласка (*Mustela nivalis*). Тхір лісовий і куниця кам'яна нерідко трапляються в населених пунктах. Звичайним видом заплавлених лісів є куниця лісова (*Martes martes*). Горностай (*Mustela erminea*) та видра (*Lutra lutra*) – рідкісні види регіону, які занесені до Червоної книги України (2009). Протягом останніх десятиріч зафіксовано спад чисельності борсука (*Meles meles*) на території Сумської (Гаврись та ін., 2007) та Київської областей. Окремі особини вовка (*Canis lupus*) зрідка заходять у заплаву. Це досить звичайний вид в околицях Мезинського НПП та Козелецькому р-ні Чернігівської області. До проникнення в регіон американської норки (*Mustela vison*), що була акліматизована в Європі у середині ХХ ст., в басейні Десни мешкала європейська норка (*Mustela lutreola*). Не виключено, що європейська норка, вид, який є під загрозою вимирання, занесений до ЧКУ (2009) та Європейського червоного списку, ще трапляється вздовж малих річок басейну Десни. Останні згадки про вид в регіоні досліджень належать Клестову та ін. (1998): поодинокі особини були відмічені в заплаві р. Чернь на території західної частини Старогутського лісництва НПП "Деснянсько-Старогутський". За даними А. М. Волоха (2009) в заплаві Десни можна зустріти ще одного червонокнижного представника ряду хижих – тхора степового (*Mustela eversmannii*). Втім ця інформація не підтверджена зборами. Рись (*Lynx lynx*) – надзвичайно рідкісний вид Полісся, протягом останніх декількох років реєструється на заході Чернігівської області (Шквиря, 2005; Шквиря, Шевченко, 2009) зокрема в регіональному ландшафтному парку Межирічинський. Із околиць с. Отрохи та мисливського господарства "Ошитки", де її спостерігали, рись може доходити до заплави Десни. Крім того, в ок. с. Ладинка Козелецького р-ну спостерігався випадок перетинання р. Десни молодими тваринами (А.В. Сагайдак, особисте повідомлення). Найближчий пункт реєстрації рисі на північному сході досліджуваного регіону – Деснянсько-Старогутський НПП (Старогутська частина) (Гаврись та ін., 2007).

Ряд Зайцеподібних (*Lagomorpha*) представлений двома видами: заєць сірий (*Lepus europaeus*) та заєць білий (*Lepus timidus*). Заєць сірий – звичайний вид досліджуваного регіону. Заєць білий занесений до Червоної книги України (2009) як рідкісний. Відмічений на території Очкінського лісництва Деснянсько-Старогутського НПП, де віддає перевагу осиково-березовим заростям з густим підліском навколо великих болотних масивів, а також зустрічається на заростаючих вирубах, у вільшняках заплави, в березово-соснових молодняках (Гаврись та ін., 2007).

Гризуни (*Rodentia*) представлені принаймні двадцятьма видами. Річковий бобер (*Castor fiber*) є типовим видом заплави. Білка звичайна (*Sciurus vulgaris*) трапляється повсюди у лісах вздовж заплави р. Десна. Найпоширенішим видом у лісових ділянках заплави є жовтогорла миша (*Apodemus flavicollis*). Лісова (*A. sylvaticus*) і мала (*Sylvaemus uralensis*) миші надають перевагу відкритим місцевостям. Звичайними видами заплави є також польова миша (*A. agrarius*) та миша-крихітка (*Micromys minutus*). У весняно-осінній період у заплаві живуть синантропні види сірий пацюк (*Rattus norvegicus*) і хатня миша (*Mus musculus*), що на зиму оселяються в будівлях людини. Ондатра (*Ondatra zibethicus*) і водяна нориця (*Arvicola amphibius*) звичайні види заплави. Нориця-економка (*Microtus oeconomus*) є лісовим видом під охороною Бернської конвенції (Додаток 3), що надає перевагу чагарникам та зволженим біотопам і є досить звичайним у Поліссі. Вид зареєстрований в багатьох пунктах вздовж Деснянського екологічного коридору: на території Очкінського лісництва Деснянсько-Старогутського НПП (Гаврись та ін., 2007), в заплаві Десни на території Козелецького району Чернігівської області та Вишгородського р-ну Київської області (Мішта, Кузьменко, неопубліковані дані). Ще один лісовий вид – нориця темна (*M. agrestis*), теж надає перевагу зволженим біотопам. Підземна нориця (*Microtus subterraneus*) – звичайний нечисленний вид. В досліджуваному регіоні перебуває 2 види-двійники сірих нориць: нориця лучна (*M. levis*) та нориця звичайна (*M. arvalis*). Руда нориця (*Myodes glareolus*) найчисельніший вид, типовий представник лісових угруповань, зустрічається і серед трав'янистої рослинності та чагарників заплави. По правобережжю р. Свига в околицях с. Журавка зареєстровані окремі поселення тушканчика великого (*Allactaga major*) (Гаврись та ін., 2007). Цей вид занесений до ЧКУ (2009) і є типовим степовиком, який заходить до лісової зони по відкритих остепнених ділянках, зустрічаючись переважно на випасах та вздовж доріг.

Мишівка лісова (*Sicista betulina*) – рідкісний вид регіону, занесений до ЧКУ (2009) та до Додатку 2 Бернської конвенції. Зареєстрований на території Придеснянської частини національного природного парку

"Деснянсько-Старогутський" Сумської області, на території Чернинського лісництва Київської області та у Козелецькому районі Чернігівської області (Мішта, 2009б).

В басейні Десни мешкають всі три види вовчків фауни України. Найбільш звичайні – ліскулька, або вовчок ліщинний (*Muscardinus avelanarius*), та вовчок сірий (*Myoxus glis*). Лісовий вовчок (*Dryomys nitedula*) – найрідкісніший. Всі вовчки є типовими представниками лісостепової зони, тісно пов'язані з широколистяними лісами та садками, знаходяться під охороною Бернської Конвенції. Вовчок сірий та ліскулька зареєстровані на території Придеснянської частини національного природного парку "Деснянсько-Старогутський" (Гаврись та ін., 2007) та Козелецькому районі Чернігівської області (Мішта, Кузьменко, неопубліковані дані).

З Ратичних (*Ungulata*) тут трапляється сім видів. Козуля європейська (*Capreolus capreolus*) – найбільш численний вид. Тут також мешкає кабан (*Sus scrofa*). Окремі особини лося (*Alces alces*) заходять у заплаву в межах Деснянсько-Старогутського та Мезинського НПП, в околицях с. Сувид, із Межирічинського ландшафтного парку (Гаврись та ін., 2007; Літопис Природи Мезинського НПП, 2009; А. В. Сагайдак, особисте повідомлення). Зубр (*Bison bonasus*) занесений до Червоної Книги України (2009), як зниклий в природі. Колись він мешкав на території Чернігівської та Сумської областей. Тепер зубри напіввільно утримуються лише в лісовому господарстві на території державної організації "Резиденція Залісся" (Київська область, Державне управління справами Президента України) і звідки можуть безперешкодно заходити у заплаву р. Десни. Там само можна зустріти оленя благородного (*Cervus elaphus*), оленя плямистого (*Cervus nippon*) та лань (*Cervus dama*).

Найбільше різноманіття дрібних ссавців в басейні Десни виявлене в межах Очкинсько-Мезинської ділянки. Це пояснюється як найбільшим ступенем вивченості цієї частини заплави, так і досить високим ландшафтним різноманіттям. Фундаментальні дослідження фауни ссавців на Десні проводилися переважно на території НПП "Деснянсько-Старогутський" Сумської області (Гаврись та ін., 2007). Фауну кажанів найкраще вивчено в околицях Києва (Загороднюк, 2009; Башта, 2009а; Башта, 2009б), нещодавно розпочаті дослідження в Межирічинському ландшафтному парку і прилеглих до нього територіях, а також на базі Мезинського національного природного парку.

Найбільш актуальним у регіоні є дослідження сучасного стану популяцій та поширення рідкісних видів кажанів, комахоїдних, гризунів і хижих: як червонокнижних (вуханя бурого, нетопирів – лісового, білосмугого, карлика і пігмея, лилика двоколірного, нічниць – Брандта,

водяної і ставкової, вечірниць рудої і малої, зайця білого, зубра, тхорів – лісового і степового, видри, горностая та норки європейської, рисі, кутори малої та мишівки лісової), так і рідкісних для регіону видів, що охороняються Бернською конвенцією (вовчків – сірого, лісового та ліскульки, бурозубки рівнозубої, борсука). Нагальною проблемою є виявлення та збереження місць мешкання таких видів як у заплаві, так і на ділянках, що до неї прилягають; запобігання безпосереднього винищення вразливих видів та подальшої деградації природних біотопів внаслідок діяльності людини; збереження дуплистих дерев, які слугують сховищами для великої кількості рідкісних дендрофільних видів.

Взагалі, на ссавців заплави прямо і опосередковано можуть негативно впливати цілий ряд факторів: осушення і розорювання прилеглих до заплави ділянок, надмірний випас худоби, скидання побутових і промислових відходів, випалювання очерету, рекреаційне навантаження та безпосереднє винищення "видів-шкідників", рибне і мисливське бракон'єрство. Зважаючи на це, в рамках проектного НПП "Подесіння" необхідно забезпечити виділення найменш порушених ділянок заплави у заповідну зону та зону регульованої рекреації. На території ж усіх інших зон встановити чітку регламентацію господарської діяльності та сувору боротьбу з рибним та мисливським бракон'єрством. Після встановлення цього необхідно розглянути можливість реінтродукції рідкісних представників теріофауни, зокрема *Desmana moschata*.

Необхідними також є біотехнічні заходи, зокрема створення штучних схованок для кажанів та сонь.

Таблиця 6.

Ссавці Деснянського екологічного коридору та їх охоронний статус

Наукова назва виду	Охоронний статус			
	ЧКУ, категорія	БК, додаток	МСОП, категорія	ЄЧС
Insectivora (8)				
<i>Sorex araneus</i> – бурозубка звичайна		3		
<i>Sorex minutus</i> – бурозубка мала		3		
<i>Sorex isodon</i> – бурозубка рівнозуба		3		
<i>Crocidura suaveolens</i> – білозубка мала		3		
<i>Neomys fodiens</i> – кутора звичайна		3		
<i>Neomys anomalus</i> – кутора мала	РД	3		
<i>Erinaceus roumanicus</i> – їжак білочеревий		3		
<i>Talpa europaea</i> – кріт європейський				

Наукова назва виду	Охоронний статус			
	ЧКУ, категорія	БК, додаток	МСОП, категорія	ЄЧС
Chiroptera (13)				
<i>Myotis daubentoni</i> – нічниця водяна	ВР	2		
<i>Myotis dasycneme</i> – нічниця ставкова	ЗК	2	NT	NT
<i>Myotis brandti</i> – нічниця Брандта	РД	2		
<i>Plecotus auritus</i> – вухань бурий	РД	2		
<i>Nyctalus leisleri</i> – вечірниця мала	РД	2		
<i>Nyctalus noctula</i> – вечірниця руда	ВР	2		
<i>Pipistrellus pipistrellus</i> – нетопир-карлик	ВР	3		
<i>Pipistrellus nathusii</i> – нетопир Натюзіуса	НО	2		
<i>Pipistrellus pygmaeus</i> – нетопир-пігмей	НО	3		
<i>Pipistrellus kuhlii</i> – нетопир білосмугий	ВР			
<i>Vespertillio murinus</i> – лилик двоколірний	ВР	2		
<i>Eptesicus serotinus</i> – кожан пізній	ВР	2		
<i>Eptesicus nilssonii</i> – кожан північний	РД	2		
Carnivora (14)				
<i>Canis lupus</i> – вовк		2		
<i>Vulpes vulpes</i> – лисиця звичайна				
<i>Nyctereutes procyonoides</i> – собака снотоподібний				
<i>Martes foina</i> – куниця кам'яна		3		
<i>Martes martes</i> – куниця лісова		3		
<i>Mustela nivalis</i> – ласка		3		
<i>Mustela erminea</i> – горностай	НО	3		
<i>Mustela lutreola</i> – норка європейська	ЗК	2	EN	EN
<i>Mustela vison</i> – норка американська				
<i>Mustela putorius</i> – тхір лісовий	НО	3		
<i>Mustela eversmanni</i> – тхір степовий	ЗК	2		
<i>Meles meles</i> – борсук		3		
<i>Lutra lutra</i> – видра	НО	2	NT	NT
<i>Lynx lynx</i> – рись	РД	3		
Duplicidentata (2)				
<i>Lepus europaeus</i> – заєць сірий		3		
<i>Lepus timidus</i> – заєць білий	РД	3		
Rodentia (22)				
<i>Castor fiber</i> – бобр європейський		3		
<i>Sciurus vulgaris</i> – білка		3		
<i>Myoxus glis</i> – вовчок сірий		3		
<i>Dryomys nitedula</i> – вовчок лісовий		3		

Продовження таблиці 6

Наукова назва виду	Охоронний статус			
	ЧКУ, категорія	БК, додаток	МСОП, категорія	ЄЧС
<i>Muscardinus avellanarius</i> – ліскулька		3		
<i>Sicista betulina</i> – мишівка лісова	РД	2		
<i>Allactaga major</i> – тушканчик великий	РД			NT
<i>Apodemus agrarius</i> – миша польова				
<i>Micromys minutus</i> – миша крихітка				
<i>Apodemus sylvaticus</i> – миша лісова				
<i>Apodemus flavicollis</i> – миша жовтогорла				
<i>Apodemus uralensis</i> – миша мала				
<i>Mus musculus</i> – миша хатня				
<i>Rattus norvegicus</i> – пацюк сірий				
<i>Ondatra zibethicus</i> – ондатра				
<i>Myodes glareolus</i> – нориця руда				
<i>Arvicola amphibius</i> – нориця водяна				
<i>Microtus arvalis</i> – нориця польова				
<i>Microtus levis</i> – нориця лучна				
<i>Microtus agrestis</i> – нориця темна				
<i>Microtus oeconomus</i> – нориця-економка		3		
<i>Microtus subterraneus</i> – нориця підземна				
Artiodactyla (7)				
<i>Bison bonasus</i> – зубр	ЗП	3	VU	VU
<i>Sus scrofa</i> – кабан		3		
<i>Capreolus capreolus</i> – козуля європейська		3		
<i>Alces alces</i> – лось		3		
<i>Cervus elaphus</i> – олень благородний		3		
<i>Cervus nippon</i> – олень плямистий		3		
<i>Cervus dama</i> – лань		3		

ЗП – зниклі в природі види; ЗК – зникаючі види; ВР – вразливі види, РД – рідкісні види; НО – неоцінені види; НВ – недостатньо відомі види; EN – види під загрозою зникнення, VU – вразливі види; NT – види близькі до стану загрози зникнення.

Література:

- Абеленцев В. І., Підоплічко Г. Г., Попов Б. М. Ряд комахоїдні Insectivora // Ссавці. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. – С. 79-256. – (Фауна України; т. I, вип. I).
- Башта А. -Т. В. Кажан пізній *Eptesicus serotinus* (Schreber, 1774) / Червона книга України. Тваринний світ. За редакцією чл.-кор. Національної АН України І. Акімова. – Київ: "Глобалконсалтинг", 2009а. – С. 514.

- Башта А. -Т. В. Нетопир звичайний *Pipistrellus pipistrellus* (Schreber, 1774) / Червона книга України. Тваринний світ. За редакцією чл.-кор. Національної АН України І. Акімова. – Київ: "Глобалконсалтинг", 2009б. – С. 508.
- Волох А. М. Тхір степовий *Mustela eversmannii* Lesson, 1827 / Червона книга України. Тваринний світ. За редакцією чл.-кор. Національної АН України І. Акімова. – Київ: "Глобалконсалтинг", 2009. – С. 541.
- Гаврись Г. Г. Тваринний світ (Деснянсько-Старогутський національний природний парк) // Жива Україна. – 2000. – № 3–4. – С. 7–11.
- Гаврись Г. Г., Кузьменко Ю. В., Мішта А. В., Коцержинська І. М. Фауна хребетних тварин національного природного парку Деснянсько-Старогутський / кол. монографія під заг. ред. Гаврися Г. Г. – Суми ВАТ "Сумська обласна друкарня": Козацький вал, 2007. – 121 с.
- Годлевська О. В. Нічниця ставкова *Myotis dasycneme* (Boie, 1825) / Червона книга України. Тваринний світ. За редакцією чл.-кор. Національної АН України І. Акімова. – Київ: "Глобалконсалтинг", 2009а. – С. 498.
- Годлевська О. В. Нічниця водяна *Myotis daubentonii* (Kuhl, 1817) / Червона книга України. Тваринний світ. За редакцією чл.-кор. Національної АН України І. Акімова. – Київ: "Глобалконсалтинг", 2009б. – С. 501.
- Годлевська О. В. Лилик двоколірний *Vespertilio murinus* Linnaeus, 1758 / Червона книга України. Тваринний світ. За редакцією чл.-кор. Національної АН України І. Акімова. – Київ: "Глобалконсалтинг", 2009в. – С. 513.
- Загороднюк І. В., Годлевська Л. В. Кажани триби Myotini (Mammalia) у Середньому Подніпров'ї: видовий склад, поширення та чисельність // Вестн. зоології. – 2003. – 37, № 2. – С. 31-39.
- Загороднюк І. В. Вухань звичайний (*Plecotus auritus*) / Червона книга України. Тваринний світ. За редакцією чл.-кор. Національної АН України І. Акімова. – Київ: "Глобалконсалтинг", 2009. – С. 502.
- Клестов М.Л., Гаврись Г.Г., Кузьменко Ю.В., Новік В.В. Нарис фауни хребетних проектованого національного природного парку "Деснянсько-Старогутський" // Актуальні проблеми створення Деснянсько-Старогутського національного природного парку та шляхи їх вирішення: Мат. наук.-практ. семінару. – Київ, 1998. – С. 93-102.
- Крыжановский В.И., Жежерин В.П. Редкие звери и птицы Украины и их охрана. – Киев: Реклама, 1979. – 64 с.
- Крыжановский В.И., Емельянов И.Г. Класс млекопитающие // В.А. Топачевский (ред.). Природа Украинской ССР. Животный мир. – Киев, Наукова Думка, 1985. – С. 197-234.

- Миропольський В. Осіння знахідка *Eptesicus nilssonii* на Київщині // Міграційний статус кажанів в Україні. *Novitates Theriologicae*, pars.6. – 2001. – С.114.
- Мишта А.В. Находка малої кутори, *Neomys anomalus* (Mammalia: Insectivora) на території Деснянсько-Старогутського національного природного парку // Перспективи розвитку екологічної мережі та створення трансграничних охороняємих територій в басейні Десни. – М.:Всемирный Фонд Дикой Природы, 1999. – С. 71-73.
- Мишта А. В. Землеройки (Soricidae, Mammalia) Деснянсько-Старогутського національного природного парку // Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття (Матеріали конференції, присвяченої 80-річчю Канівського природного заповідника, м. Канів, 9–11 вересня 2003 р.). – Канів, 2003. – С. 250-252.
- Мишта А. В., Кузьменко Ю. В. Досвід вивчення видового складу дрібних ссавців національного природного парку Деснянсько-Старогутський за допомогою аналізу пелеток хижих птахів //Сучасні проблеми зоологічної науки. Матеріали всеукраїнської наукової конференції "Наукові читання, присвячені 170-річчю заснування кафедри зоології та 100-річчю з дня народження професора О. Б. Кістяківського", 16-18 вересня 2004 р., м. Київ – м. Канів. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2004. – С. 124-126.
- Мишта А. В., Мерзлікін І. Р. Попередні дані щодо фауни кажанів національного природного парку Деснянсько-Старогутський // Сучасні проблеми геоекології та раціонального природокористування Лівобережної України. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю з дня народження В. В. Докучаєва, 21-23 вересня 2006 р. – Суми, 2006. – С. 250-252.
- Мишта А. В., Кузьменко Ю. В. Вивчення різноманіття природних угруповань дрібних ссавців на території Деснянсько-Старогутського національного природного парку // Сучасні проблеми геоекології та раціонального природокористування Лівобережної України. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю з дня народження В. В. Докучаєва, 21-23 вересня 2006 р. – Суми, 2006. – С. 246-249.
- Мишта А. В. Кутора мала *Neomys anomalus* (Cabrera, 1907) / Червона книга України. Тваринний світ. За редакцією чл.-кор. Національної АН України І. Акімова. – Київ: "Глобалконсалтинг", 2009а. – С. 489.
- Мишта А. В. Мишівка лісова *Sicista betulina* (Pallas, 1779) / Червона книга України. Тваринний світ. За редакцією чл.-кор. Національної АН України І. Акімова. – Київ: "Глобалконсалтинг", 2009б. – С. 527.

- Никольский А.М. Животный мир Полесья // Приложение к очерку работ западной экспедиции по осушению болот 1873-1898 гг. – Спб: Акц. об-во, 1899. – С. 217-284.
- Панченко С.М., Андриенко Т.Л., Гаврись Г.Г., Кузьменко Ю.В. Екологічна мережа Новгород-Сіверського Полісся. – Суми, 2003. – 96 с.
- Полуда А., Загороднюк І. Міграції кажанів на орнітологічному стаціонарі "Лебедівка" // Міграційний статус кажанів в Україні. *Novitates The-riologicae*, pars.6. – 2001. – С. 98-101.
- Смаголь В., Бабіч О., Камінецький В. Формування популяцій копитних тварин в угіддях державної резиденції "Залісся" // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія. – 2005. – Випуск 17. – С. 74-78.
- Червона книга України. Тваринний світ. За редакцією чл.-кор. Національної АН України І. Акімова. – Київ: "Глобалконсалтинг", 2009. – 600 с.
- Шарлемань М. До фавни Чернігівщини // Записки фізично-математичного відділу УАН. – 1924. – т.1., вип. 2. – С. 33-36.
- Шарлемань М.В. Матеріали до фауни звірів та птахів Чернігівської області. – Київ: Вид-во Ан УРСР, 1936. – 112 с.
- Шешурак П. Н. Перспективы изучения териофауны на территории проектируемых на Черниговщине национальных парков // Ученые записки Таврического національного университета им. В. И. Вернадского. Серия "Биология. Химия". – Т. 17 (56). – 2004. – С. 130-133.
- Шквыря М. Мониторинговые исследования крупных хищных млекопитающих Украинского Полесья // Научный вестник Ужгородского университета. Серия Биология. – 2005. – Вып. 17. – С. 100-104.
- Шквыря М., Г., Шевченко Л. С. Рись *Lynx lynx* (Linnaeus, 1758) / Червона книга України. Тваринний світ. За редакцією чл.-кор. Національної АН України І. Акімова. – Київ: "Глобалконсалтинг", 2009. – С.546.
- IUCN Red List of Threatened Species. Version 2010.3. <www.iucnredlist.org>. Downloaded on 23 September 2010.
- Temple, H.J. and Terry, A. 2007. *The Status and Distribution of European Mammals*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. viii + 48pp,

ІСНУЮЧІ ТА ПРОЕКТОВАНІ ТЕРИТОРІЇ ДЕСНЯНСЬКОГО ЕКОЛОГІЧНОГО КОРИДОРУ З ПРИРОДООХОРОННИМ СТАТУСОМ

Завдяки природному багатству в межах Деснянського екологічного коридору вже існує значна кількість територій, що мають особливий статус: об'єкти природно-заповідного фонду, ІВА-території, водно-болотні угіддя міжнародного значення. Наразі існує 96 вже створених об'єктів ПЗФ. Ряд цінних територій, наприклад острів Любичів, очікують надання такого статусу. Окрім того, в басейні р. Десни розміщені національні природні парки "Мезинський", "Деснянсько-Старогутський" та Регіональний ландшафтний парк "Міжрічинський". Загальна площа існуючого природно-заповідного фонду в пропонуваніх межах НПП "Подесіння" складає 19 620,35 га. Таким чином, 9,38% площі проектного НПП вже має природно-заповідний статус. Тому поєднання існуючого природно-заповідного фонду в межах НПП "Подесіння" є доцільним кроком у справі створення Деснянського екологічного коридору.

В межах Київської області найбільшими об'єктами ПЗФ є заказники загальнодержавного значення "Дніпровсько-Деснянський", орнітологічний заказник "Журавлиний". Окрім того, триває процес створення заказників місцевого значення "Острів Любичів", "Чернинський" та "Урочище Росощі". В межах Чернігівської області найціннішими територіями є ботанічний заказник загальнодержавного значення "Путивський", Оболонський ботанічний заказник, гідрологічні пам'ятки природи загальнодержавного значення "Мурав'ївська", "Озеро Вадень", "Озеро Козероги", "Озеро Святе", "Озеро Трубин". В межах Чернігівської області знаходяться два водно-болотних угіддя міжнародного значення – "Заплава Десни" і "Заплава Десни між м. Остер та с. Смолин".

Ландшафтний заказник загальнодержавного значення **"Дніпровсько-Деснянський"** був створений в 1980 р. на площі 1400 га у межах річки Десни і Дніпра у Вишгородському районі біля сіл Пірново, Вища Дубечня, Нижня Дубечня, Жукин, Боденьки.

Заказник є типовим для південного Полісся Київської області лісологово-болотним масивом, який служить джерелом поповнення водою рік Десни і Дніпра. Він складається з боліт Видринського (частина), Острогановського та Дубечанського. Видринське болото в своїх південно-східних ділянках збереглося у природному стані. Воно є типовим низинним болотом, значна частина якого покрита вільховим і вербово-вільховим лісостаном. Дубечанське болото розташоване в низині другої тераси на правому березі р. Десни. Загалом, на всій території болотного масиву переважають осоково-гіпнові, осоково-очеретяні та очеретяні асоціації.

На території заказника поширені наступні види рослин, занесені до Червоної книги України (2009а): пальчатокорінник м'ясо-червоний, пальчатокорінник травневий, цибуля ведмежа, коручка чемерникова. Найвищу цінність даної території становить одна з трьох відомих станом на 2010 р. у Київській області популяцій зозулиних черевичків справжніх (Фіторізноманіття., 2006; власні дані, 2010).

Серед тваринного світу заказника зустрічаються бобр, видра річкова, білка, ондатра, тетерук, жовна чорна, сіра чапля, журавель сірий, сова вухата, мартин звичайний, куріпка сіра, рудий шуліка, підорлик малий, крячок чорний, деркач.

З герпетофауни тут зустрічаються види, які охороняються Бернською конвенцією – кумка червоночерева, часничниця звичайна, квакша звичайна, жаба гостроморда, прудка ящірка, болотна черепаха (ЧС МСОП (NT)) та звичайні – вуж і гадюка.

Орнітологічний заказник загальнодержавного значення **"Журавлиний"** був створений у 1994 році на площі 399,7 га у Вишгородському районі біля с. Сувид. Розташований поряд із "Дніпровсько-Деснянським" заказником. Заказник – це болотний масив "Видра" і ділянки навколишнього лісу.

Основним завданням заказника є збереження цінного орнітокомплексу болотного масиву "Видра" на Лівобережному Поліссі. Видра – типове Поліське низинне болото, вкрите заростями очерету, верби, купинами осоки. У багатьох місцях розріджено росте береза та вільха, є острівці заболочених вільшаників, оточені болотом.

Болото практично повністю оточене смугою вільхового лісу, майже скрізь заболоченого. У кленово-грабово-дубовому лісі зростає значна кількість дубів 100-150-річного віку, з участю ясена, липи серцелистої, берези повислої, вільхи. Підлісок представлений ліщиною та черемохою. Серед весняних ефемероїдів домінує анемона жовтецева; зростають також конвалія звичайна, купина пахуча, вороняче око, цибуля ведмежа.

На території заказника виявлено 75 видів птахів, у тому числі підорлик малий, чорний шуліка, лунь очеретяний, яструб великий, погонич звичайний, канюк звичайний, мородунка, болотяна сова, жовна чорна, рябогруда кропив'янка, мухоловка-білошийка, жулан, кобилочка солов'їна, вівсянка звичайна, соловейко східний та занесені до Червоної книги України – сірий журавель, чорний лелека і зміїд.

Болото є місцем мешкання бобрів. На болоті на навколо нього мешкають копитні звірі – кабан, козуля, благородний олень, лось. Також зустрічаються вовк, заєць сірий, лісова куниця, лисиця. З плазунів відмічені болотна черепаха (ЧС МСОП (NT)), вуж звичайний, гадюка, ящірка живородна, мідянка звичайна, веретільниця ламка.

У області триває процес створення ландшафтного заказника місцевого значення **"Острів Любичів"** загальною площею близько 3500 га. Територія проєктованого заказника являє собою південну частину великого Деснянського острова Любичів і прилеглої заплави в межах Вишгородського та Броварського районів Київської області. Решта острова знаходиться в межах Чернігівської області, між селами Літочки, Літки, Рожни, Нижня Дубечня, Пірново, Воропаїв та Жукин. Зі сходу його обмежено рукавом Десни – Любичем, із заходу – головним річищем Десни, з півдня злиттям обох водотоків, а північна межа острова проходить по кордону Козелецького району Чернігівської області.

Рельєф острова плоский, слабко хвилястий, з окремими невеликими підвищеннями до 3 м та місцевим заболочуванням. Ландшафт заплавної, лучно-болотяний. Рослинність вказаної території представлена такими основними групами: справжніми луками, піщаними луками, болотистими луками та болотами, ділянками заплавної лісу, прибережно-водною і водною рослинністю.

Особливо цінними є рідкісні угруповання водних рослин, занесені до Зеленої книги України, що знаходяться на водоймах острова. Тут відмічено угруповання глечиків жовтих, латаття білого та сніжно-білого, а також сальвінії плаваючої. У водоймах острова знайдено дуже цікаву комахоїдну рослину – пухирник звичайний. Наразі фахівці схилиються до думки про необхідність занесення цього виду до ЧКУ.

Багатим є і тваринний світ цієї території, яка є середовищем існування комах, занесених до Червоної книги України (2009б): дозорця-імператора, кордулегастера кільчастого, стрічкарки блакитної, джмеля яскравого, махаона, поліксени, подалірія, вусача мускусного та ін.

Прилеглі водотоки та внутрішні водойми острова населяють такі види риб, як щипавка звичайна, синець звичайний, чехоня звичайна, білизна європейська, сом європейський, що включені до Додатку 3 Бернської конвенції. На відрізу Десни та її рукава Любич все ще трапляється єдина в Україні суто прісноводна осетрова риба – стерлядь прісноводна. Вона охороняється міжнародною та українською Червоними книгами, Бернською, Боннською та Вашингтонською конвенціями (CITES).

Територію об'єкту населяє 10 видів амфібій. З них до Додатків 2 та 3 Бернської конвенції включені: тритон гребінчастий, кумка червоночерева, часничниця звичайна, ропуха зелена, квакша звичайна, жаба гостроморда. З поширених на острові плазунів прудка ящірка та болотна черепаха є в Додатку 2 Бернської конвенції.

Найбільш численною групою тварин на вказаній території є птахи, значна кількість видів яких є рідкісними або зникаючими. Окрім розмаїття горобиних, тут на гніздуванні відмічені підсоколик великий,

боривітер звичайний, шуліка чорний, а також сови вухата і сіра. Взимку можна зустріти сову болотяну. На думку орнітологів, саме ця територія становить велике значення для збереження і відтворення цінного мисливського птаха – куріпки сірої. Багатство дрібних птахів і ссавців приваблює на полювання хижаків: великого та малого яструбів, канюків звичайного та зимняка. Перелічені птахи охороняються Бернською конвенцією. Тут гніздиться найбільший в Україні орел – орлан-білохвіст, якого занесено до Європейського Червоного списку, Червоної книги України та Червоної книги МСОП (Годлевська та ін., 2010).

Під час осіннього прольоту на острові зупиняється "червонокнижна" скопа, в гніздовий період постійно трапляється чорний лелека. Тут гніздиться "червонокнижний" кулик-сорока. Зустрічаються мартини сивий і звичайний, три види болотяних кричків: чорний, білокрилий і білощокий.

Старі дуплисті дерева дають прихисток декільком видам кажанів. Серед них вечірниця мала, вухань бурий, нічниця водяна, нічниця ставкова, що охороняються Бернською конвенцією (додаток II) та занесені до Червоної книги України (2009), останній вид включений також до Європейського Червоного списку і Червоної книги МСОП. Тут все ще зустрічаються горностаї, занесений до Червоної книги України і Бернської конвенції (додаток III), видра, яка, крім Червоної книги України, занесена до Червоного списку МСОП, Європейського Червоного списку та Бернської конвенції (додаток II) (Годлевська та ін., 2010). Поширені бобер і кам'яна куниця, що охороняються Бернською конвенцією та тхір чорний, занесений до ЧКУ (2009б).

Територія проєктованого заказника **"Чернинський"** площею 3134,3 га межує з існуючим заказником "Дніпровсько-Деснянський" і є лісовим масивом в міжріччі Дніпра і Десни в адміністративних межах Сувидської сільської ради Вишгородського району.

Флора масиву є досить багатою та різноманітною, що зумовлено різноманітністю екоотопів. Основними типами рослинності проєктованого заказника є болотяна та лісова. Суто болотяна флора представлена такими видами, як півники болотяні, вербозілля звичайне, плакун верболистий. На вологих затоплюваних ділянках зростають самосил часниковий і сідач конопляний.

Основну частину площі проєктованого заказника складають комплекси заплавної лісу. В його деревостанах зустрічається також рідкісна верба розмаринолиста. В трав'яному ярусі таких лісів зустрічаються суниці лісові, дзвоники персиколісті, хвилівник звичайний і конвалія травнева. Лісова рослинність характеризується поєднанням соснових, мішаних і справжніх листяних лісів. Останні, сформовані дубом, грабом, липою і кленом гостролистим, мають особливу цінність, як і неморальна

рослинність в трав'яному ярусі цих лісів, в складі якої виявлено рослини, занесені до Червоної книги України (2009): ведмежу цибулю, коручку чемерникову.

Відповідно до різних типів рослинних комплексів різноманітним є тваринний світ вказаної території. Проектований заказник – це середовище існування комах, занесених до Червоної книги України: стрічкарки блакитної, джмеля яскравого, махаона, вусача мускусного та ін. Територію об'єкту населяє 9 видів амфібій. З них Бернською конвенцією (Додатки 2, 3) охороняються: тритон гребінчастий, кумка червоночерева, часничниця звичайна, квакша звичайна, жаба гостроморда.

Численною групою тварин на вказаній території є птахи, значна кількість видів яких є рідкісними або зникаючими. Тут зустрічаються хижі птахи: великий і малий яструби, канюк звичайний і зимняк, що включені до Додатку 2 Бернської конвенції. Територія проєктованого заказника має важливе значення для "червонокнижних" птахів – чорного лелеки і сірого журавля.

Територія проєктованого заказника **"Урочище Росощі"**, орієнтовною площею 25 га, знаходиться в с. Зазим'я Броварського району. Вона включає болотисті різнотравні луки по берегах стариці Десни, які вкриті високими вербовими деревостанами, а також зберегли весь комплекс прибережно-водної рослинності. Зокрема, на плесах озера трапляються великі зарості латаття білого та глечиків жовтих, угруповання яких охороняються Зеленою книгою України. Крім того, тут зростає така рідкісна реліктова рослина, як сальвінія плаваюча. Цей вид занесено до Червоної книги України (2009а), а асоціацію сальвінії плаваючої – до Зеленої книги України (2009). Особливої уваги заслуговують популяції рдесника блискучого і жовтеця водного. По берегах озера та його численних відгалужень масово зростає цінна лікарська рослина – лепеха звичайна, яка потребує охорони внаслідок тотального збору. Тут поширені рослини, як півники сибірські та болотяні, що внаслідок обривання квітконосів стають дедалі рідкіснішими на Київщині. Цінні запаси лікарських рослин, як суховершки звичайні, валеріана дводомна, пижмо звичайне, коронарія зозуляча, живокіст, м'ята водяна, парило звичайне, подорожник ланцетний, череда трироздільна, щавлі кінський та кучерявий.

Збережені заплавні ландшафти є запорукою виживання багатьох видів дикої фауни. На території проєктованого заказника виявлені рідкісні види комах, занесені до Червоної книги України – кордулегастр кільчастий, стрічкарка блакитна, дозорець-імператор, джміль моховий. Їх збереження нерозривно пов'язане з існуванням комплексного лучно-болотного ландшафту. Тут знаходять прихисток чимало рідкісних видів хребетних тварин, які знаходяться під особливою охороною

Бернської конвенції (Додаток 2): тритон гребінчастий, кумка червоночерева, часничниця, ропуха зелена, квакша звичайна, жаба гостроморда.

Перспективною для ПЗФ є територія, яка включає в себе заплаву Десни в районі затоки Погребська Старуха, розташована недалеко від Києва: від греблі до півострова навпроти с. Хотянівка. У невеликих затоках іноді трапляються сальвінія плаваюча, латаття сніжно-біле. На півночі знайдено великі угруповання півників сибірських. У внутрішніх водоймах та затоках виявлено два рослинних угруповання, занесених до Зеленої книги України: ценози латаття сніжно-білого і глечиків жовтих. З червонокнижних видів тварин тут зустрічаються – вусач мускусний, махаон, ксилокопа фіолетова та ін. До теперішнього часу спостерігається декілька поселень бобрів. Із видів, які охороняються Бернською конвенцією (2 додаток), біля заплавного лісу зареєстровано: часничницю звичайну, кумку червоночереву, квакшу звичайну, жабу гостроморду. Цікаво, що біля затоки Погребська Старуха на вузьколистому рогузі було знайдено найбільші скупчення квакші звичайної до 50 ос./1000 кв. м (восени 2010 р.).

Термінового створення потребує комплексна пам'ятка природи **"Кам'яний ріг"**, на території однойменного урочища північніше с. Морівськ Козелецького р-ну Чернігівської області. Тут знаходиться гряда льодовикових валунів, яка є одним з небагатьох місць нересту стерляді прісноводної. Є також відслонення кайнозойських палеонтологічних відкладів.

Ботанічний заказник загальнодержавного значення **"Путівський"** знаходиться у Новгород-Сіверському районі Чернігівської області, біля сіл Путівськ та Дегтярівка. Він створений в 1996 р. для збереження типових заплавних лук р. Десни. Площа заказника складає 150 га.

Територія заказника "Путівський" – це комплекс лучних ділянок у заплаві Десни, які майже не трансформовані господарською діяльністю людини і відрізняються значним флористичним і фітоценотичним різноманіттям. Територія в цілому – це злегка хвиляста ділянка з невисокими гривами та вузькими зниженнями. Ґрунтовий покрив заказника характеризується переважанням дерново-глейових супіщаних та лучних ґрунтів, у зниженнях – лучно-болотних.

На території заказника "Путівський" переважають ділянки справжніх лук (до 60% площі), менш поширеними є болотисті (до 30%) та остепнені луки. Справжні луки представлені переважно ценозами китника лучного та костриці лучної. Угруповання цих лук найбільш характерні для заплави Десни. В їх складі представлені такі види лучного різнотрав'я, як гадючник оголений, цибуля гранчаста, жовтець повзучий, рутвиця блискуча, чина лучна та ряд інших. На луках трапляється два види косариків – косарики тонкі й косарики черепитчасті, занесені до ЧКУ (2009а).

На більш зволжених і знижених ділянках заказника поширені угруповання з лепешняку великого, очеретянки звичайної та бекманії звичайної з участю більш вологолюбних видів.

Загалом, флора заказника налічує більш, ніж 150 видів судинних рослин, переважно лучних та лучно-болотних. На його території, крім зазначених вище, зростають наступні види з ЧКУ (2009) – зозулинець болотний, пальчатокорінник м'ясо-червоний, косарики тонкі, косарики черепитчасті, півники сибірські.

Гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення **"Мурав'ївська"** знаходиться у Новгород-Сіверському районі. Створена у 1996 р. Площа об'єкту складає 40 га. Пам'ятка включає озера Омут, Старуха і Судак, які розміщені на правобережній частині заплави Десни, в районі впадіння р.Судость. Територія гідрологічної пам'ятки являє собою комплекс заплавних озер Десни та її притоки Судості з типовими заболоченими справжньолучними ділянками, навколоводними болотними орнітокомплексами.

Вища водна рослинність околиці гирла Судость розвинена досить добре. Вона представлена ценозами прибережно-водних угруповань, які оточують озера вздовж північних та південно-східних берегів, і ценозами справжньої водної рослинності, які найбільшу площу займають у південній частині озер. Серед водної рослинності на озерах поширені ценози водяного горіха плаваючого, латаття сніжнобілого, латаття білого та глечиків жовтих.

Прибережно-водна рослинність представлена формаціями з домінуванням осоки гострої та лепешняку великого. Гостроосокові угруповання поширені вздовж всієї берегової лінії озер у вигляді неперервних або розривчастих смуг. Серед видів гідрофільного різнотрав'я слід відзначити підмаренник болотний, м'яту водяну, частуху подорожникову, вовче тіло болотне. Угруповання лепешняку великого пов'язані з мілководними ділянками з мулистопіщаними донними відкладеннями. Також тут зростають півники болотні, частуха подорожникова, вех широколистяний, лепеха звичайна.

Із видів, занесених до Червоної книги України (2009), трапляються водяний горіх плаваючий і сальвінія плаваюча, плавун щитолістяний.

Із угруповань, занесених до Зеленої книги України (2009), слід відзначити ценози водяного горіха плаваючого, латаття білого, латаття сніжно-білого, глечиків жовтих та плавуна щитолістого.

Наявність досить збережених ділянок рослинності визначає значну різноманітність тварин. З видів тварин, які занесені до Європейського Червоного списку, слід відзначити такі, як видра річкова, п'явка медична, коромисло зелене, плавунець широкий. До Червоної книги України занесені видра річкова, журавель сірий, кулик-сорока, дозорець-імператор, Додатку 2 Бернської конвенції кумка червоночерева, ропуха

зелена, жаба гостро морда, ящірка прудка, Додатку 3 Бернської конвенції – тритон звичайний, ропуха звичайна, жаба трав'яна, вуж звичайний (Коцержинська, 2002).

Гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення "Мурав'ївська" – це важливий гідрологічний об'єкт із групою рідкісних реліктових видів рослин та їх угруповань. Вона має флористичну і ценотичну цінність, є важливою для збереження типових заплавних комплексів водойм півночі Лівобережного Полісся.

Гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення **"Озеро Вадень"** знаходиться у Новгород-Сіверському районі, біля сіл Кудлаївка та Дігтярівка. Створена в 1996 р. для збереження озерно-болотного комплексу на півночі Новгород-Сіверського Полісся. Площа її складає 20 га. Гідрологічна пам'ятка "Озеро Вадень" – це важливий гідрологічний об'єкт із низкою рідкісних реліктових видів рослин і їх угруповань. Воно має ботанічну флористичну і ценотичну цінність для збереження типових заплавних водойм Лівобережного Полісся.

Озеро Вадень – стариця Десни, яка сполучена з нею невеликою протокою шириною до 2 м. Озеро характеризується середніми глибинами до 2 м, місцями до 5 м, зі значними піщано-мулистими відкладами та має низькі пологі береги, які оточені смугами прибережно-водної рослинності.

Вища водна рослинність представлена ценозами прибережно-водних угруповань, які оточують озеро вздовж північно-східних та південно-східних берегів, та ценозами справжньої водної рослинності, які найбільшу площу займають у південно-східній частині озера.

Серед водної рослинності на озері за площею переважають угруповання плавуна щитолистого, водяного горіха плаваючого і латаття сніжно-білого. Серед угруповань зануреної рослинності найбільш характерними є ценози формації рдесника блискучого, які формуються на мулистопіщаних та піщаних відкладах. Крім домінуючого виду, покриття якого становить до 40%, трапляються також інші водні види, зокрема кушир підводний, елодея канадська, водопериця колосиста, різак алоєвидний, ряска мала, ряска триборозенчаста, спіродела багатокоренева.

Прибережно-водна рослинність озера Вадень представлена ценозами з домінуванням осоки гострої і лепешняку великого. Серед інших видів гідрофільного різнотрав'я слід відзначити частуху подорожникову, вовче тіло болотне, підмаренник болотний, м'яту водяну. Угруповання лепешняку великого утворюють як монодомінантні угруповання, так і угруповання зі співдомінуванням рогозу вузьколистого. Серед видів, які трапляються в лепешнякових ценозах, слід відзначити вех широколистий, лепеху звичайну, півники болотні, частуху подорожникову.

Із видів, занесених до Червоної книги України (2009), трапляються водяний горіх плаваючий, плавун щитolistий. Із угруповань, занесених до Зеленої книги України (2009), слід відзначити ценози плавуну щитolistого, водяного горіха плаваючого та латаття сніжно-білого.

На цій території звичайні земноводні та плазуни, які включені до Додатків 2 та 3 Бернської конвенції – жаба озерна, вуж звичайний, часничниця звичайна, жаба гостроморда (Коцержинська, 2002, власні дані).

Гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення **"Озеро Козероги"** площею 2 га була створена у 1996 р. і розташована у Чернігівському районі. Це унікальна водойма правої надзаплавної тераси р. Десни глибиною до 2 м (при середніх глибинах до 1 м) і мулистим дном. Озеро має овальну форму і низькі береги.

Рослинність озера типова для надзаплавних озер Дніпровсько-Деснянського регіону. В акваторії, площа якої 1,5 га, водна рослинність представлена угрупованнями водяного горіха плаваючого, ряски малої, ряски горбатой, максимальне покриття яких на різних ділянках водойми становить 50-95% з участю спіродели багатокореневої, жабурника звичайного. Під водою поодинокі зростають рдесник гребінчастий, рдесник кучерявий, рдесник пронизанolistий. У прибережній смузі представлені ценози з домінуванням лепешняку великого, очерету звичайного, рогузу широколистого, череди трироздільної. Серед інших видів флори виявлені гірчак земноводний, гірчак перцевий, тонконіг болотний, частуха подорожникова, сусак зонтичний, череда поникла, жовтозілля татарське, осока чорна та ін. По берегах поодинокі зростають верба попеляста, верба п'ятитичинкова, верба ламка. Ботанічну цінність пам'ятки природи становить угруповання водяного горіха плаваючого, занесеного до Червоної книги України (2009), та рідкісного для Українського Полісся виду ряски горбатой.

Із герпетофауни тут трапляються квакша звичайна, жаба гостроморда, ящірка прудка, вуж звичайний (Коцержинська, 2002).

Гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення **"Озеро Святе"** знаходиться у Козелецькому районі, біля с. Короп'є. Вона створена в 1981 р. для збереження озерно-болотного комплексу на півдні Чернігівського Полісся. Її площа 70 га.

Озеро Святе – це мальовниче озеро на терасі р. Десни, оточене сосновим лісом. Воно має водоохоронне значення як стабілізатор гідрологічного режиму прилеглих територій. Тут утворився ландшафт з типовою прибережно-водною і водною рослинністю. Прибережну смугу озера Святе формують ценози з рогузу широколистого та очерету звичайного. На водному плесі озера формуються угруповання з участю глечиків жовтих та латаття сніжно-білого.

Озеро Святе заростає по краях шляхом формування сфагнових сплавин. Відкрите водне дзеркало залишилося лише посередині озера, основні ж його площі займають угруповання мезотрофних боліт – осоково-сфагнові з осокою пухнатоплодою та осокою здutoю, очеретово-сфагнові. Місцями є ділянки з переважанням пухівки багатоколоскової та журавлини болотної на суцільному сфагновому покриві.

Із видів, занесених до Червоної книги України, зустрічається росичка середня. Із угруповань, занесених до Зеленої книги України, слід відзначити ценози латаття сніжно-білого та глечиків жовтих.

Герпетофауна представлена жабою гостромордою, ящіркою прудкою, ропухою звичайною, ящіркою живородною, вужем звичайним, гадюкою звичайною (Коцержинська, 2002).

Гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення **"Озеро Трубин"** була створена в 1996 р., розміщена на північному заході від с. Гришківка Борзнянського р-ну Чернігівської обл. Площа її становить 40 га.

Озеро Трубин – найбільше на Лівобережному Поліссі озеро. Довжина озера близько 6 км, ширина – кілька десятків метрів. Воно утворилось на місці глибокої природної улоговини в долині пра-Десни. Береги пологі, донні відклади мулисті, мулисто-піщані та мулисто-торфяністі. Середня глибина 2-3 м, найбільша – 10 м.

На озері переважають типові для регіону угруповання справжньої водної та прибережно-водної рослинності. На зниженнях берегів представлені угруповання болотистих лук; на підвищеннях – справжніх.

Береги озера і прибережні ділянки зайняті болотними та лучно-болотними угрупованнями. У формуванні болотистих лук першочергову роль відіграють лепешняк плаваючий, мітлиця повзуча, осока гостра, осока гостровидна, осока побережна. Ценози з домінуванням лепехи звичайної, які є найбільш типовими для синантропних болотних угруповань, трапляються на замулених заплавах болот у прибережно-водній смузі, де має місце випасання. У північній частині до озера прилягають вільшняки, в південній – угруповання, утворені вербою попелястою та вербою тритичинковою.

Прибережно-водна рослинність представлена угрупованнями з домінуванням рогозу широколистого, лепешняка великого, очерету, схеноплекту озерного, їжачої голівки прямої. На невеликих площах, але досить часто трапляються угруповання, утворені стрілолистом, ситнягом болотним, сусаком зонтичним.

Ценози справжньої водної рослинності утворені ряскою малою, спірделою багатокореневою, водяним різакон, жабурником звичайним, глечиками жовтими, лататтям білим, елодеєю канадською, водоперицею колосистою, різухою великою, рдесником гребінчастим, рдесником кучерявим, рдесником пронизанолістим.

Созологічну цінність становлять рідкісні ценози на південній (водопериця черговоліста, рдесник туполистий) і північній (рдесник гостролистий) межах ареалу. Герпетофауна: кумка червоночерева, квакша звичайна, часничниця звичайна, ропуха зелена, жаба гостроморда, черепаха болотяна, ящірка прудка, тритон звичайний, ящірка живородна, вуж звичайний, веретільниця ламка, гадюка звичайна. (Коцержинська, 2002, власні дані).

Частково територія Деснянського екологічного коридору охороняється в межах Міжрічинського регіонального ландшафтного парку, що знаходиться на півдні Чернігівського Полісся в межиріччі Дніпра та Десни; Мезинського національного природного парку, розташованому в Коропському районі Чернігівської області й Деснянсько-Старогутському національному парку на крайньому північному сході України, в Середино-Будському районі Сумської області. Разом з проєктованим НПП "Подесіння" ці території охоплюють весь Деснянський екологічний коридор, що створює найоптимальніші умови для збереження заплави р. Десна.

Територія **Міжрічинського** регіонального ландшафтного парку знаходиться на півдні Чернігівського Полісся у межиріччі Дніпра та Десни. Головними водними артеріями регіону є річки Дніпро та Десна з невеликими притоками. Західна частина парку прилягає до Київського водосховища. У заплаві Десни в межах парку є багато стариць, озер, блюдцеподібних западин.

Основні площі на території парку займають лісові екосистеми (близько 50%) у межиріччі Дніпра і Десни. Лучні екосистеми зосереджені в широкій заплаві Десни і частково незатоплених заплаві Дніпра і займають близько 30% площі. Приблизно 10% території – це болотні екосистеми, основні площі яких зосереджені на болотному масиві у західній частині парку і на Бондарівському болоті в центральній частині парку. Все інше займають водні екосистеми.

В лісах переважає сосна звичайна, місцями дуб черешчатий, береза повисла. Флористичне ядро трав'яного покриву утворюють типові бореальні види, характерні для Українського Полісся, такі як чорниця, веснівка дволиста тощо. У складі флори соснових лісів парку чимало рідкісних видів, що занесені до Червоної книги України. Це такі види, як діфазіаструм сплюснутий та плаун річний, сон лучний, трапляється сон широколистий, що занесений до Додатку I Бернської Конвенції. На ділянках лісів з переважанням дуба флористичне ядро складають типові неморальні види: конвалія звичайна, медунка темна тощо. Трапляються тут і рідкісні "червонокнижні" види – лілія лісова, любка дволиста, і малопоширений вид стародуб пруський.

У складі флори болотних ділянок парку переважає типова болотна рослинність – осока омська, осока зближена, осока пухнастоплодна. У складі флори боліт багато рідкісних та малопоширених видів, наприклад, шейхцерія болотна, росичка проміжна. На південній межі поширення тут знаходяться такі болотні види, як осока багнова, вовче тіло болотне. На південно-західній межі поширення знаходиться осока ситничковидна.

Лучні та лучно-болотні види складають основу флори лучних ділянок парку. Переважають такі види, як тонконіг лучний, китник лучний, а на заболочених ділянках – осока гостра, лепешняк великий. Тут поширені такі рідкісні види, як реліктова папороть вужачка звичайна, півники сибірські, орхідні – зозулинець жилкуватий та зозулинець болотний.

Склад флори водних і прибережно-водних екосистем також різноманітний. Серед прибережно-водних видів переважають очерет звичайний, рогіз широколистний, лепешняк великий, осока госта тощо. Основу флори водних угруповань складають різні рдесники, водопериця колосиста, глечики жовті. Трапляються види, занесені до Червоної книги України – сальвінія плаваюча і водяний горіх плаваючий (Дніпровський екологічний коридор, 2008).

Мезинський національний природний парк розташовується в Коропському районі Чернігівської області. Площа парку складає 31035,2 га. Межа парку на півночі проходить через села Студинка і Мезин, на заході – через села Оболоння, Понорниця і Покошичі, на півдні природною межею є р. Десна, на сході – кордон із Сумською областю. На території парку переважають сірі опідзолені легкосуглинкові й суглинкові ґрунти на лесових суглинках.

Природна рослинність парку значною мірою збереглась, розораність складає 35%. Рослинний покрив відрізняється багатством і різноманіттям. Переважають ліси, серед яких основні площі займають дубові, липово-дубові і кленово-липово-дубові, що розташовуються переважно в центральній частині парку. На крупних схилах правого берега Десни зі змитими опідзоленими ґрунтами знаходяться протиерозійні насадження. Із інших типів рослинності тут поширені луки, основні площі яких зосереджені в заплаві. В блюдцеподібних зниженнях заплави трапляються невеликі болота. Водна і прибережно-водна рослинність приурочена до стариць і заплавлених озер (Перспективная сеть..., 1987).

Панівна рослинність лісова, переважають дубові ліси, в яких дуб черешчатий завжди формує перший ярус, разом з ним трапляються береза повисла, ясен звичайний. Другий ярус утворюють липа серцелиста і клен гостролистий. В лісах добре розвинені яруси підліску і травостою. Моховий ярус не формується, мохи трапляються лише окремими куртинами. В дубових лісах представлені асоціації ліщино-волоситоосокова, ліщиново-яглицева, ліщино-конвалієва й ліщиново-різнотравна.

В західній частині парку в урочищі "Рихлівська дача" поширені грабово-дубові ліси. Деревостан їх в різних співвідношеннях формують граб звичайний, дуб черешчатий, ясен звичайний, осика звичайна, береза повисла, липа серцелиста. Деревостан цих лісів одноярусний та досить густий. Під тінистим пологом деревостану підлісок не формується. Є окремі кущі ліщини звичайної, бруслини бородавчатої. Трав'яний покрив негустий та невисокий. На крутих схилах домінує осока волосиста, поруч з якою зростають ясенник пахучий, копитняк європейський, перлівка поникла, медунка темна, фіалка дивна. На більш похилих схилах і нижніх частинах крутих схилів домінує яглиця звичайна, тут також трапляються копитняк європейський, безщитник жіночий, підлісок європейський, косяниця, коротконожка лісова.

Березові ліси утворились на місці корінних внаслідок господарської діяльності людини. В деревостані їх панує береза поникла, до якої домішуються осика, дуб черешчатий.

Луки на території нацпарку зосереджені переважно в заплаві р. Десни, меншою мірою в заплавах її приток: Студинки, Хвостинки, Восковухи, Криски. Невеликими фрагментами трапляються суходольні луки. Заплавні луки представлені справжніми і болотними. Пониження навколо старичних озер займають болотні луки з домінуванням бекманії звичайної. Справжні луки трапляються в прирусловій і центральній частинах заплави.

На території парку в заплаві р. Десни трапляється багато озер. Найбільше з них оз. Хатинь, де відмічені рідкісні види: ряска горбата, плаву́н щитоли́стий, наяда мала.

В межах НПП "Мезинський" зростають багато види, занесені до Червоної книги України (2009) лілія лісова, черемша, коручка темно-червона та коручка чемери́ковидна, гніздівка звичайна, любка дволиста (Перспективна сеть заповедных объектов Украины, 1987).

Тут зустрічаються: кумка червоночерева, квакша звичайна, часничниця звичайна, ропуха зелена, жаба гостроморда, черепаха болотна, ящірка прудка та з червонокнижних видів – мідянка звичайна, що включені до Додатку 2 Бернської конвенції.

В Десні та заплавних озерах на території парку зустрічається більше 20 видів променеперих риб, зокрема стерлядь прісноводна, карась звичайний, йорж носар, минь річковий, які занесені до "Червоної книги України".

Національний природний парк **"Деснянсько-Старогутський"** розташований у крайній північно-східній частині України, в Середино-Будському районі Сумської області. Його площа становить 16215,1 га, з якої 7272,6 га надані парку в постійне користування. У перспективі парк

має стати складовою частиною білатерального українсько-російського біосферного резервату "Старогутські і Брянські ліси".

Фауна хребетних тварин НПП "Деснянсько-Старогутський" налічує 340 видів: міног – 1, променеперих риб – 39, земноводних – 12, плазунів – 7, птахів – 217, ссавців – 64 види. Регіон Деснянсько-Старогутського НПП єдине місце мешкання в країні свища і бурозубки рівнозубої; на Лівобережній Україні – глушця, сичика-горобця, горіхівки, бурозубки середньої, зайця білого та ін. Багатство хребетних тварин парку пов'язане, в першу чергу, з екотонним розташуванням його території, що зумовлює високу фауністичну репрезентативність.

Деснянсько-Старогутський національний природний парк розташований у межах Новгород-Сіверського Полісся зони мішаних лісів. За своїми ландшафтними особливостями, використанням і режимом охорони територія парку чітко поділяється на дві частини, що з'єднані між собою вузькою смугою, Придеснянську на заході та Старогутську на сході. Придеснянська і Старогутська частини національного парку суттєво розрізняються.

Придеснянська частина парку представляє собою заплаву і борову терасу р. Десни та її приток. Заплава Десни, завширшки 2-4 км. На ній багато озер, стариць, заболочених ділянок. Борова тераса добре розвинена й широкою смугою тягнеться вздовж заплави. Вона має горбистий рельєф і вкрита переважно сосновими й дубово-сосновими лісами. На території парку Десна приймає притоки ліві – Знобівку і Свигу, праву притоку – Судость.

У Придеснянській частині рослинний покрив представлений комплексом заплавної рослинності і лісів на боровій терасі. Серед заплавної рослинності переважають угруповання заболочених лук і трав'яних боліт з домінуванням лепешняку великого, осок гострої та гостровидної, очеретянки звичайної. На підвищеннях поширені луки, у травостоях яких переважають мітлиці виноградникова та собача. Із рідкісних видів слід відмітити півники сибірські, а також реліктові види – верби Старке та мирзинолисту, плавуна щитolistого, сальвінію плаваючу, водяного горіха плаваючого. Останні три види утворюють рідкісні угруповання, занесені до Зеленої книги України. Лісова рослинність у Придеснянській частині парку займає окремі урочища, що тягнуться ланцюгом на боровій терасі. Тут переважають соснові ліси зеленомохові із фрагментами дубових лісів у пониженнях. В улоговинах трапляються оліготрофні та мезотрофні болота із сфагновими мохами секції *Cuspidata*, пухівкою піхвовою, журавлиною болотною. На деяких ділянках збереглися багаті у флористичному відношенні природні дубово-соснові ліси, де ростуть лілія лісова, коручка чемерниковидна, плаун колючий – види, що занесені до Червоної книги України.

Тваринний світ Придеснянської частини представлений видами на-вколоводного, водно-болотного та лісового комплексів. Луки, болота, заплавні водойми тут населяють типові мешканці річкових заплав – бобер річковий, видра річкова, горностай, кутора велика. На піщаній терасі Десни збереглось найпівнічніше в Україні поселення тушканчика великого. Із птахів досить звичними є мартин річковий, коловодник звичайний, грицик великий, трапляються баранець великий, коловодник ставковий. Під час міграцій у Придеснянській частині парку зупиняються зграї гусей, качок, куликів і мартинів. Можна спостерігати журавлів, лелек, лебедів. З хижих птахів для заплави Десни характерний шуліка чорний, зрідка зустрічаються скопа і орлан-білохвіст. Рідкісні в Україні кулики мородунка і брижач поширені у Придеснянській частині парку, на південній межі свого ареалу. Досить часто трапляється кулик-сорока, занесений до Червоної книги України. З плазунів та земноводних зустрічаються: тритон гребінчастий, кумка червоночерева, часничниця звичайна, ропуха зелена, квакша звичайна, жаба гостроморда, ящірка прудка (Додаток 2 Бернської конвенції). Мідянку звичайну (ЧКУ) останнім часом не було знайдено (Коцержинська, 2002; Гаврись і ін., 2007). Багатством відзначається також іхтіофауна Придеснянської частини парку. Крім звичайних видів риб басейну Дніпра, тут у значній кількості зустрічаються сом звичайний, головень європейський, білізна європейська, рибець звичайний. Із рідкісних видів тут охороняється стерлядь прісноводна.

Старогутська частина парку розташована на третій терасі Десни. Вона має загальну плоску поверхню з невеликими улоговинами. В їх межах розвинуті переважно мезотрофні та оліготрофні болота (тоді як більшість боліт в Україні – евтрофні). Загальну рівнинну поверхню тераси в її західній частині дещо порушують заболочені, а нині меліоровані, долини невеликих водотоків – лівих приток Десни.

Рослинність Старогутської частини парку представлена переважно лісами, які займають близько 80 % її площі. Найбільше соснових лісів зеленомохових та чорницево-зеленомохових. Є ділянки старих культур сосни з густим нижнім ярусом із листяних порід, вірогідно, на місці мішаних лісів. У соснових лісах парку багато бореальних видів – грушанки мала та круглолиста, ортілія однобока, зимолобка зонтична, а також зростає рідкісний вид – грушанка зеленоцвіта. Характерними видами тут є плаун булавовидний, дифазіаструм Зейлера. На пониженнях терас зростають вологі заболочені ліси з переважанням берези, а на більш багатих ґрунтах в західній частині парку – дубові ліси.

У Старогутській частині парку переважають види фауни лісового комплексу. Із ссавців мешкають лось європейський, козуля європейська, кабан дикий, вовк, лисиця, куниця лісова, білка. Місцями досить звич-

ними є заєць білий, зрідка трапляються ведмідь бурий, рись, зубр, які заходять із території Росії. Після запровадження заповідного режиму у Старогутських лісах з'явилися бобри і почали розселятися по меліоративних каналах та руслах річок. Старогутський лісовий масив є єдиним місцем в Україні, де достовірно мешкають рівнозуба та середня буро-зубки. Найбільш південними місцями гніздування Старогутський лісовий масив є для горіхівки, сорокопуда сірого, які в більш південних районах Сумської області не гніздяться. У Старогутському лісовому масиві є численна популяція глушця, звичайним є орябок. Заслугує уваги поширення тут сича волохатого (Клестов та ін., 1998).

У заплаві Десни також розташовані два водно-болотні угіддя міжнародного значення: "Заплава Десни", "Заплава Десни між м. Остер та с. Смолин".

Угіддя **"Заплава Десни"** розташоване в долині річки, поблизу кордону України з Росією. Висота над рівнем моря: середня – 120 м, максимальна – 130 м. Площа: 4270 га.

Адміністративно ВБУ розміщене в межах Середино-Будського району Сумської області (біля сіл Нововасилівка, Очкине, Журавка, Боровичі) і Новгород-Сіверського району Чернігівської області (біля сіл Грем'яч, Камінь, Кремський Бугор, Пушкарі, Рогівка). Угіддя знаходиться за 45 км на захід від м. Середино-Буда Сумської області та за 17 км на північ від м. Новгород-Сіверський Чернігівської області. Водно-болотне угіддя обмежене з півночі державним кордоном, із заходу – правим корінним берегом Десни, зі сходу – боровою терасою Десни. На півдні межа ВБУ проходить між селами Рогівка та Лесконоги перпендикулярно до заплави. Угіддя представляє собою широку заплаву р. Десни з численними старицями, заплавленими озерами з розвинутою прибережно-водною рослинністю, торфовими болотами і луками, невеличкими ділянками заплавлених лісів. Це забезпечує належні умови для відтворення місцевої водно-болотної орнітофауни, насамперед видів родин: качкові, чаплевих і пастушкових, а також іхтіофауни, зокрема рідкісного виду з родини осетрових стерляді прісноводної. Східна частина угіддя в межах Сумської області входить до складу Національного природного парку "Деснянсько-Старогутський". Це одна з найбільш збережених ділянок долини р. Десни на території України.

Територія угіддя знаходиться в межах зони помірної водності. Завдяки великій кількості опадів (550-400 мм) і геоморфологічним особливостям району, тут добре виражена річкова мережа з численними старицями, озерами, болотами і лучними ділянками. В межах угіддя русло меандрує, має велику кількість проток, а місцями поділяється на рукави. Ширина русла – від 60 до 400 м з глибиною в межений період

2,5-4 м. Заплава має ширину 3-4 км. В межах угіддя в Десну впадає низка приток: Судость, Знобівка, Ствига, Пятна, Рогозна. Лісистість басейну – близько 25%. Живлення річок мішане з переважанням снігового та весняного стоку. Більша частина стоку припадає на талі води, тому весною настає повінь. Амплітуда коливань рівнів води досягає 3-4 м. Повені сприяють обміну генетичним матеріалом, особливо для водної фауни, між заплавами водоймами.

Рослинний покрив угіддя представлений комплексом водно-болотної та заплавної рослинності: водяної, прибережно-водяної, болотної, чагарникової, лучної та частково лісової. Навколо озер переважають угруповання лепешняку великого та куги озерної, а уздовж русла та рукавів – сусака зонтичного і стрілолиста стрілолистого. У руслі Десни серед справжньої водяної рослинності виявлені угруповання рдесника пронизаного, глечиків жовтих. Серед водяної рослинності головні формації представлені лататтям білим та глечиками жовтими; рослинність низинних евтрофних боліт представлена здебільшого формацією очерету, осоки омської, лепешняку плаваючого.

Серед заростей верб трапляються переліски з осики, дуба, ясена. Верхівки прируслових валів займають ценози куничника наземного, мітлиці виноградникової, осоки ранньої. У центральній частині заплави комплекс рослинності складається з водойм (стариць, озер), міжгрибних боліт, заростей верб, що їх оточують. Основним типом рослинності за площею є заплавні перезволожені луки, які знаходяться між головним руслом і старицями ріки та поряд з ними – справжні луки із домінуванням костриці червоної, мітлиці гігантської, китника лучного, щучника дернистого, осоки лисячої. На перезволжених екотопах формуються болотисті луки, на яких домінантами виступають бекманія звичайна, осока гостра, лепешняк плаваючий. У рельєфі притерасної частини заплави наявні широкі рівні ділянки, ділянки з легкохвилястим рельєфом, широкі зниження і дуже глибокі западини. У зниженнях створюються умови для формування угруповань гідрофільних осок, а також вільшняків. Зі сходу водно-болотне угіддя оточене великими масивами соснових лісів.

Флора судинних рослин угіддя налічує 594 види, серед яких 6 видів, занесених до Червоної книги України, зокрема водяний горіх плаваючий, плавун щитолістий, сальвінія плаваюча, які є домінантами рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України (2009). Серед інших видів слід назвати пальчатокорінники Фукса та м'ясочервоний, вербу Старке (2009а).

Список хребетних тварин налічує 261 вид, в тому числі 1 вид міног, 33 – променеперих риб, 12 – земноводних, 7 – плазунів, 154 – птахів і 30 – ссавців. На території ВБУ представлено 13 видів хребетних, занесених до Червоної книги України, та 24 регіонально рідкісних види, що

охороняються в Сумській обл. Біля води поширені ссавці: нориця водяна, ондатра, кутора велика і видра річкова. На заплавних луках часто трапляється кріт європейський і єнотовидний собака.

Серед птахів звичайними є крижень, чирянка велика, деркач, чайка, коловодник звичайний, баранці звичайний та великий, очеретянка лучна, синьошийка, інші види. У заростях очерету влаштовують гнізда кобилочка солов'їна, очеретянки ставкова та велика. На берегових схилах роблять свої нори-гнізда ластівка берегова і рибалочка.

У межах угіддя трапляються рідкісні в Україні та в цілому в Європі види птахів: лелека чорний, скопа, зміїд, орлан-білохвіст, кулик-сорока, коловодник ставковий.

У складі іхтіофауни Десни та заплавних водойм в межах угіддя найпоширеніші щука звичайна, плітка звичайна, білоперий пічкур дніпровський, верховодка звичайна і окунь звичайний, дещо рідше – лин звичайний, лящ звичайний, сом європейський, в'юн звичайний, минь річковий, в'язь звичайний та інші. Біля с. Очкине на глибині понад 10 м у квітні-травні постійно нереститься рідкісний вид – стерлядь прісноводна, на ділянках з піщаним дном трапляється марена дніпровська, постійно реєструється мінога українська, в заплаві зустрічається карась звичайний – види, занесені до Червоної книги України.

З земноводних тут зустрічаються: тритон гребінчастий, кумка червоночерева, часничниця звичайна, ропуха зелена, ропуха звичайна, квакша звичайна, жаба гостроморда, жаба трав'яна. Плазуни представлені черепахою болотною, ящіркою прудкою, ящіркою живородною, вужем звичайним і мідянкою.

ВБУ має важливе соціальне значення. На його території є великі площі лучних кормових угідь – база для молочного та м'ясного скотарства навколишніх сільськогосподарських підприємств та домашніх господарств селян. Сінокосіння є основним засобом підтримання на ВБУ лучної рослинності. Негативно впливає на неї надмірне випасання худоби, особливо у західній частині угіддя. Вагомим є також значення рибальства, яке забезпечує додаткові прибутки місцевому населенню, щоправда воно здійснюється переважно браконьєрськими методами. Промисловий вилов риби не проводиться. На території угіддя організовано спортивне полювання і місця для відпочинку, є дитячий оздоровчий табір. Біля сіл Очкине і Боровичі знаходяться стоянки первісних людей, які мають велику культурну цінність. Матеріали зберігаються у Сумському краєзнавчому музеї. У с. Очкине знаходяться руїни садиби родового помешкання новгород-сіверської козачої родини Судієнків (Водно-болотні угіддя України, 2006).

Минулого століття на території угіддя проводилася осушувальна меліорація і споруджувалися ставки на притоках р. Десни, які впадають в

неї в межах ВБУ, що призводило до забруднення і замулювання окремих водойм. Інтенсивнішими були сінокосіння та випасання худоби, обладнувалося 6-8 літніх таборів для великої рогатої худоби, що негативно позначалося на рослинному покриві й диких тваринах. У 1950-1960 рр. катастрофічних масштабів досягла водна ерозія схилів правого корінного берега. На сучасному етапі регламентуються полювання та, меншою мірою, рибальство, скоротилися об'єми заготівлі сіна, лише на окремих ділянках спостерігається надмірне випасання худоби (біля населених пунктів). Навколо угіддя спостерігається вирубка та посадка лісу, полювання, рибальство, рекреація, розорювання земель, сінокосіння, випас худоби.

Угіддя **"Заплава Десни між м. Остер та с. Смолин"** обґрунтовано до включення до рамсарських списків групою науковців НАН України у 2005 році. Угіддя розташоване в заплаві Десни Чернігівській області між м. Остер на півдні та селами Надинівка і Смолин на півночі. Довжина ВБУ становить 38,4 км. Висота над рівнем моря: мінімальна – 98 м, середня – 105 м, максимальна – 120 м. Ширина заплави – близько 6 км. Русло звивисте, є багато заток і стариць. Середня температура найхолоднішого місяця (січня) -6,4 0С, найтеплішого місяця (липня) – +19,3 0С. Середня річна кількість опадів становить 560 мм. Ґрунти переважно лучні та дернові. Площа: 23650 га. Угіддя переважно є заплавою р. Десни з окремими ділянками надзаплавної тераси. Переважає лучна рослинність.

Великі площі ВБУ займають справжні луки, що характерно для заплави Десни. Тут представлені угруповання костриці лучної, китника лучного, мітлиці тонкої, тонконога лучного. Меншими є площі лук з домінуванням осоки гострої і щучника дернистого. Знижені ділянки рельєфу займають евтрофні болота, переважно осокові – з осоками омською та зближеною. Водна і прибережно-водна рослинність є різноманітною. Смути прибережно-водної рослинності утворені здебільшого угрупованнями лепешняку великого, стрілолисту стрілолистого. У прирусловій частині заплави трапляються ліси з домінуванням тополь чорної та білої. Трапляються розріджені діброви з лучними і лісовими видами. Надзаплавна тераса вкрита переважно сосновими лісами. На території ВБУ виявлено види рослин, занесені до Червоної книги України: зозулинці жилкуватий і болотний, пальчатокорінник м'ясочервоний, сальвінія плаваюча. Із списку видів, що хороняються У Чернігівській області, виявлені півники сибірські, вужачка звичайна, суніці мускусні. Виявлено водні угруповання з домінуванням латаття білого і глечиків жовтих, занесені до Зеленої книги України.

Тут виявлено 149 видів хребетних тварин: ссавців – 25 видів, птахів – 81, плазунів – 4, земноводних – 10, променеперих риб – 29 видів. Основу складають представники коловодного і водно-болотного комплексів, що

мешкають на численних озерах і старицях, по берегах Десни та на прилеглих заплавах луках. З ссавців, занесених до Червоної книги України тут трапляється видра річкова, горностай і, можливо, норка європейська. З "червонокнижних" птахів досить звичайним по піщаних берегах русла Десни є кулик-сорока, щільність якого на окремих придатних ділянках доходить до 2-3 пар на 1 км маршруту. Такі види, як лелека чорний, підорлик великий, зміїд, орел-карлик, балабан, регулярно трапляються на цій території. Досить звичайним на вологих луках виявився представник Європейського червоного списку – деркач. З амфібій зустрічаються: кумка червоночерева, часничниця звичайна, квакша звичайна. З рептилій – ящірка прудка, гадюка звичайна, черепаха болотна. Серед риб рідко трапляється "червонокнижна" стерлядь прісноводна, нерестовища якої знаходяться значно вище по течії в околицях м. Новгород-Сіверський (Водно-болотні угіддя України, 2006).

В межах басейну р. Десна розташовується також і одна **ІВА-територія** – ділянка Коротченківських лук, що нині офіційно визнана територією, важливою для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів України. ІВА-території – це території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. Охорона кожної з таких територій здійснюється згідно зі спеціально розробленим планом дій. ІВА-програма не має засобів для надання охоронного статусу даним територіям. Втім, охорона важливих для збереження птахів ділянок може здійснюватись шляхом оголошення їх окремими природно-заповідними об'єктами або включення їх до складу великих природно-заповідних територій, таких як національні природні парки.

Коротченківські луки – заплашний низинний безлісий острів між с. Чулатове Новгород-Сіверського району Чернігівської області та с. Коротченкове Шосткинського району Сумської області. Острів дещо витягнутий з півночі на південь і має протяжність більш, ніж на 4 км вздовж течії Десни. Ширина острова становить близько 3 км. Найбільш широка частина острова знаходиться в південній його третині. Від правого та лівого берегів Десни острів відділяють широкі протоки. Це захищає його від надмірного випасання худоби та інших форм антропогенного тиску. Більша частина території острова викошується. Тут переважають лучні біотопи; значні площі займає прибережноводна та водна рослинність, хоча співвідношення названих типів рослинності в різних частинах острова суттєво змінюється. Північна частина острова (верхня за течією) підвищена і гривиста. Гриви тягнуться через весь острів на південь у східній його частині. Західна частина знижена і має численні широкі стариці з плескатими берегами, вкритими вологими високотравними луками і болотами. У східній частині розташовані окремі видовжені вузькі стариці та невеликі замкнуті зниження з крутими берегами.

Для Коротченківських лук характерне багатовидове колоніальне поселення водно-болотяних та коловодних птахів. Фоновими видами є мартин звичайний, мартин малий, пірникоза чорношия, крячок білокрилий, крячок білощокий, грицик великий (, коловодник звичайний, чайка, чирянка велика, крижень, деркач та ін. Із рідкісних та зникаючих тут гніздяться чернь білоока та коловодник ставковий, занесені до Червоної книги України. У значній кількості на Коротченківських луках оселяється регіонально рідкісний кулик північного походження – брижач. В цілому на ділянці гніздиться 51 вид птахів (Клестов, Гаврись, 1995). Острів у різні роки населяють: деркач – 200-250 пар, баранець великий – 6-20 пар, грицик великий – 60-120 пар, коловодник звичайний – 200-300 пар, мартин малий 150-570 пар, крячок білощокий – 40-300 пар, кобилочка солов'їна – 80-120 пар (Афанасьєв, 1999).

Цікавим є рослинний світ Коротченківських лук. Флористичне ядро острова формують лучні, водні й прибережно-водні види. На острові поширені рослини, занесені до Червоної книги України – пальчатокорінники м'ясо-червоний та Фукса. У південній частині острова трапляються сальвінія плаваюча і плаун щитolistий. Серед регіонально рідкісних видів відмічені латаття сніжно-біле, півники сибірські. На території острова виявлено два рослинних угруповання, занесених до Зеленої книги України: ценози латаття сніжно-білого та глечиків жовтих (Афанасьєв, 1999).

Література:

- Афанасьєв В. Коротченківські луки.// ІВА-території України: території важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів/ УТОП. – К. – 1999. с .232-234.
- Зелена книга України / під загальною редакцією чл.-кор. НАН України Я. П. Дідуха. К.: Альтерпрес, 2009. – 448 с.
- Годлевська О., Парнікоза І., Різун В., Фесенко Г., Куцоконь Ю., Загороднюк І., Шевченко М., Іноземцева Д. Фауна України: охоронні категорії. Довідник. Ред. Годлевська О., Фесенко Г. – К., 2010. – 80 с.
- Никипорець О. О. Раритетні види хребетних тварин // Мат. Всеукр. наук. конф. 175-рр. "Зоологічна наука у сучасному суспільстві". – Київ-Канів, 2009. – С. 338-341.
- Клестов М. Л., Гаврись Г. Г., Кузьменко Ю. В., Новік В. В. Нарис фауни хребетних проектного національного природного парку "Деснянсько-Старогутський". // Актуальні проблеми створення Деснянсько-Старогутського національного природного парку та перспективи їх вирішення. Матеріали науково-практичного семінару (Середина-Буда, 19-20 листопада 1997 р.). – Київ, 1998. – 103 с.

- Водно-болотні угіддя України. Довідник. Під ред. Марушевського Г. Б., Жарук І. С. – К.: Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2006. – 312 с.
- Дніпровський екологічний коридор. – Київ: Wetlands International Black Sea Programme, 2008. – 340 с.
- Перспективная сеть заповедных объектов Украины/ Под общ. ред. Ю. Р. Шеляга-Сосонко. – Киев: Наук. Думка, 1987. – 292 с.
- Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона / Під заг.ред. Т. Л. Андрієнко. – Київ: Фітосоціоцентр, 2006. – 316 с.
- Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха – К.: Глобалконсалтинг, 2009а. – 900 с.
- Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова – К.: Глобалконсалтинг, 2009б. – 600 с.
- Також використана інформація про існуючі території ПЗФ надана Державним управлінням охорони навколишнього природного середовища у Чернігівській області.

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНЕ ЗНАЧЕННЯ ТЕРИТОРІЇ ПОДЕСІННЯ

Існує декілька версій походження назви "Десна". Можливо, назва ріки Десна походить від індоєвропейського "діе" – "блищати", тобто назва річки асоціюється з поняттям "світла, чиста". Також слово "дан" з санскриту перекладається як "вода". Воно зустрічається в назвах багатьох українських рік.

Припускають також, що назва ріки Десни походить від давньоруського слова "десница" – "права рука". Якщо рухатися Дніпром на північ, Десна дійсно розташована праворуч. В IX-XI ст. Імовірно, саме слово "Десна" було колись гідронімом, що позначав велику притоку, яка, якщо рухатися від гирла до витоків річки, розташовувалася з правого боку. Так, наприклад, розташована й однойменна притока Бога (Південного Бугу). Десна була боковим відгалуженням стародавнього торгівельного шляху "із варяг у греки".

Ще 300-400 років тому заплава Десни була вкрита густими широколистяними лісами, від яких подекуди лишилися поодинокі екземпляри дубів та лип віком понад 100-150 років. Ліси першої надзаплавної тераси постраждали в роки Другої світової війни, тому тут багато штучних насаджень. У минулому правий корінний берег р. Десни також був вкритий дубовими, дубово-кленовими, ясенново-дубовими лісами. У наш час плакорні ділянки вздовж корінного берега Десни розорані.

З часів перших індоєвропейців на берегах Десни подекуди збереглися насипні курганні могильники. В козацькі часи на вершинах давніх курганів, попереджуючи про небезпеку, запалювали сторожові вогні.

Вздовж Десни розміщено ряд населених пунктів з багатовіковою історією і самобутніми історико-архітектурними пам'ятками.

Чернігівська область. Чернігівський район

м. Чернігів. Один з найстарших племінних центрів східних слов'ян. За легендою, засновника міста поховано у кургані Чорна Могила X ст. заввишки 10 м. й окружністю 170 м. (єдиний відомий княжий курган на теренах Східної Європи). При розкопках тут було розчищено залишки великого багаття, знайдено поховання трьох небіжчиків, зброю, знаряддя праці, побутові речі, золоту монету часів імператора Костянтина Багрянородного, а також залишки тварин-жертв. У верхній частині насипу виявлено залишки тризни: шоломи, кольчуги, залізний казан та жертвні ножі, два ритони з турячих рогів у срібних оправах, дві золоті монети імператора Василя I Македонянина. Таким чином, судячи зі знахідок вогнища і тризни, курган був не лише похованням, а і культовим центром (Моця, 2005).

З прийняттям християнства у Чернігові з'являються церкви та монастирі. Однак, якщо у Візантії обов'язковим поховальним обрядом

було перепоховання померлого до іншого місця через певний проміжок часу, то у Чернігові, як і в Києві, цей обряд фіксується лише в окремих випадках. Східні слов'яни ховали своїх померлих один раз і назавжди. Так язичницька специфіка перемогла християнську. Ховали на ґрунтових цвинтарях, у прямокутних ямах, розміщених в основному в ряд; супроводжувальний матеріал відсутній (Моця, 2005).

Протягом XI – XII ст. Чернігівська земля виокремлюється до князівства. В XI ст. Ярослав Мудрий передав Чернігову колишні землі сіверян, радимичів, в'ятичів, а також Муромську волость і Тмутаракань на Таманському півострові. У другій половині XI ст. стару "Руську землю" було остаточно поділено між Києвом, Черніговом і Переяславом. Таким чином, Чернігівська земля була найбільшим князівством на південноруських землях. Засновником місцевої династії став син великого київського князя Ярослава Мудрого – Святослав (Моця, 2005).

На дитинці Чернігова виявлені залишки як палацових споруд, так і менших за розмірами кам'яних будівель. Так, поблизу Спаського собору досліджено фундамент невеликого за розміром, квадратного у плані, терема. Знахідки, товщина стін і відносно невеликі розміри дають можливість реконструювати його як трьохповерховий терем, покритий свинцевими листами, багато прикрашений і розписаний фресками (Моця, 2005).

У Чернігові до нашого часу збереглися Спасо-Преображенський Собор XI ст. (у Чернігові в XI ст. було два храми), Борисоглібський Собор XII ст., Єлецький Успенський монастир XII ст., усипальниця чернігівських князів династії Святославичів, Колегіум XVIII ст. – перший навчальний заклад Лівобережної України, комплекс Троїцько-Іллінського монастиря, який включає:

Антонієві печери (XII-XVII ст.) – один із найдавніших печерних монастирів у Східній Європі. Загальна протяжність підземних галерей, храмів і келій монахів – 320 м.;

Іллінську церкву (XII ст.) – головний храм печерного монастиря;

Троїцький собор (XVII ст.) – кафедральний собор чернігівських владик, де на даний час знаходяться мощі св. Феодосія та преподобного Лаврентія (Моця, 2005).

Чернігів може входити до зони стаціонарної рекреації Національного природного парку "Подесіння".

с. Анісів. Поблизу села виявлено поселення доби мезоліту, два поселення – доби неоліту, два – доби бронзи, одне – періоду скіфів. Крім того, знайдено ранньослов'янське поселення перших століть нашої ери, два поселення – VIII-IX ст., а також городище часів Древньої Русі, курганний могильник (археологічні дослідження курганів ще не проводилися). Таким чином, місця розташування курганів мають входити до зони регульованої рекреації.

с. Іванівка. Перша згадка про село датується 1635 р. Поблизу сіл Іванівки та Количівки виявлено поселення доби неоліту, п'ять поселень – доби бронзи, два поселення – скіфського періоду, ранньослов'янські поселення перших століть н.е. й VIII – IX ст., а також два городища і два поселення часів Древньої Русі, нерозкопаний курганный могильник (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Красне. Офіційна дата заснування – 1722 р. (Історія міст. Чернігівська обл., 1972)

На території села знаходиться дерев'яна церква Параскеви (відбудована в 1900 р. на місці старої церкви). Поблизу сіл Красного і Золотинки виявлено два поселення доби неоліту, два поселення – доби бронзи та два – скіфського часу (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Ладинка. Засноване у другій половині XVI ст. (Історія міст. Чернігівська обл., 1972) На території села знаходиться дерев'яна Михайлівська церква (Чернігівщина, 1990). Поблизу села виявлено два поселення доби неоліту, п'ять поселень – доби бронзи, п'ять – скіфського часу, два ранньослов'янських поселення перших століть н.е. й VIII-IX ст. (Історія міст. Чернігівська обл., 1972)

с. Піски. Виникло на початку XVIII ст. Поблизу села виявлено поселення доби неоліту, бронзи та скіфсько-сарматських часів (V ст. до н.е.-III ст. н.е.) (Історія міст. Чернігівська обл., 1972). У 90-х роках XIX ст. село відвідав художник О.Г. Сластьон, навколишні краєвиди відображені на його полотнах (Чернігівщина, 1990).

с. Серединка. Перша письмова згадка про село відноситься до 1670 р. (Історія міст. Чернігівська обл., 1972). На території села знаходиться дерев'яна церква Різдва Богородиці (побудована в 1778 р., перебудована в 1884 р.) (Чернігівщина, 1990).

с. Топочіївка. На території села знаходиться пам'ятка архітектури початку XIX ст. – Симеонівська церква (Чернігівщина, 1990).

с. Смолин. Перша письмова згадка про село зафіксована у письмових джерелах за 1523 р. (Історія міст. Чернігівська обл., 1972). На території села знаходиться дерев'яна Миколаївська церква (1895 р.) (Чернігівщина, 1990). Поблизу села виявлено слов'янські поселення перших століть нашої ери, городище і поселення часів Древньої Русі, курганный могильник (археологічні розкопки курганів ще не проводилися) (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Сладин. Перша письмова згадка про село належить до 1523 р. Біля села виявлено залишки поселення доби бронзи, городище і поселення часів Древньої Русі, нерозкопані кургани (Історія міст. Чернігівська обл., 1972). На території села знаходиться дерев'яна церква Різдва Богородиці (відбудована в 1906 р.) (Чернігівщина, 1990).

с. Шестовиця. Знаходиться в 15 км. від Чернігова вниз за течією Десни. Перша письмова згадка села відноситься до 1523 р. (Історія міст. Чернігівська обл., 1972). Назву "Шестовиця" село отримало в XIX ст. за прізвиськом панів Шестовицьких, до чиїх володінь входило. На території села знаходиться дерев'яна Миколаївська церква (спершу побудована в 1660 р., в 1897 р. на її місці зведено нову) (Чернігівщина, 1990).

Поблизу та на околицях Шестовиці виявлено два поселення лебедівської культури доби фінальної бронзи, три поселення скіфського часу (юхнівська і мілоградська культури), поселення ранньослов'янської зарубинецької культури III ст. до н.е.-III ст. н.е. та волинцевської культури VIII-IX ст. н.е., що знищене наприкінці IX ст. (Моця, 2005).

Шестовицьке городище є етальною пам'яткою для вирішення багатьох питань ранньої історії Древньої Русі. Городище (укріплене поселення) розміщується на кінцевій частині вузького довгого мису, котрий більш, ніж на 1 км. виступає до заплави. Спорудження городища відноситься до кінця IX ст. Ймовірно, його появу слід пов'язувати з літописним повідомленням 884 р. про підкорення західної частини сіверян князем Олегом. Саме тут розміщувався найбільший на Дніпровському Лівобережжі табір київських дружинників, що перебував на відстані одно-, півтора-годинної кінної їзди від старого племінного центру – Чернігова. Присутність військового контингенту засвідчують численні знахідки зброї і обладунку. Городище розмішувалося в точці максимального зближення водного і суходільного шляхів на Київ, забезпечуючи надійний контроль, а, за необхідності, і блокування обох шляхів. Городище має неправильну округлу форму, площа – дещо більше 1 га. Щоб досягти придатної для укріплення форми, природний мис був деформований – стрілка мису була відрізана. Далі насипали вали. Висота валу 1-2 м., ширина в основі – 20-25 м., глибина рову близько 1 м., а ширина 11-12 м. (рів у даному випадку такий широкий тому, що з нього брали пісок для насипу валу). Городище мало складну систему укріплень, тому розміри придатного для поселення майданчику становлять всього 3 тис. кв.м. В'їзд, влаштований з напільного боку, був захищений дерев'яними надворітними баштами. До нього ж виходив і в'їзд з заплави, прокладений схилом. Напільний вал складався з піску і дерев'яних конструкцій типу каркасно-плітових стін подвійного контуру кожна (відстань між контурами 0,3-0,5 м.), відстань між стінами 3-5 м. Характер розміщення стовпових ямок дає підстави припускати, що з внутрішнього боку майданчику до плітових стін, котрі утримували сипучий пісок, примикали якісь дерев'яні конструкції. Можливо, це був поміст, на якому розміщувалися захисники фортеці. Невелика притока Десни, що протікала поблизу укріплень, давала можливість улаштувати тут зручну гавань, про що свідчать і знахідки залізних заклепок. З півночі до

городища примикав доволі масштабний посад, що займав усю площу мису. Тут виявлено більше як 100 об'єктів господарського та промислового призначення X – початку XI ст. Домінують споруди, пов'язані з виплавою і обробкою заліза, тобто це був своєрідний промислово-господарський "двір". Лише на самому краю поширення культурного шару, в 600 м. від городища, виявлені житлові споруди з глинобитними печами, господарських приміщення та сліди від огорож садиб. Науковці пов'язують функції цього "гарнізону", з огляду на знахідки промислових садиб, не лише з військовою справою, а і з торгівлею і спорідненими з нею ремеслами. Ще одним напрямом діяльності місцевих мешканців була організація князівського полюддя – регулярного збору данини, а також участь у підготовці далекої міжнародної торгівлі – з Хазарією, Візантією тощо, про що, зокрема, свідчать висла свинцева печатка та іконка візантійського виробництва. Так, на півдні Древньої Русі знаходять окремі вироби з Шестовиці. Після пожежі на початку XI ст. життя на території городища ненадовго припиняється, а надалі цей населений пункт перетворюється на звичайне укріплене поселення (Моця, 2005).

За посадом Шестовиці розміщувався курганий могильник варязьких дружинників київського князя. Поховання варягів тут складають майже 9 %. У жіночих могилах були знайдені черепахоподібні бронзові фібули – елемент вбрання скандинавської жінки. Саме з вивчення могильника розпочалося вивчення всього Шестовицького комплексу ще наприкінці XIX ст. Д.І. Бліфельдом. Цей могильник є однією з найвідоміших старожитностей I-II тис. н.е. Підкурганні поховання різноманітні і багаті за своїм інвентарем (Моця, 2005).

З огляду на плани перетворення городища на скансен його ідеальне місце в зонуванні НПП – зона регульованої рекреації.

Урочище Коровель. "Коровель" – варязький топонім, що походить від варязьких слів "коро" – чагарник, "велле" – порослий. Тобто коровель – це яр, порослий чагарником. На городищі в яру був феодальний замок, тут досліджено залишки дерев'яних жител. З 2000 року щопиння тут проходить Міжнародний фестиваль слов'яно-варязької культури і історичного фехтування "Коровель". З огляду на проведення фестивалю, урочище має знаходитися в зоні регульованої рекреації.

Новгород-Сіверський район

м. Новгород-Сіверський. Одне з найстаровинніших міст України. Заснований ще в кінці X ст. на місці кількох поселень роменської культури, ймовірно, як укріплений форпост на кордоні Руської землі (Моця, 2005).

Перша літописна згадка міста відноситься до 1044 р. З кінця XI ст. Новгород-Сіверський був центром Новгород-Сіверського князівства

Чернігівсько-Сіверської землі, що входила до складу Древньої Русі. Новгород-Сіверський займав територію більш, ніж 30 га і за площею був містом другої категорії Древньої Русі (з площею 10-50 га). Місто стоїть на високому правому березі Десни. На Замку (дитинець давнього міста) були досліджені житла, господарські будівлі, оборонні споруди. Городок (посадська частина) та інші території міста мають синхронні за часом матеріали, що свідчить про значну чисельність населення вже від часу заснування міста (Моця, 2005).

Перша літературна згадка про місто була зроблена відомим київським князем Володимиром Мономахом на початку XI ст. З цим містом і його кручами пов'язано написання поеми "Слово о полку Ігоревім", оскільки саме про Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославовича йдеться у літературній пам'ятці. Свій похід на половців князь Ігор здійснив в 1185 р. і одразу після цього невідомим автором Древньої Русі була написана поема. В одному з монастирів Новгород-Сіверського навіть створено музей цього лірико-епічного твору.

У середині XII ст. Новгород-Сіверське князівство відділяється від Чернігівської землі. Виділення окремого князівства дало новий потужний імпульс існуванню його столиці. У XII-XIII ст. Новгород-Сіверський мав складну структуру. Ядром міста був дитинець площею близько 2 га, споруджений на високому останці ріки з крутими схилами. В кінці XI – на початку XII ст. старі дерев'яно-земляні оборонні конструкції перебудовуються, внаслідок чого їхня міць збільшується вдвічі. До замку вів лише один в'їзд. Серед інших об'єктів тут виявлено лях-медушу XII ст., в якому зберігалось близько 100 амфор з вином і медом, а також різні продукти. Дитинець з трьох боків був оточений посадом, площа якого сягала близько 30 га. До цієї частини міста вело троє воріт: Чернігівські, Курські і Водяні. На посаді зосереджувалось основне ремісничє виробництво, про що свідчить різноманітний матеріал будівель. За стінами граду містилися неукріплені селища. У 2 км. від міста, вниз за течією ріки, був споруджений Спасо-Преображенський монастир. Досліджені центральний собор, а також будівля, аналогічна йому за конструктивними особливостями, подібної якій на території Русі досі не виявлено. Можливо, це були заміські князівські хорони. Для побудови обох вказаних споруд використовувалась однакова цегла – плінфа. Під час пожежі, що сталася, ймовірно, за часів монголо-татарського нашествия, всередині собору загинули люди – жінки і діти (Моця, 2005).

У Новгород-Сіверському також знаходяться такі історико-архітектурні пам'ятки, як Спасо-Преображенський монастир (1791-1796 роки, проект Дж. Кваренегі), дерев'яна церква Миколая (1764 р.) і Спаський собор (1721 р.) (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Кам'янська Слобода. На території села знаходиться мурована церква Різдва Христового (1821 р.) (Чернігівщина, 1990).

с. Грем'яч. Вперше згадується у письмових джерелах під 1604 р., але, на думку деяких дослідників, засноване у XIII ст. На території села виявлено стоянку доби мезоліту (VIII-VII тис. до н.е.), поселення доби неоліту-бронзи (V-II тис. до н.е.), два городища скіфського часу (VI-III ст. до н.е.), а також ранньослов'янське городище (III-V ст.) і городище часів Древньої Русі (IX-XIII ст.). На території села в 1747 р. були побудовані Михайлівська Церква та Церква Різдва Богородиці.

с. Ковпинка. Вперше згадується у письмових джерелах в 1672 р. На території села знаходяться кургани (хоча археологічні дослідження курганів ще не проводилися, ймовірно вони виникли X-XI ст.). В селі в 1755 р. була побудована дерев'яна Христоріздвяна церква, перебудована в 1888 р.

Ковпинський вихід ґрунтових вод є гідрологічною пам'яткою природи з 1972 р. Унікальне природне явище – Ковпинський вихід ґрунтових високоякісних питних вод на площі 40 кв.м. знаходиться біля сіл Ковпинка та Пушкарі і є гідрологічною пам'яткою природи з 1972 р.

с. Лісконоги. Засноване у першій половині XVII ст. На території села виявлено городище і два поселення VI-III ст. до н.е. У селі в 1748 р. була побудована дерев'яна Благовіщенська церква.

с. Мамекіне. Вперше згадується у письмових джерелах під 1763 р. Поблизу села виявлено сім поселень (II тис. до н.е. і III-XIII ст. н.е.) і городище X-XIII ст., яке, можливо, є залишками села новгород-сіверських князів Мелтекових, що згадується в літописах під 1146 р. На початку XX ст. тут знайдено скарб з трьох срібних гривен середини – другої половини I тис. н.е., в 1986 р. – скарб монетних срібних гривен XII-XIII ст.

с. Бирине. Засноване на початку XVII ст. На території села є залишки 13 поселень X-I тис. до н.е. і I тис. н.е., Георгіївська церква (побудована не пізніше 1632 р., мала в оздобленні ікони роботи майстра Г.П. Словуцького 1743 р.; в 1802 р. була відбудована).

с. Комань. Виникло у другій половині XII ст. В 1781 р. у селі була побудована дерев'яна Миколаївська церква. Поблизу села була виявлена стоянка Ложок (40-10 тисяч років тому) і кургани (археологічні дослідження яких ще не проводилися) (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Горбове. Вперше згадується у письмових джерелах в 1552 р. На території села виявлено городище, що заселялося двічі: в VI-III ст. до н.е. і у IX-XII ст., та поселення IX-XII ст. (Історія міст. Чернігівська обл., 1972). Тут також знаходиться дерев'яна Георгіївська церква, збудована в 1778 р. за наказом новгород-сіверського архімандрита Іосифа Томашевича (Чернігівщина, 1990).

с. Дігтярівка. Вперше згадується у письмових джерелах за 1673 р. У селі знаходиться пам'ятка архітектури – Покровська церква (1710 р.) (Історія міст. Чернігівська обл., 1972). Біля села знайдено стоянку доби мезоліту (VIII-VI тис. до н.е.), поселення і городища ранньозалізного віку (I тис. до н. е.), а також ранньослов'янські поселення III-VIII ст. (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Кудлаївка. Засноване у першій половині XVIII ст. Біля Кудлаївки в урочищі Заплати на одній з найвищих дюн заплави Десни знайдені Кудлаївська стоянка доби раннього мезоліту (VIII-VII тис. до н.е.), що є епонімною пам'яткою кудлаївської археологічної культури. Також тут виявлено Кудлаївське городище юхнівської культури (VI ст. до н.е.), поділене дерев'яною стіною на дві частини: більша з них на краю мису була забудована, менша – вільна, оскільки, вочевидь, використовувалася для утримання худоби, також тут знайдено поодинокі поховання – кремації з вміщенням останків у ями. Біля села виявлено поселення III ст. до н.е. – III ст. н.е.

Коропський район.

с. Короп'є. На території села в 1894 р. побудовано дерев'яну Троїцьку церкву, що збереглася до сьогодні (Чернігівщина, 1990).

с. Риботин. Тут знаходиться мурована Миколаївська церква (відбудована в 1904 р. на місці попередньої) (Чернігівщина, 1990).

с. Вишеньки. У селі знаходиться Успенська церква XVIII ст. Також тут знаходиться палац П.О. Румянцева-Задунайського, збудований в 1782-1787 роках на лівому березі Десни під доглядом архітектора Д.Г. Котляревського (учня архітектора Мосценанова). Разом з Успенською церквою він становить частину садибно-палацових комплексів, що були створені в селах Вишеньках і Черешеньках з нагоди приїзду сюди в 1787 р. Катерини II. Палац неодноразово перебудовувався, в 1809 р. був частково розібраний (Чернігівщина, 1990). Народні ж перекази називають залишки палацом Катерини II, а розібрану частину приписують у володіння К.Г. Розумовському – останньому гетьману України (роки гетьманування 1750-1764 роки). Те, що палац розібрали, пов'язують зі сваркою Катерини II і Розумовського. Після цього частину палацу, що належала Розумовському, ніби-то перенесли в с. Райгородок, де в 1820 р. з неї побудували Преображенську церкву (Історія міст. Чернігівська обл., 1972). У середині XIX ст. палац належав князям Долгоруким. Головний корпус палацу – мурований. Палац двоповерховий, з круглими баштами обабіч головного входу. Дугоподібними переходами основний корпус поєднується з одноповерховими флігелями. Використання східних і готичних архітектурних форм надає будові романтичного вигляду, що нагадувало події російсько-турецької війни (1768-1774 роки), в яких брав участь полководець П.О. Румянцев-Задунайський.

Всередині палац був розписаний. Збереглися первісні ліпні інтер'єри, зокрема центрального, так званого лицарського, залу. Зі слів місцевих жителів, в давні часи від палацу через Десну на луки було перекинуто міст, дві чавунні колони якого збереглися до наших днів. Палацу у с. Вишеньки необхідна термінова реставрація (Чернігівщина, 1990).

с. Мезин. Поблизу села виявлена славнозвісна Мезинська стоянка часів палеоліту (бл. 15 тис. р. до н.е.) У 1965 р. за ініціативою місцевого краєзнавця В. Є. Куриленка в селі на місці стоянки в дерев'яному будинку XVIII ст., що належав офіцерові Поливоді був заснований історичний музей, який є цікавим туристичним об'єктом.

"Біла Круча". За кілька кілометрів вниз від с. Вишеньки на правому березі Десни є висока (до 30 м.) піщана круча, вкрита сосновим лісом. Тут часто відпочивав відомий кінорежисер О.П. Довженко. Кажуть, що цю кручу насипали монахи із чоловічого монастиря. Пісок вони вибрали із котловану для нового русла Десни. Таким чином, монахи, змінивши русло, врятували свій монастир від підмивання. З часом старе русло Десни перетворилося на ланцюг озер "Стара Десна", а у радянські часи на Білій Кручі був посаджений сосновий ліс. Монахи вирили під Десною тунель, яким могла проїхати кінська упряжка. На превеликий жаль, монастир був зруйнований військами Катерини II за відмову платити данину після знищення Запорізької Січі. Монахи підірвали входи до тунелю і поховали себе заживо Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Райгородок. Вперше згадується у письмових джерелах під 1654 р. На території села виявлено городище часів Древньої Русі. У Райгородку збереглася пам'ятка архітектури першої половини XIX ст. – Преображенська церква.

с. Оболоння. Вперше згадується у письмових джерелах за 1399 р. У селі знаходиться пам'ятка архітектури – церква Різдва Богородиці (1801 р.).

с. Сохачі. Відоме з другої половини XVII ст. У селі в 1804 р. була побудована дерев'яна Покровська церква, дзвіниця добудована в 1854 р.

с. Шабалинів. Засноване на початку XVII ст. У селі в 1897 р. була побудована дерев'яна Миколаївська церква. Біля села виявлено поселення неоліту і бронзи (V-II тис. до н.е.), ранньозалізного віку (VI-V ст. до н.е.), ранньослов'янського часу (III-VIII ст.), городище площею 3 га, де знайдені речі різного часу: доби бронзи (II тис. до н.е.), юхнівської культури ранньозалізного віку (VI-V ст. до н.е.), слов'янського часу (IX-X ст.). Поруч з селом знаходяться кургани ранньозалізного віку (VI-V ст. до н.е.) (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Радичів засноване у 1736 р. На території села відомі багатошарове городище: VI – III ст. до н.е., IX- XVI ст. з посадами XI- XIV ст., та

курганний могильник II тисячоліття до н.е. В селі також знаходиться мурована Миколаївська церква (1823 р.), яка потребує реставрації (Чернігівщина, 1990).

Сосницький район

с. Сосниця. Вперше згадується в Іпатіївському літописі 1234 р. Назва походить від соснових лісів місцевості. Поблизу Сосниці знаходяться ряд поселень часів неоліту – раннього залізного віку (V-I тис. до н.е.), зокрема, епонімне поселення сосницької археологічної культури тшинецько-комаріської спільності (XII-XI ст. до н.е.), та ранньослов'янські й давньоруські поселення VII-XIII ст., могильник VII-VIII ст., городище і посад часів Древньої Русі (IX-XIII ст.). У центрі Сосниці в першій половині XVII ст. збудовано сосницьку фортецю, в 1847 р. – дерев'яну Покровську церкву, яка в наші часи визнана пам'яткою архітектури (Історія міст. Чернігівська обл., 1972). На території Сосниці знаходиться меморіальний музей українського письменника і режисера О.П. Довженка, автора повісті "Зачарована Десна".

с. Велике Устя. Тут знаходиться дерев'яна Георгіївська церква (1772 р.) (Чернігівщина, 1990).

с. Конятин. Засноване наприкінці XVII ст. (Історія міст. Чернігівська обл., 1972)

Поблизу села виявлено два поселення I тис. до н.е. і періоду Древньої Русі (VIII-XIII ст.) (Історія міст. Чернігівська обл., 1972). У селі в 1871 р. була побудована дерев'яна Успенська церква (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Змітів. Вперше згадується в письмових джерелах за 1552 р. (Історія міст. Чернігівська обл., 1972). На території села знаходиться дерев'яна Троїцька церква (відбудована 1904 р.) (Чернігівщина, 1990). Поблизу села є городище періоду Древньої Русі (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Спаське. Вперше згадується в джерелах за 1552 р. У селі в 1720 р. була побудована дерев'яна церква Різдва Богородиці (перенесено на інше місце в 1849 р., на початку XX ст. – побудовано нову).

с. Загребелля. Виникло у першій половині XVII ст. У селі в 1870 р. була побудована дерев'яна церква Різдва Богородиці. Поблизу села виявлені поселення доби неоліту (V-IV тис. до н.е.), три поселення доби бронзи (II тис. до н.е.), поселення ранньослов'янського часу та Древньої Русі (VIII-IX ст.) (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Пекарів. Засноване у першій половині XVII ст. У селі в 1775 р. була побудована Покровська дерев'яна церква. Поблизу села виявлено ряд поселень V-I тис. до н.е. (доба неоліту-раннього заліза) (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Бутівка. Вперше згадується у письмових джерелах XVI ст. Біля села виявлено поселення доби неоліту (V-IV тис. до н.е.) (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

Борзнянський район

с. Головеньки. Засноване у першій половині XVII ст. Назва "Головеньки" походить від народного слова "головешка" – залишки згарища. На території села знаходиться архітектурна пам'ятка початку XIX ст. – дерев'яна Михайлівська церква (Чернігівщина, 1990).

с. Нові Млини. Село вперше згадується в 1630 р. В 1781 р. тут діяло 13 водяних млинів, що відповідає назві села. У селі знаходиться кам'яна Миколаївська церква початку XVIII ст., а також муровані Троїцька (1800 р.) і Георгіївська (1822 р.) церкви (Чернігівщина, 1990). Поблизу села виявлено поселення доби неоліту, бронзи, скіфського періоду та давньоруське городище, на якому знайдено скарб арабських монет VIII ст. н.е. (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Степанівка. На території села знаходиться дерев'яна Успенська церква (1896 р.) (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Ховми. На території села знаходиться дерев'яна Георгіївська церква (Чернігівщина, 1990).

с. Ядути. Село засноване в часи Древньої Русі як городище, залишки котрого зараз знаходяться поза межами сучасного села. В 1160 р. городище було спалене половцями. На території села знаходиться дерев'яна Михайлівська церква (1893 р.) (Чернігівщина, 1990).

с. Волиця. Поблизу села зберігся дерев'яний вітряк, який вимагає реставрації та може стати однією з туристичних принад НПП "Подесіння".

Менський район

с. Макошине. Виникло на початку XVII ст. там, де було стародавнє місто Хоробора, яке вперше згадується в літописі під 1153 р. На околицях Макошиного виявлено поселення доби бронзи, курганний могильник, городище часів Древньої Русі (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Куковичі. Відоме з початку XVIII ст. На території села знаходяться дерев'яні Покровська (1891 р.) і Іллінська церкви (1902 р.) (Історія міст. Чернігівська обл., 1972). Поблизу Куковичів виявлено курганний могильник (хоча археологічні дослідження курганів ще не проводилися, теоретично, вони можуть відноситися до II-I тис. до н.е.). Відповідно, околиці села не можуть входити до господарської зони і зони стаціонарної рекреації, оскільки антропогенне навантаження може порушити архітектуру курганів і призвести до їх руйнації.

с. Ліски. Засноване на початку XIX ст. Поблизу села виявлено поселення доби бронзи, юхнівської культури доби раннього заліза, два ранньослов'янські поселення початку нашої ери і поселення періоду Древньої Русі (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Ушня. Перша згадка села у письмових джерелах датується 1523 р. На території Ушні знаходиться дерев'яна Миколаївська церква (на початку XX ст. на місці церкви XVIII ст. збудовано нову).

с. Блистова. Вперше згадується в Іпатаївському літописі під 1151 р. як місто Блисовит, залишки якого фіксуються на території села археологічно. У селі знаходиться церква Різдва Богородиці (1900 р.). Поблизу Блистового виявлено курганий могильник часів Древньої Русі (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Миколаївка. Відоме з середини XVIII ст. Поблизу села виявлене поселення доби неоліту, городище періоду Древньої Русі і курганий могильник (археологічні дослідження якого не проводились) (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Локнисте. В селі досліджено городище періоду Древньої Русі, на якому знайдено арабські монети IX-X ст. (Історія міст. Чернігівська обл., 1972). На території Локнистого розташована дерев'яна Миколаївська церква (побудована в 1772 р., добудована в 1870 р.) (Чернігівщина, 1990).

с. Максаки. Поблизу цього села на лівому березі р. Десни знаходиться майже зруйнований Спасько-Преображенський монастир. Наразі від нього лишилися руїни дзвінниці, огорожі та будинок ігумені. Час заснування невідомий. Відновлений монахами Трубчевського монастиря у 1642 р. Споруди монастиря розібрані у 1930-х рр. Руїни монастиря разом з навколишнім краєвидом створюють неповторний ансамбль.

Куликівський район

Перша згадка про **с. Кладківка** відноситься до 1608 р. На його території знаходяться дерев'яні церкви – Миколаївська і Параскеви (XVII ст.) та Преображенська (1897 р.). Село може входити до зони стаціонарної рекреації.

с. Салтикова Дівиця. Перша згадка про село в історичних джерелах відноситься до 1625 р. На території села виявлено поселення доби бронзи та давньоруське городище. Тут також знаходяться дерев'яні Миколаївська (1837 р.) та Петропавлівська (1857 р.) церкви (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Ковчин. Перша згадка про село відноситься до 1667 р. (Історія міст. Чернігівська обл., 1972). На території села знаходиться Георгіївська церква (відбудована в 1808 р. на місці церкви XVII ст.) (Чернігівщина, 1990). Поблизу села Ковчин виявлено поселення доби неоліту-бронзи та давньоруське городище (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Виблі. Перша згадка про село у письмових джерелах датується 1635 р. (Історія міст. Чернігівська обл., 1972). У Виблях знаходиться пам'ятка архітектури – Троїцька церква (відбудована в 1892 р. на місці церкви XVIII ст.) (Чернігівщина, 1990).

с. Хибалівка. На території села знаходиться церква Різдва Богородиці (початок XX ст.) (Чернігівщина, 1990).

Козелецький район

м. Остер – стародавнє місто на Десні, вперше згадане в Іпатіївському літописі в 1098 р. як фортеця "Городець (на Вострі)" Переяславського князівства, створена великим князем Володимиром Мономахом для захисту Древньої Русі від половців (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

На території м. Остер та його околиць виявлено поселення доби неоліту, коломийщинської і чапаївсько-лукашівської груп трипільської культури, доби бронзи і скіфського періоду. Знайдено скарб римських монет II ст. н.е. Виявлено також слов'янські поселення перших століть нашої ери, городище VIII-X ст., поселення періоду Древньої Русі, курганий могильник (археологічні дослідження курганів ще не проводились) (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

Остер був фортецею Переяславського князівства для захисту Древньої Русі від половців, з тих часів у місті збереглися земляні вали. Городище-фортеця містилося на території Остра на невисокому (близько 10 м) останці лівобережної тераси річки Остра. Майданчик округлої форми (близько 0,75 га). Сліди валів на ньому не помітні. У підніжжі ще простежуються залишки заплаилого рову (ширина близько 15 м). В'їзд знаходився у північно-східній частині укріплення. Окрім земляних валів, тут збереглася Юр'єва божниця, на стінах якої і зараз чітко проступають стародавні фрески. Це лише фрагмент східної частини Михайлівської церкви, що була побудована у XII ст. за наказом Юрія Долгорукого. Юр'єва божниця в наш час визнана пам'яткою архітектури. В 1136 р. м. Остер і придеснянські землі перейшли у володіння сина Володимира Мономаха – Юрія Долгорукого. Від нього в 1139 р. ці землі перейшли у володіння князя Всеволода Ольговича Чернігівського. Взагалі між двома князівствами (Київським та Чернігівським) йшла міжусобна війна за ці землі, і вони часто переходили від одного князя до іншого. Під час князівських міжусобиць у середині XII ст. Городець використовувався князем Юрієм Долгоруким для перегрупування сил у боротьбі за великокнязівський київський стіл і багато разів був обложений його супротивниками (1140 р., 1147 р., 1148 р., 1150 р.). Тут відбувалися наради князів. Зважаючи на стратегічне значення міста, київський князь Ізяслав Мстиславич в 1152 р. оволодів фортецею, спалив укріплення і вивів усіх мешканців. Городець був відбудований в 1195 р. сином Юрія Долгорукого – Всеволодом. В 1240 р. Городець зруйнований монголо-татарами, і до XVI ст. місто у письмових джерелах не згадується.

У XVI ст. тут виникло поселення, яке звалось Старим Остром. Тут стояла дерев'яна фортеця з 8 вежами і 30 городнями, оточена земляним

валом і ровом. З півночі до дитинця примикала друга лінія укріплень, що оточувала площу понад 4 га. Загальна площа укріплень міста перевищує 60 га, що дає підставу вважати Городець однією з найсильніших середньовічних фортець і великим міським центром Середнього Подніпров'я.

На території міста знаходяться церкви Предтеченська (1746 р., нову церкву збудовано в 1883 р.), Воскресенська (1790 р., нова церква побудована в 1845 р.) і Михайлівська (1814 р., нова – в 1859р.) (Чернігівщина, 1990).

с. Вовчок відоме з 1746 р. На околицях села виявлено стоянку дніпро-донецької культурної спільноти доби неоліту (VI-V тис. до н.е.), поселення доби бронзи, скіфського періоду та ранньослов'янське поселення перших століть нашої ери, а також городище та поселення часів Древньої Русі (Історія міст. Чернігівська обл., 1972). На території села знаходяться такі пам'ятки архітектури: Церква Різдва Богородиці, поміщицька садиба і будинок волосної управи (возведені наприкінці XVIII ст.) (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Євминка. Перша згадка про село датується 1689 р. На території села знаходиться церква Різдва Богородиці (1905 р.).

с. Поліське. На східній околиці села в урочищі Савкин куток на схилі першої надзаплавної тераси знаходиться багаточислове поселення Поліське I із культурними залишками різних періодів (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

Поблизу сіл Євминка, Беремицьке та Поліське виявлено три поселення трипільської культури доби неоліту, на одному з яких досліджено залишки жител з глинобитними печами, два поселення доби бронзи і два поселення скіфського періоду (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Карпилівка відоме з 1746 р. На околицях та поблизу сіл Карпилівка, Виповзів і Лутава виявлено поселення доби неоліту, два поселення трипільської культури, одне поселення доби бронзи, а також три городища і три поселення часів Древньої Русі, в тому числі, Лутавське городище, що є залишком давньоруського міста Лутава, яке згадується в літописі під 1155 р., 1159 р. та 1175 р. (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Виповзів. Археологічні дослідження околиць села почалися тільки наприкінці XX ст. Тут виявлено городище Древньої Русі, яке, можливо, не поступалось за значенням Шестовицькому (Моця, 2010).

с. Крехаїв відоме з 1712 р. Біля села виявлено поселення доби неоліту-бронзи і скіфського періоду, городище часів Древньої Русі, курганий могильник (археологічні дослідження курганів ще не проводилися). Відповідно, село не може входити до господарської зони і зони стаціонарної рекреації Національного природного парку

”Подесіння”, оскільки будь-яке антропогенне навантаження може порушити цілісність курганної архітектури.

с. Олбин. Відоме з 1746 р. (Історія міст. Чернігівська обл., 1972). Біля села знаходиться Олбинський дуб – ботанічна пам’ятка природи (з 1972 р.). Його вік – 250 років. Дуб перебуває у віданні середньої школи.

с. Максим. Село відоме з початку XVIII ст. (Історія міст. Чернігівська обл., 1972). На території села знаходиться Покровська церква (Чернігівщина, 1990).

с. Лебедівка. Поблизу села виявлено два поселення доби бронзи, в тому числі, лебедівської культури (XI ст. до н.е.), для якої поселення біля с. Лебедівка є епонімною пам’яткою, одне поселення VIII-III ст. до н.е., поселення періоду Древньої Русі, курганний могильник (археологічні дослідження якого ще не проводились) (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Морівськ (старі назви – Моривейськ, Моровійськ). На території села знаходяться Успенська і Миколаївська церкви (Історія міст. Чернігівська обл., 1972). Поблизу села виявлено поселення доби бронзи і скіфського періоду, ранньослов’янські поселення перших століть нашої ери та сіверянське поселення VIII-IX ст., а також поселення та городище часів Древньої Русі. Городище є залишком давньоруського міста Морівійська, згадуваного в літописі під 1139 р. і 1152 р. Поблизу села також знаходиться недосліджений курганний могильник (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Надинівка. Виникло у середині XV ст. Поблизу села виявлено одне поселення доби бронзи та три поселення VIII-III ст. до н.е. (Історія міст. Чернігівська обл., 1972)

Київська область.

Броварський район

с. Літочки. Вперше згадується в документальних джерелах у 1550 р. В околицях села на піщаних дюнах при вивітрюванні можна знайти мезолітичні мікроліти, кераміку трипільської культури, доби пізньої бронзи і козацьких часів.

с. Зазим’я. Відоме з історичних документів. Великий київський князь Володимир Мономах (роки правління 1113-1125) видав свою дочку Агафію за князя Всеволода Городецького, який жив у Городці Остерському на березі Десни. Великий князь виділив молодому подружжю частину розкішних земель лівобережного Придесіння на Київщині. А князь Всеволод Городецький у 20-х роках XII ст. заснував тут поселення, які нині носять назви Зазим’я та Літки, які спочатку називалися Зазимов’є і Літковичі. В 1875 р. було завершено будівництво цегляного храму на честь Воскресіння Христового у центрі с. Зазим’я. Головним ініціатором будівництва був архієпископ Павло (Суботівський), який народився наприкінці XVIII ст. у простій зазимській родині.

В 1832 р. владика Павло помер, а всі гроші, які в нього лишилися, він заповів на будівництво великого цегляного храму в рідному селі.

На території проектного заказника "Урочище Росоші" неподалік села Зазим'я збереглися історичні пам'ятки: залишки оборонного земляного валу 1917 р. на луці та попівський будинок на березі озера Хома, що ще у XII ст. являло собою рукав Десни. Назва "Росоші" пов'язана із звичаєм виводити коней та іншу худобу пастись "на росу". В кінці XVII – на початку XVIII ст. на Правобережжі активно діяли загони фастівського полковника Семена Палія. Він і сам побував на зазимській землі, влаштувавши собі сховок в Добрянському яру; зупинявся він і в урочищі Росоші, оцінивши чудове пасовище для коней. Таким чином, багатство зазимських луків здавна було широко відомим в народі.

с. Літки. Перша письмова згадка відноситься до 1426 р. В околицях села знаходяться залишки давніх валів, ровів і кріпосних стін XV ст. (Історія міст. Київська обл.).

с. Рожни вперше згадується у джерелах за 1483 р. (Історія міст. Чернігівська обл., 1972).

с. Пухівка. Вперше згадується в літературних джерелах в 1828 р. Біля села було виявлено залишки поселення трипільської культури (початок III тис. до н.е.) та досліджено могильник ранньослов'янської зарубинецької культури (II ст. до н.е.) (Історія міст. Київська обл., 1971).

Вишгородський район

с. Сувид. Засноване наприкінці XVIII ст. Поблизу Сувида виявлено залишки двох поселень: доби неоліту (V тис. до н.е.) та доби бронзи (II тис. до н.е.).

с. Жукин. Перші згадки в історичних джерелах належать до XV ст. Біля сіл Жукин та Боденьки виявлено залишки поселень доби неоліту (V тис. до н.е.), доби бронзи (III-II тис. до н.е.) та скіфського часу (VII-VI ст. до н.е.).

с. Вища Дубечня. Перші згадки про село в історичних документах належать до 1552 р.

с. Нижча Дубечня. Вперше згадується у літературних джерелах у XVI ст. (Історія міст. Київська обл., 1971). Біля Нижчої Дубечні в урочищі Печах виявлено поселення неолітичного часу (V тис. до н.е.), в урочищі Погоні – поселення доби бронзи (II тис. до н.е.).

с. Новосілки. В урочищі Коло-Криниці виявлені залишки поселення доби неоліту (V тис. до н.е.) (Історія міст. Київська обл., 1971).

Література:

Бунятян К. П. Доба раннього заліза // Археологія України: Курс лекцій/За ред. Залізняка Л.Л. – К.: Либідь, 2005. – С. 204-272.

- Залізняка Л. Л. Кам'яна доба // Археологія України: Курс лекцій/За ред. Залізняка Л. Л. – К.: Либідь, 2005. – С. 24-104.
- Історія міст і сіл Української РСР. Київська область / Ф. М. Рудич (голова ред. колегії) та ін. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1971. – 792 с.
- Історія міст і сіл Української РСР. Чернігівська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 697 с.
- Моця О. П. Епоха Київської Русі // Археологія: Курс лекцій/За ред. Залізняка Л. Л. – К.: Либідь, 2005. – С. 428-498.
- Моця О. П. Короткий звіт про проведення археологічних розвідок із шурфуванням за маршрутом "Шлях Мономаха" на відрізок Остер – Вишгород на території Чернігівської та Київської областей. – К., 2010.
- Отрошенко В. В. Епоха енеоліту-бронзи // Археологія України: Курс лекцій/За ред. Залізняка Л. Л. – К.: Либідь, 2005. – С. 106-202.
- Терпіловський Р. В. Давні слов'яни та їхні сусіди // Археологія України: Курс лекцій/За ред. Залізняка Л. Л. – К.: Либідь, 2005. – С. 344-426.
- Чернігівщина: Енциклопедичний довідник (За ред. А. В. Кудрицького). – К.: УРЕ, 1990, – С. 492-498

ТУРИСТИЧНИЙ ТА РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕСНЯНСЬКОГО ЕКОЛОГІЧНОГО КОРИДОРУ

Вздовж Десни стоїть ряд літописних міст і сіл з багатовіковою історією і самобутніми історико-архітектурними пам'ятками. Найвизначнішими з них є міста Чернігів, Новгород-Сіверський, Остер, с. Мезин та ін.

Крім того, Десна є визнаною "Меккою" водного туризму і постійним місцем організації відпочинкових активних подорожей.

Тож для території Деснянського екологічного коридору і, зокрема, проєктованого НПП "Подесіння" найбільш пріоритетним є розвиток туризму пізнавального (огляд історико-архітектурних пам'яток та інших визначних місць) і оздоровчого напрямків (сплав по Десні).

Туристичні можливості в районі басейну ріки Десни значні – найбільші притоки Десни, що протікають як по українській, так і по російській території, являють собою прекрасні водні туристичні маршрути. Завдяки досить розгалуженому залізничному та автомобільному сполученню існує декілька варіантів початку маршруту. Зручно, що завдяки близькості залізничних станцій або автобусних зупинок, зійти з маршруту можна практично в будь-якому населеному пункті. Для водного туризму також дуже важливо, що на Десні в межах України немає гребель, які перетинають русло, і не постає необхідність перенесення суден.

На Десні проводяться водні походи до I категорії складності. Її проходження доступне для туристів-початківців, а маршрути по ній рекомендовано для самостійної розробки, через що вони не включені до переліку класифікованих маршрутів. Слід зазначити, що Десна та її притоки є чи не єдиними річками у регіоні, які протягом усього теплого сезону дозволяють без особливих зусиль здійснювати організацію маршрутів для туристів-початківців.

Для Десни рекомендується сплав на байдарках, хоча не виключається і сплав на надувних човнах та розбірних надувних катамаранах. Найкращий час для сплаву – квітень – вересень.

Сплав на байдарках по р. Десні пропонується цілою низкою туристичних клубів та фірм. Найбільш розроблені маршрути для сплавлення:

Нерусса-Десна (до Новгород-Сіверського). Маршрут – м. Київ – ст. Суземка (залізницею, Брянська область, Російська федерація) – р. Нерусса – р. Десна (сплав до м. Новгород-Сіверський) – м. Київ (залізницею). Довжина маршруту (сплав) – 170 км. Можливе планування початку маршруту по Десні від кордону України з Росією – від с. Гремяч або с. Камінь.

Сплав по Десні від Новгород Сіверського до Макошиного. Маршрут – м. Київ – м. Новгород-Сіверський (залізницею) – р. Десна (сплав до Макошиного) – м. Київ (залізницею). Довжина маршруту (сплав) – 182 км.

Сплав по Десні від Чернігова до Києва. Маршрут – м. Київ – м. Чернігів (залізницею) – р. Десна (сплав до Києва). Довжина маршруту (сплав) – 215 км.

АНТРОПОГЕННИЙ ВПЛИВ НА ДОЛИНУ ДЕСНИ

Переважна більшість земель Деснянського екологічного коридору знаходяться у сільськогосподарському використанні. Як правило, заплавні луки використовуються для сінокосіння, яке відбувається щороку, або випасання худоби. З цієї причини вся заплава належить до земель сільськогосподарського призначення і переважно розпайована. Пасовищний тип використання луків характерний для ділянок, прилеглих до населених пунктів. Господарське використання має сезонний характер, оскільки протягом весняного періоду заплавні землі вкриті паводковими водами або частково підтоплені.

На жаль, централізований або будь-який інший догляд за лучними угіддями не проводиться, нерідко відбувається перевипас і розповсюдження адвентивної флори. (Панченко, 2005).

Крім того, господарське використання території заплави стає причиною регулярного підпалювання сухої рослинності восени і навесні, що умисно здійснюється місцевими жителями. На жаль, місцеве населення нерідко схильне до хибної думки, що випалювання сухої рослинності сприяє більш швидкому й інтенсивному росту молодих пагонів і листя. На жаль, через таку несвідому позицію селян тисячі гектарів заплавних земель страждають від вогню. Під час сухої погоди, випалювання трави призводить до вигорання заплавних лісів. При цьому знищуються як місця перебування тварин, так і безпосередньо самі тварини. Внаслідок випалювання суттєво зменшується біологічне різноманіття заплави. Для порівняння, острів Муромець, що з лівого берега омивається водами р. Десни й історично є частиною Деснянської заплави, має вдвічі більший перелік видів флори, ніж заплава Десни в межах Київської області. Очевидно, збереженість біорізноманіття острова викликана нечастими палами й відсутністю інтенсивного сінокосіння та випасу.

Ще однією формою господарського використання заплави р. Десни є полювання. Традиційно заплавні землі вважаються мисливськими угіддями і у відповідні періоди року активно використовуються для організації полювань. Натомість, відсутність належного контролю призводить до практики браконьєрських полювань. Особливо це небезпечно в сезон міграцій, коли велика кількість перелітних птахів прямує вздовж Деснянського екологічного коридору. Поряд з мисливськими видами мігрують і рідкісні, деякі з них знаходяться на межі зникнення (наприклад червоновола казарка). Так, мала гуска утворює створює спільні зграї з іншими видами гусей. Необізнані й несвідомі мисливці не розрізняють видову належність і полюють на всіх мігруючих птахів, що стає причиною значної загрози для підтримання їхніх природних популяцій. Важливо, що на території України весняне

полювання на птахів заборонене і будь-які його випадки є незаконними і такі весняні "мисливці" фактично є браконьєрами.

Десна є потужним осередком традиційного любительської риболовлі. На превеликий жаль, дуже часто місцеве населення використовує для лову риби сітки й інші знаряддя виготовлені з сіток. Будь-які знаряддя такого типу є забороненими для використання. Крім того, інколи для добування риби використовують електролови, які надзвичайно шкідливо впливають на фауну річки, вбиваючи в певному радіусі всіх живих істот. Наслідком браконьєрства стало відчутне зменшення рибних запасів.

В умовах, коли відсутні будь-які механізми контролю за порушеннями природоохоронного законодавства в заплаві р. Десни, зокрема мисливського та рибного браконьєрства, вважаємо, що найбільш дієвим стане створення національного природного парку, в рамках якого буде налагоджена дієва система охорони території інспекторами державної служби охорони природно-заповідного фонду.

Введення природно-заповідного режиму і запровадження зонування території Дерснрянського екологічного коридору дозволить скеровувати та контролювати потоки стихійних відпочиваючих, які традиційно присутні у великій кількості протягом весняно-літнього періоду на заплавлних територіях.

Варто сказати, що річка Десна є джерелом питної води, яку використовують такі великі міста, як Київ, Чернігів, Новгород-Сіверський, Короп. А за прогнозами вчених, у найближчому майбутньому, населення планети неминуче зіткнеться з проблемою забезпечення людства питною водою. Передбачається, що з цією проблемою зіткнуться всі без виключення країни. Тому, від збереження природного стану річки Десни (у чому найважливішу функцію відіграє саме заплава цієї річки) залежить водопостачання в оселях мільйонів громадян України, а отже, їх здоров'я. Знищення цих функцій заплави р. Десна стане прямим порушенням прав мільйонів українців, передбачених ст. 50 Конституції.

Головні джерела забруднення басейну Десни

Головними джерелами забруднення поверхневих водних об'єктів басейну Десни в Чернігівській області є підприємства комунального господарства, що складають 97,7 % від загального обсягу забруднення стічних вод. Здійснюють скид забруднених стічних вод і підприємства м'ясо-молочної промисловості, переробної промисловості тощо.

За оцінкою антропогенних навантажень за ступенем скидання забруднених недостатньо очищених зворотних та зливних вод, найбільшого навантаження зазнають малі річки басейну Десни – р. Білоус і р. Стрижень в м. Чернігів.

На території Чернігівської області основними джерелами забруднення р. Десна є КП "Чернігівводоканал" (м. Чернігів), КП "Бахмач-водсервіс", ТОВ "Бахмач-м'ясо" (м. Бахмач), ЗАТ "Новгород-Сіверський сирзавод" (м. Новгород-Сіверський).

До поверхневих водних об'єктів басейну лише у 2007 році скинуто 125,5 млн м³ (2006 р. – 112,4 млн м³) зворотних вод, з яких 30,5 млн м³ (2006 р. – 32,3 млн м³) недостатньо очищених вод, що становить 24,3 % від їх загального об'єму. Порівняно з 2006 роком, кількість забруднених зворотних вод зменшилась на 1,8 млн м³, або на 5,6 %.

Забруднення вод річки Білоус відбувається переважно за рахунок надходження зворотних вод із очисних споруд КП "Чернігівводоканал". У 2007 році ситуація дещо покращилась, порівняно з 2006 роком, причиною чого було проведення ремонтних і пусконаладжувальних робіт на очисних спорудах.

За індексом забруднення води якість води в р. Білоус (ІЗВ – 1,573), р. Стрижень (ІЗВ – 1,484) відповідає 3-му класу (помірно забруднена).

Для покращення екологічного стану р. Стрижень необхідно виконати будівництво очисних споруд зливових (талих) вод, що надходять з урбанізованих територій м. Чернігова.

До екологічно збалансованого, "доброго" стану використання річкового стоку можна віднести р. Десна, яка характеризується високим водноресурсним потенціалом і природною здатністю до самовідновлення та самоочищення.

На території Сумської області до басейну Десни належать 70 річок, довжиною більше 10 км, на яких розташовані промислові та адміністративні центри області.

За даними форми статистичної звітності 2-ТП (водгосп) за 2007 рік в басейн р. Десна було скинуто 9,657 млн м³ стічних вод: з них нормативно очищених на очисних спорудах 6,223 млн м³, недостатньо-очищених 3,385 млн м³ та без очистки скидається 0,049 млн м³. Основними забруднювачами вод басейну р. Десни є підприємства житлово-комунального господарства, які скидають до 86,0% недостатньо-очищених (НДО) та неочищених стічних вод (НО), в першу чергу це КП ВУВКГ м. Конотопа, який скидає в р. Езуч до 3,0 млн м³ (НДО), ДП МОУ "Конотопський авіаремонтний завод "Авіакон" 0,144 млн м³ (НДО), КП "Водоканал" м. Білопілья скидає у р. Вир 0,2 млн м³ (НДО), КП "Аква-сервіс" м. Ямпіль в р. Івотка скидає 0,071 млн м³ (НДО), КП "Буринь-аква" в р. Чаша скидає 0,081 млн м³ (НДО), ПП "Водо-сервіс" м. Середино-Буда скидає в р. Бобрик 0,049 млн м³ неочищених стічних вод.

Також потужний вплив мають такі підприємства: КП ШКЗ "Зірка" м. Шостка, КП ВУВКГ м. Шостка, КП "Аква-Сервіс" м. Ямпіль, КП

БУВКГ м. Глухів, КП "Водоканал-Білопіль", ТОВ НВО "Червоний металіст" м. Конотоп, ТОВ "Мотордеталь-Конотоп", ВАТ "Сумирибгосп" м. Конотоп та м. Глухів, Буринський завод СОМ м. Буринь, Кролевецький КХП м. Кролевець, ВАТ "Шосткинський завод хімічних реактивів" м. Шостка, ТОВ ЮВС "Віринський цукровий завод" смт. Жовтневе (Білопільський район).

Потужний вплив на навколишнє природне середовище також становлять місця зберігання непридатних та заборонених для використання пестицидів.

Рішенням Сумської обласної ради від 16 липня 1975 року №418 непридатні та заборонені до використання пестициди (далі НЗП) були звезені на станцію "Победа" Середино-Будського району в кількості 940 тонн для тимчасового зберігання (на 2-3 роки), але і досі питання їх знешкодження не вирішене.

Розгерметизація контейнерів та зберігання пестицидів насипом є причиною самовиникнення хімічних реакцій з виділенням токсичних газів, що веде до забруднення атмосферного повітря і становить загрозу здоров'ю людей, які проживають в даному регіоні, а також потенційну загрозу забруднення всіх компонентів довкілля високотоксичними сполуками.

Ще одним місцем накопичення НЗП є склад колишнього ВАТ "Ямпільський "Агрохім" (смт. Свеса Ямпільського району), у якому згідно матеріалів останньої інвентаризації зберігається 84,401 т непридатних пестицидів. Зазначений склад розташований у безпосередній близькості до житлової забудови і знаходиться у напівзруйнованому стані. Пестициди зберігаються насипом у порушеній тарі, і становлять значну загрозу навколишньому середовищу.

На території Броварського та Вишгородського районів Київської області в басейні річки Десна відсутні підприємства, що здійснюють значний негативний вплив на навколишнє середовище.

Забудова заплави р. Десни

На сьогодні використання заплавл річок регулюється Постановою Кабінету Міністрів України №87 від 31.01.2001 "Про порядок використання земель у зонах їх можливого затоплення внаслідок повеней і паводків". Основною проблемою збереження заплавл є те, що їх території відносять до земель різних категорій. Наприклад, ще не забудовані заплавні землі річки Десни переважно належать до земель сільськогосподарського призначення (невелика частина – землі лісового та водного фонду, землі запасу), але останнім часом поживались процеси зміни цільового призначення земельних ділянок у заплаві для житлового та дачного будівництва.

На сьогодні, замість активізації процесів заповідання цінних земель, спостерігається стрімка тенденція відведення і зміни цільового призначення земель, запланованих під створення цих об'єктів природно-заповідного фонду – здебільшого земель запасу. Так, одним з численних прикладів такої "політики" органів місцевого самоврядування є ситуація в межах низки сільських рад Броварського району Київщини, де ведеться активний розподіл земель запасу і навіть відомі випадки зміни цільового призначення земель. Варто зазначити і той факт, що заплава р. Десни має велику кількість заплавних озер, кожне з яких, згідно з Водним Кодексом України має 100-метрову прибережну захисну смугу, площа якої є землею водного фонду, зміна цільового призначення якої також заборонена.

В книзі неодноразово наголошувалось на цінності заплави р. Десни та необхідності її збереження з точки зору біорізноманіття. Втім, слід також наголосити і на її водогосподарському значенні, особливо в контексті загрози порушень, що можуть призвести до зміни природного стану річки.

Втім, не зважаючи на цінності заплави р. Десна, спостерігається рід грубих правопорушень, що легко можуть призвести до знищення біорізноманіття заплави та забруднення річки – питного ресурсу мільйонів жителів.

Схема з охорони заплавних земель р. Десни та комплексного їх використання. Київське обласне виробниче управління меліорації і водного господарства виступило замовником так званої *"Схеми з охорони заплавних земель р. Десни та комплексного їх використання"*. Ідея створення такої Схеми з'явилася ще під час наради з питань використання заплавних земель р. Десна під забудову в Броварському та Вишгородському районах, що проходила в Броварській РДА 9.10.2007 р. Ще тоді неодноразово прозвучали наміри Броварської РДА щодо забудови заплави р. Десна. До складу виконавців розробки Схеми не входить жодна природоохоронна установа, натомість входить НДІ містобудування. Ми глибоко переконані, що розробка цієї Схеми вигадана лише для псевдонаукового обґрунтування можливої забудови заплави р. Десна.

Перспективне місто в заплаві р. Десни. З публікації "Велич та краса природи біля води" (1) с.53 журналу "Дом Индекс" (№4(36), квітень 2009) (додається) ми дізналися, що невідомі особи пропонують бажаним співпрацю щодо спільного розвитку земель площею 800 га у заплаві р. Десна біля с. Новосілки Вишгородського району. В статті згадуються і контактні телефони заявників оголошення. Але за жодних обставин законних землевласників ділянки заплави р. Десна площею 800 га бути не може. Адже йшлося про територію правого берега р. Десна, що

належить адміністративно до Рожнівської та Пухівської сільських рад Броварського району. Дані земельні ділянки, що разом складають 800 га, перебувають у власності та користуванні громадян (паї: сінокоси і пасовища, особисті селянські господарства). В минулому, з ініціативи Броварської районної державної адміністрації піднімалось питання про можливість спорудження тут нового населеного пункту, створення якого унеможливило б подальше використання р. Десна в якості джерела питного водопостачання м. Києва. Проте, оперативна реакція Постійної комісії Київської обласної ради з питань екологічної політики та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи сприяла припиненню будь-яких подальших робіт з розробки цього протизаконного проекту. Так, у п.4 протоколу засідання Постійної Комісії від 21.09.07 р. №20 (додається) зазначається, що *"Комісія вважає, що будівництво новго міста на р. Десна є порушенням законодавства України в сфері охорони навколишнього природного середовища, містобудування та земельних відносин і призведе до знищення цінних природних територій, які є надбанням усього суспільства. (...) Комісія вважає неприпустимим здійснення будівництва нового котеджного міста в районі сіл Рожни і Пухівка Броварського району"*.

Наміри забудови о. Любичів. В межах Броварського та Вишгородського районів Київської області, між р. Десна та її рукавом Любич (Старик, Рать, Сліпець) розташований острів Любичів. Територія острова повністю складається із заплавних земель р. Десни, частково зайнятих ділянками лісів, які є у віданні Держкомлісгоспу України. Вся територія острова входить до складу земель Літківської, Літочківської (Броварський район), Вищербудчанської, Пірнівської, Воропаївської, Жукинської та Сувидської (Вишгородський район) сільських рад. Не зважаючи на специфічний режим користування землями островів, передбачений законодавством, в межах зазначених сільських рад здійснюються земельні процеси як для звичайних земель сільськогосподарського призначення. Так, більша частина площі острова розпайована і переводиться в статус "особисте селянське господарство", вже зараз надані ділянки під створення садових товариств та котеджних містечок. Так, нам відомо, що межах території о.Любичів надані ділянки під ОК СТ "Олімп", ОК СТ "Острів", ОСГ "ВВО Славутич", ПП "Десна-Буд" (Літківська сільська рада), ОК СТ "Любич Сад" (Літочківська сільська рада) та ін.

Влітку 2009 р., за 250 000 грн, виділених з Бюджету Броварського району, на територію острова збудували міст вантажопідйомністю 25 т. в р-ні с. Літочки. Селяни стверджують що потреби у мості не було і що головна його задача – завезення будівельних матеріалів на заплановані будівництва.

Самозахоплення земельних ділянок та самовільне будівництво.

23 листопада 2007 року Національний екологічний центр України звернувся до низки органів місцевого самоврядування і контролюючих органів із листом про те, що на території заплави р. Десни в районі с. Соболівка (адміністративно – землі Літочківської сільради) Броварського району Київщини активно ведеться масштабне будівництво. Будівництво ведеться в межах 100-метрової прибережної захисної смуги, що грубо порушує Водний Кодекс України. Будується навіть канал – нова водна артерія та набережна. Вже зараз спотворено велику ділянку природної заплави Десни, збудовано захисну споруду входу в канал і розпочато риття самого каналу. Місце для будівництва обрано надзвичайно мальовниче, на березі найбільшої протоки Десни – Любича. Такими діями, забудовник грубо порушив низку норм чинного земельного та водного законодавства, адже будівництво розпочате на заплавах земель, без дотримання прибережних захисних смуг. Перед початком будівництва не було зібрано належний пакет погоджувальної документації, у тому числі, відсутня і Державна екологічна експертиза.

Реакцією на цей лист була відповідь Державної інспекції з контролю за використанням і охороною земель №410-2107/1107 від 20.11.2007, з якого випливає, що наші припущення щодо незаконності будівництва підтвердились. В листі сказано, що рішенням Літочківської сільської ради від 21.09.2007 №74-X-V затверджено матеріали попереднього погодження місця розташування земельної ділянки площею 16,7 га обслуговуючому кооперативу СТ "Рив'єра Любича" на території Літочківської сільради Броварського району Київської області для ведення садівництва. За результатами проведеної перевірки встановлено, що правовстановлюючі документи, передбачені ст.ст. 125, 126 Земельного кодексу Земельного кодексу України, на зазначену земельну ділянку у обслуговуючого кооперативу ОК СТ "Рив'єра Любича" відсутні, будівельні роботи проводились без законних на те підстав. Тобто, не маючи на те жодного права, забудовник знищив понад 16 га заплавної земель. З метою усунення виявленого правопорушення земельного законодавства, Управлінням з контролю за використанням і охороною земель у м.Києві та Київській області голові ОК СТ "Рив'єра Любича" видано припис від 13.11.2007 №ПЗ664/54.

При цьому, ні Літочківська сільська рада, ні Броварська районна рада та адміністрація, ні місцеві представництва контролюючих органів не вжили жодних заходів для припинення цього безпрецедентного по масштабах і авантюрності. Бездіяльність місцевої влади та контролюючих органів, крім, звісно, держземінспекції, наводить на думку про корупцію.

Будівництво продовжується досі.

Виділення земельних ділянок в межах акваторій та прибережних захисних смуг. З проекту формування території та встановлення меж Погребської сільської ради та с. Погреби, відомо на території Погребської сільської ради надані ділянки:

ТОВ "Щедра сіножать" в прибережній захисній смузі заплавного озера в заплаві р. Десни;

ОК СТ "Первоцвіт – 2007" в акваторії заплавного озера.

Будівництво в межах прибережних захисних смуг і акваторії озер є грубим порушенням чинного природоохоронного законодавства, зокрема вимог Водного (ст.ст. 86, 88, 89) та Земельного (ст.ст. 60, 61) кодексів України щодо обмежень користування землями водного фонду та прибережними захисними смугами. Після звернення з цього приводу до контролюючих органів, не вдалось отримати належної їх реакції.

Загальмовування створення проектного заказника загальнодержавного значення "Крехаївські луки". До Указу Президента України №79/94 від 10.03.1994 р., територія заплави р. Десни в межах Крехаївської сільської ради Козелецького району Чернігівської області площею близько 200 га була зарезервована під створення заказника загальнодержавного значення "Крехаївські луки". На території урочища зростають занесені до Червоної книги України орхідеї та трапляються види тварин, що знаходяться під охороною. Особливо актуальним збереження цієї території є в контексті створення вздовж р. Десни національного природного парку "Подесіння", та у зв'язку з проходженням вздовж річки Деснянського пролітного шляху. Зазначеним Указом Президента України передбачено створення заказника загальнодержавного значення "Крехаївські луки" до 1995 року. Проте в цій частині Указ не виконаний досі. Як нам відомо, керівництво органів місцевого самоврядування здійснило розпаювання зазначеної території, у зв'язку з чим наразі над нею нависла пряма загроза знищення. При цьому, всупереч здійсненому Указом Президента резервування території, погодження на створення зазначеного заказника з боку органів місцевого самоврядування досі не надано.

Агітація проти процесів охорони р. Десна. Починаючи з №105(2273) газети "Вечірні Вісті" ("ВВ ") за червень 2009 р. опублікована стаття журналістки Наталії Сидорової "Против гаранта всем селом!" та ще 5 статей у подальших номерах газети.

Статті містять грубі образи і неправдиву інформацію щодо співробітників Мінприроди України і Національного екологічного центру України. У статті спостерігаються численні перекручені факти щодо сутності заповідної справи в Україні і створення національного природного парку "Подесіння" зокрема. Навіть враховуючи той факт, що журналіст не має спеціальної екологічної і юридичної освіти, статті мають

чіткі ознаки зумисного перекручення дійсності і спеціального налаштування населення проти створення національного природного парку "Подесіння". Зі змісту статті стає зрозуміло, що вона агітує населення проти діяльності Президента України, агітує населення ігнорувати чинне законодавство та агітує населення проти державних пріоритетів України.

Газети, в яких опубліковані зазначені статті, широко поширювались по селах Подесіння, роздавались в сільких радах. Разом з тим, є відомості і про агітбригади, що їздять селами і агітують населення проти створення Національного парку.

Література:

- Панченко С.М. Флора національного природного парку "Деснянсько-Старогутський" та проблеми охорони Новгород-Сіверського Полісся. Монографія / За заг. ред. д.б.н. С.Л.Мосякіна. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2005, 170 с.
- Велич та краса природи біля води. – "Дом Индекс" (№4 (36), квітень 2009). С.53

ДЕСНЯНСЬКИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ КОРИДОР: СТРУКТУРА І ФУНКЦІОНУВАННЯ

Міжнародні аспекти створення Деснянського екологічного коридору

Західна Європа пережила значне збіднення біорізноманітття, що призвело до термінової реалізації природоохоронних заходів. У зв'язку з тим, що рештки природних екосистем збереглися переважно у річкових долинах, однією з дієвих природоохоронних ідей стало створення тут екологічних коридорів. Ця справа зазнала еволюції від теоретичних побудов на тему загальної організації екомереж до практичної реалізації її спочатку системою особливо-охоронюваних природних територій, а потім в рамках мережі Натура -2000. Так, території річкової долини Одри, Вісли, Західного Бугу на сьогодні є конгломератом особливо-охоронюваних природних територій (Korytarz...Odry, 2005; Korytarz... Wisly, 2005). Зокрема, у випадку західного Бугу, така система ООПТ створена усіх країнах, якими річка протікає (Кусьмерчык ды ін, 2008). Зрозуміло, що даний приклад абсолютно придатний і для р. Десни. Адже умови цієї незарегульованої річки та наявність низького рівня антропогенної трансформації її долини повністю відповідають концепції екологічного коридору Бугу, розробленій проф. С. Козловським. Як і у випадку Західного Бугу, у Десни транскордонне положення. Адже значна частина басейну розміщена на території Курської, Смоленської та Брянської областей Російської Федерації. В межах придеснянських лісів так званого Неруссо-Деснянського Полісся вже зараз розміщено великі природні території, що знаходяться під особливою охороною, зокрема заповідник "Брянський ліс", ландшафтні заказники "Трубчевський партизанський ліс", "Деснянсько-Жеренський", "Колодезь", "Неруссо-Севний", "Болото Рижуха", "Княжна", "Будимля", "Горемля", "Максимовський", пам'ятки природи "Теребушка", "Озерки" та інші. Загалом, 16% всього Неруссо-Деснянського Полісся мають природно-заповідний статус, що складає 39 031 га. (Федотов, Косенко, 1998). Екологічна мережа Неруссо-Деснянського Полісся є транскордонним утворенням і поєднує як лісові й заплавні масиви Брянської області РФ, так і землі НПП "Деснянсько-Старогутський" Сумської обл. України. Протягом 12 км проходить безпосередня межа природно-заповідних територій Росії і України. В межах російського Подесіння зберігаються стабільні популяції великих хижаків – ведмеда бурого, рисі й вовка; висока чисельність і щільність популяцій лося, оленя благородного, кабана, козулі, видри. Серед рідкісних птахів тут зустрічаються глушець, сич волохатий, сірий журавель. Із флори варто відзначити тут понад 20 видів орхідних (Федотов, 1999).

В наш час планується створення транскордонного біосферного резервату "Брянсько-Старогутські ліси". Вперше ця ідея була озвучена у 1995 році, на спеціальній українсько-російській конференції, що проходила в заповіднику "Брянський ліс". Крім того, в РФ розроблена схема Деснянської екологічної мережі, до складу якої входить НПП "Деснянсько-Старогутський" в Україні й російські ООПТ: заповідник "Брянський ліс", національний парк "Придеснянський", національний парк "Орловське Полісся" і заповідник "Калузькі засіки" (Федотов, 1999).

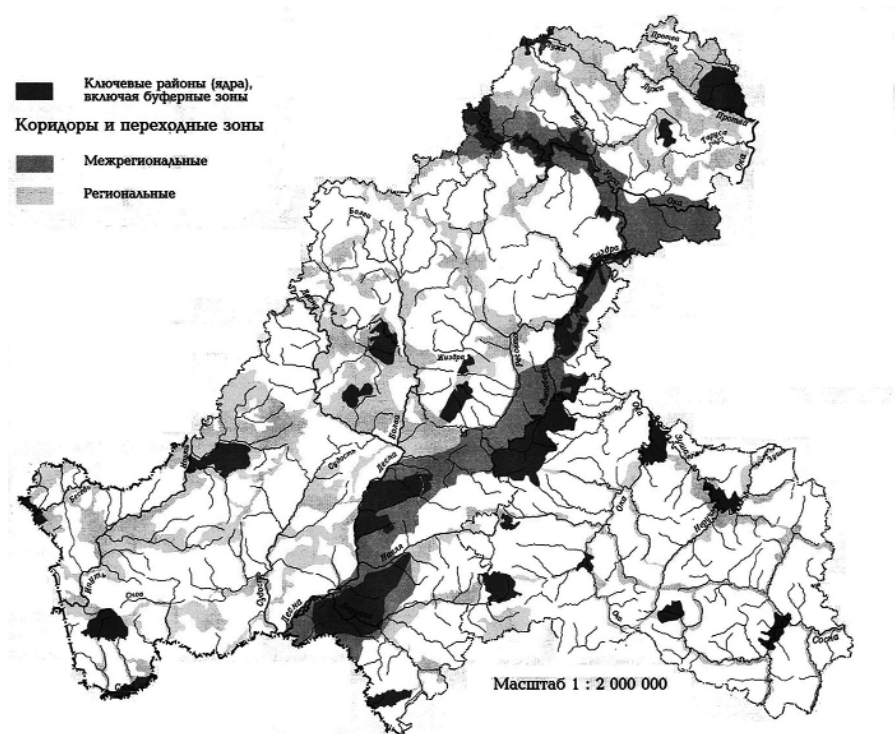

Рис. Екологічна мережа Неруссо-Деснянського полісся.

Література:

- Нестик А. Подесенье: от трилобита до зубра. Взгляд на историю природы. – Брянск: изд-во "Читай-город", 2001. -143 с.
- Кусьмерчык Я. ды ін. Гасыцінцы зяллеай Эўропы. Сусветная прыродная і культурная спдчына Прыбужжа. – буклет. – 2008.
- Федотов Ю. П. Экологическая сеть Неруссо-Деснянского Полесья и перспективы создания российско-украинского транграничного

биосферного резервата. // Перспективы развития экологической сети и создания транграничных охраняемых территорий в бассейне Десны. К., – 1999.

Федотов Ю.П., Косенко С.М. Характеристика биологического разнообразия особо охраняемых природных территорий Неруссо-Деснянского Полесья. // Актуальні проблеми створення Деснянсько-Старогутського національного природного парку та перспективи їх вирішення. Матеріали науково-практичного семінару (Середина-Буда, 19-20 листопада 1997 р.). – К., 1998. – 103 с.

Korytarz ekologiczny doliny Odry. Stan – Funkcjonowanie – Zagrozenia Praca zbiorowa pod redakcja naukowa dr Wojciecha Jankowskiego, mgr Krzysztofa Swierkosza. Fundacja IUCN Poland Warszawa 1995 – 267 p.

Korytarz ekologiczny doliny Wisły. Stan – Funkcjonowanie – Zagrozenia Praca zbiorowa pod redakcja naukowa dr Ewy Gackiej-Gryesikewicz. Fundacja IUCN Poland Warszawa 1995 – 267 p.

Структурні елементи Деснянського гідроекологічного коридору

У внутрішній структурі Деснянського екологічного коридору доцільно виділяти ключові, сполучні та буферні території. Ключові території (КТ) Деснянського екологічного коридору, що є елементом національної екологічної мережі, повинні відігравати роль в регіональних схемах екомереж (РСЕМ) відповідних областей або інших, виділених за ландшафтно-просторовими чи адміністративними критеріями, РСЕМ.

Критеріями, які визначають диференціацію території екологічного коридору на більш цінні ділянки і менш цінні (основна частина території), є відомості про знаходження рідкісних видів або збереженість заплавної земель. Такі критерії стосуються місцевої фауни і флори, поширення якої має відносно стаціонарний характер. Відповідно, такі критерії мало стосуються концепції заплави р. Десни як екологічного коридору, оскільки для переважної більшості мігруючих птахів, виділені нами пріоритетні ділянки не відіграють значної ролі. Натомість, з точки зору Деснянського екологічного коридору як міграційного шляху, всі його території, не залежно від їх пріоритетності на місцевому рівні, є рівносильно важливими і потребують збереження однаковою мірою.

В рамках Деснянського екологічного коридору нами окреслені 11 ключових територій. До складу ключових територій увійшли найцінніші ділянки в заплаві р. Десни, виділені за кількома критеріями. Зокрема, до складу ключових територій потрапили важкодоступні ділянки заплави, здебільшого позбавлені господарського впливу людини; розміщені поряд існуючі, а також проєктовані території природно-заповідного фонду місцевого і загальнодержавного значення; території з особливим природоохоронним статусом (існуючі й перспективні рамсарські угіддя і

ІВА-території); ділянки, де виявлені види, занесені до Червоної книги України та особливі ділянки, що відзначені нами за індивідуальними, описаними нижче, критеріями. В рамках ключових територій нами запропоновані ділянки заповідної зони проєктованого НПП "Подесіння". Натомість, на відміну від ділянок, пропонованих нами до включення у заповідну зону НПП "Подесіння", ключові території Деснянського екологічного коридору стосуються всієї заплави Десни (у т.ч. ділянки, що входять до складу НПП "Мезинський", НПП "Деснянсько-Старогутський" і РЛП "Міжрічинський").

Ключова територія №1.

Розміщена в межах Новгород-Сіверського району Чернігівської області та частково в межах Середино-Будського району Сумської області: від північної межі країни по течії р. Десни до м. Новгород-Сіверський. Частина КТ в адміністративних межах Сумщини, входить до складу існуючого НПП "Деснянсько-Старогутський" та повністю співпадає з існуючою рамсарською територією "Заплава Десни". Також до складу КТ входить 3 об'єкти ПЗФ місцевого значення (геологічна пам'ятка природи "Урочище Погон", гідрологічний заказник "Лагине" і заповідне урочище "Бирине").

Значна частина території зайнята вологими луками з сінокосами і болотами. Територія здебільшого недоступна людині. На ділянці с. Ленків відмічені численні колонії білощоких і білокрилих крячків. Крім того, територія є важливою для відтворення рибних запасів Десни.

Значній частині КТ №1 ми пропонуємо надати статус заповідної зони в структурі проєктованого НПП "Подесіння" (в межах Чернігівської області): вздовж р. Десни – від державного кордону України до с. Кремський бугор, від с. Кремський Бугор до с. Рогачівка і від с. Лісконоги до м. Новгород-Сіверський.

Ключова територія №2.

Розміщена в межах Новгород-Сіверського району Чернігівської області й частково в межах Шосткинського району Сумської області: від м. Новгород-Сіверський на півночі до с. Пирогівка на півдні.

До складу КТ входить ІВА-територія "Коротченківські луки" і прилеглі до неї важкодоступні ділянки заплави, а також ботанічний заказник "Путівський". КТ є надзвичайно важливою для птахів.

Частині КТ №2 ми пропонуємо надати статусу заповідної зони в рамках перспективного НПП "Подесіння" (в межах Чернігівської області).

Ключова територія №3.

Розміщена в межах Коропського району Чернігівської області, частково в Новгород-Сіверському районі Чернігівської області та Шосткинському районі Сумської області.

Значна частина КТ входить до складу існуючого НПП "Мезинський"

і гідрологічної пам'ятки природи "Озеро Вадень". В межах КТ (поблизу с. Свердловка Коропського району) досі достовірно зустрічається стерлядь (остання знахідка – навесні 2010 р.).

В північній частині КТ в межах Новгород-Сіверського району ми пропонуємо виділити три фрагменти заповідної зони проектного НПП "Подесіння" – між с. Собич і с. Кудлаївка, а також між с. Собич і с. Гірки. В південній частині КТ, в районі с. Райгородок, по межі з НПП "Мезинський" також необхідно виділити фрагмент заповідної зони НПП "Подесіння".

Ключова територія №4.

КТ №4 розміщена на південь від с. Оболюня Коропського району Чернігівської області й становить добре збережені важкодоступні ділянки заплави. Включає ботанічний заказник місцевого значення "Оболонський".

Значній частині КТ пропонуємо надати статусу заповідної зони в рамках перспективного НПП "Подесіння".

Ключова територія №5.

КТ №5 розміщена на межі Коропського і Сосницького районів Чернігівської області: між селами Подоляки та Конятин. Включає ландшафтний заказник "Урочище Лутива".

У водно-болотних ділянках КТ було зареєстровано найбільшу кількість амфібій з усіх досліджених ділянок.

Частину КТ в межах Коропського району пропонуємо включити до складу заповідної зони в рамках перспективного НПП "Подесіння".

Ключова територія №6.

Розміщена в межах Сосницького та частково Коропського районів Чернігівської області від с. Купчичі до с. Велике Устя. Включає перспективний заказник "Зментневський" та 6 існуючих ПЗФ, які сумарно займають третину площі КТ (Перспективная сеть заповедных объектов, 1987). Це, зокрема, гідрологічні заказники "Смирновщина", "Вузьке", ландшафтні заказники "Спаський", "Спаський-1", ботанічні заказники "Урочище Кути", "Урочище Шабалинівка" та гідрологічна пам'ятка природи "Озеро Соловйово".

Основна частина КТ зайнята вологими луками з колоніями білокрилих, білощоких і малих крячків, а також озерних мартинів.

Переважно більшість території КТ в межах Сосницького району ми пропонуємо включити до заповідної зони перспективного НПП "Подесіння".

Ключова територія №7.

КТ розміщена повністю в межах Сосницького району Чернігівської області, між селами Макошине та Бондарівка. Включає перспективний заказник "Гришківський" й існуючу ботанічну пам'ятку природи "Урочище Бурімка" (Перспективная сеть заповедных объектов, 1987).

КТ є місцем зосередження багатьох ценопопуляцій латаття білого та

сніжно-білого. КТ складають низькотравні ділянки з випасом, сінокоси, вологі луки з численними заболоченими пониженнями і великими старицями, часто важкодоступні. Деякі ділянки берега вкриті тополевыми, вільховими і дубово-липовими лісами з густим підліском. Крім типової орнітофауни, тут траплялися і види, занесені до Червоної книги України.

Переважну більшість території КТ ми пропонуємо включити до заповідної зони перспективного НПП "Подесіння".

Ключова територія №8.

Знаходиться на північ від с. Ядути у Борзнянському районі Чернігівської області. Містить ПЗФ місцевого значення (гідрологічна пам'ятка природи "Озеро Трубин"), крім того, тут знайдено чи не найбільше видів, занесених до Червоної книги України, з усієї української частини Деснянського екологічного коридору.

Переважну більшість території КТ №8 пропонуємо включити до заповідної зони перспективного НПП "Подесіння".

Ключова територія №9.

Розміщена в межах Менського, Куликівського, Чернігівського і Борзнянського районів Чернігівської області від с. Макошине до с. Боромики. Включає 15 існуючих об'єктів і територій природно-заповідного фонду, що займають близько половини площі КТ. Це, зокрема, зоологічна пам'ятка природи "Топилівка", гідрологічні пам'ятки природи "Озеро Гайтан", "Озеро Тихе", ботанічна пам'ятка природи "Урочище Лош", гідрологічні заказники "Круча", "Лебединський", "Топило", ландшафтні заказники "Макошинський", "Задеснянський", "Ковчинський", "Горицький", "Демінка", загальнозоологічний заказник "Каморетський", заповідні урочища "Стольніське", "Голеньове".

Завдяки значній ширині заплави на даному відрізку річки, територія КТ, поряд із "Коротченківськими луками", є однією з найцінніших ділянок Деснянського екологічного коридору в межах України. В околицях сіл Ушня і Салтикова Дівиця трапляється багато "червонокнижних" видів.

Неподалік селища Домниця зосереджені цікаві високотравні, часто заболочені ділянки, які підлягають незначному антропогенному впливу, фрагменти стариць. На території ще знаходиться заплашний вільховий ліс, який переходить в стиглий сосновий ліс із підліском із включеннями акації, ялини, дуба, що входить до складу існуючих ПЗФ "Березнянські дуби" і "Березнянські сосни".

Близько половини КТ ми пропонуємо в заповідну зону проектового НПП "Подесіння". Такими ділянками є відрізки між с. Максаки і с. Ушня, між с. Ушня і с. Кладьківка, між с. Хибалівка і с. Миколаївка, між с. Миколаївка і с. Боромики.

Ключова територія №10.

КТ розміщена в межах Чернігівського і Козелецького районів Чернігівської області. Включає 10 існуючих територій ПЗФ та ділянку заплави р. Десна, що входять до складу існуючого РЛП "Міжрічинський". Це такі ландшафтні заказники: "Золотинка", "Шестовицький", ботанічний заказник "Борова", заповідні урочища "Торчин", "Лисуха", "Качина долина", "Псьолів острів", ботанічні пам'ятки природи: "Татарська гірка", "Козлянська" і гідрологічна пам'ятка природи "Озеро Солонецьке". Варто нагадати, що Указом Президента від 1.12.2008 декларується переформування РЛП "Міжрічинський" в НПП "Дніпровсько-Деснянський".

Відмітимо, що обрис КТ №10 в межах Козелецького району практично співпадає з обрисом перспективної рамсарської території "Заплава Десни між м. Остер та с. Смолин" (Водно-болотні угіддя України, 2006). Крім того, територія КТ знаходиться в межах проектного в минулому НПП "Деснянський" (Перспективна сеть заповедных объектов, 1987). Загалом, КТ становить найбільший в межах України важкодоступний фрагмент заплави р. Десна.

Всю територію заплави, що входить в межі перспективного рамсарського угіддя, але не входить до РЛП "Міжрічинський" ми пропонуємо включити до заповідної зони НПП "Подесіння".

Ключова територія №11.

КТ знаходиться в межах острова Любичів, відділеного руслом Десни та протокою Любич, від с. Крехаїв (Козелецький район Чернігівської області) до с. Літки (Броварський район Київської області) і на прилеглих до острова ділянках заплави. Розміщується переважно у Вишгородському, Броварському районах Київщини і частково Козелецькому районі Чернігівщини. Практично вся територія КТ входить до складу перспективних заказників Острів Любичів (Київська область, включений до обласної програми розвитку заповідної справи) та "Крехаївські луки" (Козелецький район, ще від 1994 року зарезервованій під заповідання Указом Президента України) (Перспективна сеть заповедных объектов, 1987). Острів Любичів є найбільшим островом на Десні та включає найбільші відомі для заплави річки ценопопуляції орхідних. Саме тут спостерігались найбільші скупчення часничниці звичайної (2008 р.). Всю територію острова Любичів та перспективного заказника "Крехаївські луки" ми пропонуємо включити до заповідної зони НПП "Подесіння".

Сполучні території, які ми виділили, – це основна частина Деснянського екологічного коридору, що не потрапила до складу ключових територій.

Існує ще одна категорія земель, які мають бути включені до Деснянського екологічного коридору. Це так звані **буферні території**. Буферними територіями є природні ділянки, розміщені вздовж екологічного коридору, які певним чином відмежовують його від

антропогенно перетворених ландшафтів. Такими є деякі лісові масиви, прилеглі до коридору, а також комплекс балочних систем правого берега р. Десни в межах Новгород-Сіверського Полісся. Безпосередньої участі в природних процесах функціонування Деснянського екологічного коридору саме як екологічного коридору, ці території, очевидно, не відіграють. Першопричиною є колосальна фрагментованість буферних територій, які лише епізодично лишаються вздовж деснянської заплави і, відповідно, не створюють безперервного шлейфу, який би міг відігравати самостійну роль екологічного коридору. До складу буферних територій Деснянського екологічного коридору потрапили такі ділянки:

Сумська область:

- лісові масиви в околицях сіл Червоне, Красноярське і Боровичі Середино-Будського району;
- лісові масиви і заплава приток р. Десни між селами Кортченкове та Ображиевка, а також вздовж р.Десни від с.Пирогівка до с.Чаплівка Шосткинського району;

Чернігівська область:

- лісовий масив біля с. Кудлаївка Новгород-Сіверського району;
- заболочені ділянки біля м. Сосниця;
- заболочені ділянки біля сіл Куковичі, Осьмаки Менського району;
- заболочені ділянки між с. Моргуличі, с. Клочков, с. Онисів, с. Количівка, с. Києнка і с. Жавинка Чернігівського району;

Київська область:

- лісові масиви між с. Вища Дубечня та Нижча Дубечня;
- заболочений масив на схід від с. Літки.

Література:

- Розбудова екомережі України./ під. ред. Ю. Р.Шеляга-Сосонка – Київ. 1999. – 127 с.
- Панченко С.М., Андрієнко Т.Л., Гаврись Г.Г., Кузьменко Ю.В. Екологічна мережа Новгород-Сіверського Полісся. – Суми: Університетська книга, 2003. – 96 с.
- Шеляг-Сосонко Ю.Р., Гродзинский М.Д., Романченко В.Д. Концепция, методы и критерии создания экосети Украины. – Киев: Фитосоцио-центр, 2004.
- Перспективная сеть заповедных объектов Украины/ Под общ. ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонко. – Киев: Наук. Думка, 1987. – 292 с.
- Водно-болотні угіддя України. Довідник. Під ред.Марушевського Г. Б., Жарук І. С.–К.: Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2006–312 с.
- Методичні рекомендації щодо розробки регіональних схем екологічної мережі.

Пропозиції щодо практичної реалізації схеми екологічного коридору р. Десни

В попередніх розділах ми сконцентрувалися на розробці схеми екологічної мережі українського Подесіння, що ж стосується практичної реалізації цієї моделі, то тут ми за вітчизняним і закордонним досвідом маємо спиратися на єдину обґрунтовану законодавством систему особливо охоронюваних природних територій – Природно-заповідний фонд. В умовах, коли в долині Десни функціонують лише два національні парки, а на території інших об'єктів ПЗФ охоронні заходи практично відсутні, на нашу думку, логічно було б об'єднати усю іншу територію річкової долини Десни в рамках єдиного об'єкту – НПП "Подесіння". Втім, в такому разі парк має надзвичайно великі лінійні розміри (протяжність близько 600 км, площа 403 000 га), що неминуче викликає ускладнення адміністративного характеру. Головною перешкодою формування цілісної структури такої великої природно-заповідної території є навіть не її лінійні розміри, а розташування у двох адміністративних областях – Київській і Чернігівській, що може суттєво вплинути на можливості фінансування майбутнього НПП.

Тому в якості робочого варіанту було вирішено розділити НПП "Подесіння" у проєктованих межах на 5 окремих відділень за аналогією із відділеннями, що існують в складі деяких природних заповідників і національних природних парків України (Луганський заповідник, Український степовий заповідник, Карпатський біосферний заповідник тощо). При виділенні меж таких відділень, ми керувались передусім адміністративно-територіальним поділом, намагаючись при цьому надати кожний із утворених філій рівноцінного розподілу функціональних зон. Формування кластерної структури НПП "Подесіння" полегшить управління такою великою природно-заповідною територією й організацію її функціонування як природоохоронної і науково-дослідної установи.

Таким чином, нами пропонується поділити НПП "Подесіння" на 5 самостійних відділень, зонування території яких проєктується окремо:

Новгород-Сіверське відділення – від північного кордону країни до НПП "Мезинський", в межах Новгород-Сіверського району Чернігівської області;

Коропське відділення – від НПП "Мезинський" до м. Сосниця, в межах Сосницького та Коропського районів Чернігівської області;

Чернігівсько-Менське відділення – від м. Сосниця до м. Чернігів, в межах Менського, Борзнянського, Куликівського, Чернігівського районів Чернігівської області;

Чернігівсько-Остерське відділення – від м. Чернігів до межі з Київською областю, в межах Чернігівського і Козелецького районів Чернігівської області;

Київське відділення – в межах Броварського та Вишгородського районів Київської області.

При проектуванні НПП "Подесіння" ми керувались даними, зібраними в ході експедицій, та літературними матеріалами. В результаті аналізу цих даних, ми виділили такі категорії об'єктів:

існуючі та перспективні об'єкти і території природно-заповідного фонду. Значні за площею заповідні території безпосередньо входять до складу абсолютно заповідної зони. Інформацію про розміщення існуючих об'єктів і територій ПЗФ отримано в Державних управліннях охорони навколишнього природного середовища в Київській та Чернігівській областях та з літератури.

пункти виявлення видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України. Місця виявлення видів, занесених до ЧКУ, були зібрані в ході експедиційних досліджень, з літературних джерел і власних баз даних учасників дослідження.

населені пункти й елементи транспортної інфраструктури.

Критерії зонування

При розробці критеріїв зонування проектового НПП "Подесіння" увага приділялась особливостям території таким, як відносна однорідність території, протяжність і витягнутість на місцевості обрису заплави р. Десни, наявність низки малонаселених сіл, хуторів, фрагментів земель державного лісового фонду, сіножатей і пасовищ. Завдяки цим факторам неможливо реалізувати класичний підхід щодо зонування, виділивши абсолютно заповідну зону в центральній частині парку і оточивши її зоною регульованої рекреації. В розробці зонування слід враховувати факт, що долина Десни зазнала радіоактивного забруднення внаслідок аварії на ЧАЕС, зважаючи на що непроточні водойми її басейну практично непридатні для рекреації та ведення риболовства (Паньков, 1997). Тож, зважаючи на специфіку території, для кожної функціональної зони були виділені наступні критерії:

1. **Заповідна зона.** До заповідної зони увійшли території існуючих об'єктів природно-заповідного фонду, осередки скупчення рідкісних і зникаючих видів флори і фауни, що занесені до Червоної книги України та інших охоронних списків, землі перспективних територій природно-заповідного фонду місцевого значення і території, що вже мають інші охоронні статуси, зокрема ІВА-території та рамсарські угіддя. До складу заповідної зони були включені місця концентрації колоній коловодних птахів. Статус заповідної зони ми намагалися надати територіям Мезинського і Деснянсько-Старогутського природних ядер, які з адміністративних причин не увійшли до складу відповідних НПП. Саме ці території мають бути виключені із зони відвідування.

Значна частина територій задовольняє різні визначені критерії, що дає змогу віднести їх до різних функціональних зон НПП одночасно. Так, території інтенсивного сінокосіння або рекреації можуть одночасно бути місцями знахідок рідкісних видів, а деякі об'єкти ПЗФ можуть розміщуватись в безпосередній близькості від населених пунктів. Цим можна пояснити, чому за даним варіантом зонування деякі заказники і пам'ятки природи віднесені до зон стаціонарної і регульованої рекреації, а знахідки рідкісних видів розміщуються поза заповідною зоною. Аналогічним чином деякі невеликі населені пункти були класифіковані як зона стаціонарної рекреації, з перспективою розвитку на їх базі рекреаційної галузі регіону.

2. Зона регульованої рекреації. Ділянки зони регульованої рекреації, в межах якої дозволяється лише короткострокове перебування відвідувачів, включають території сіножатей навколо озер і заток Десни, прибережні зони й інші природні території, придатні для відпочинку і проведення екскурсій, прогулянок на конях, велосипедах тощо. Сюди також входять об'єкти природно-заповідного фонду місцевого значення, що є популярними для відвідування та відпочинку. До зони увійшли території – місця існування рідкісних видів, занесених до Червоної книги України, зважаючи на це на її території мають бути дотримані вимоги обмеженої рекреації.

3. Зона стаціонарної рекреації. До цієї зони увійшли ділянки, що потенційно можуть бути використані для розвитку рекреації. Такими є території, прилеглі до існуючих доріг і, особливо, мостів, паромів; території покинутих і малонаселених сіл і хуторів, безпосередньо прилеглі до них пасовища і сіножаті. До зони стаціонарної рекреації включені наявні на даному етапі території дачних масивів і туристичних баз.

На конфігурацію територій зон стаціонарної і регульованої рекреації вплинуло розміщення туристичних і рекреаційних об'єктів, що можуть приваблювати відпочиваючих. Такими є історичні місця, пам'ятні знаки, стародавні споруди, церкви, млини тощо. Перелік і розміщення на місцевості таких об'єктів здійснено із залученням відповідних літературних джерел і фахівців. В межах зони стаціонарної рекреації має бути заборонене будь-яке господарське чи житлове будівництво, що не пов'язане із здійсненням завдань парку. Натомість ця зона має включати місця під розміщення наметових містечок, кемпінгів, місця для проведення фестивалів. Втім, зауважимо, що всі ці заходи необхідно здійснювати поза періодом весняної тиші (1 травня – 1 червня).

Господарська зона. До господарської зони увійшли території населених пунктів, городи та орні землі, ділянки інтенсивного випасу поряд із населеними пунктами, ділянки масивних лісових насаджень, в яких наразі ведеться лісове господарство. Фрагменти заплавних лісів і

берегоукріплюючі насадження, які не є об'єктом активного ведення лісового господарства, запропоновані до включення в інші функціональні зони НПП. До господарської зони не включали місця зростання видів, занесених до Червоної книги України. Зауважимо, що в українських реаліях господарська зона є найменш захищеною з усіх зон національного парку. Адже можливість господарювання розглядається тут як можливість будь-якого господарювання. В той же час, господарювання тут має здійснюватися в інтересах загального збереження природного середовища та сприяти підтриманню високого біорізноманіття. Зокрема, необхідними є:

- перехід від інтенсивного до екстенсивного способу ведення господарства, поступове скорочення площі орних земель і збільшення пасовищ та сінокосів;

- захист певних територій від антропогенного впливу – мозаїчне використання територій);

- обмеження чи відмова від застосування пестицидів, гербіцидів і добрив;

- обмеження випасання по берегах водойм і запобігання забрудненню водотоків худобою, обладнання спеціальних водопоїв;

- запобігання знищенню худобою прируслових заплавних лісів та чагарників, пошкодженню їх підросту;

- запровадження пізнього сінокошу (серпневого) з метою недопущення покосу генеративних органів рідкісних рослин до розвіювання насіння;

- відмова від заготівлі силосу і пріоритет заготівлі сіна;

- така ж як у інших зонах боротьба з браконьєрством;

- можливість зариблення стариць місцевими видами риби.

Література:

- Паньков В. В. Десна после аварии на Чернобыльской АЭС: радиологическое состояние и рекомендации для населения. / Национальный экологический центр Украины, Институт гидробиологии НАН Украины. – Киев, 1997. – 8 с.
- Park narodowy Gor Stolowych. Przewodnik kieszonkowy. Gołąb z. Ta inn. – Warszawa: Multico Oficyna Wydawnicza. 2006 – 89-95.

ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА

Ретельні еколого-економічні розрахунки свідчать, що нормальне функціонування і самовідновлення біосфери можливе лише за умов наявності в будь-якому регіоні не менше 10-15% площі, зайнятої природними територіями.

Серед показників збалансованого розвитку будь-якої держави щодо природно-заповідної мережі можуть бути виділені наступні:

- загальна площа природно-заповідних територій в абсолютній та відносній кількості ("процент заповідності "), що складає екологічний каркас держави;
- якісний (категорійний) склад природно-заповідних територій;
- наявність планів перспективного розвитку заповідної мережі держави;
- наявність мережі міждержавних природно-заповідних територій, що з'єднують між собою заповідні мережі різних країн, створюють основу для спільних досліджень.

Долина р. Десни в межах України вже зараз містить НПП "Деснянсько-Старогутський", НПП "Мезинський" і РЛП "Міжрічінський". Таким чином, невелика частина долини р. Десни вже має природоохоронний статус і не потребує заповідання. Втім, задля збереження ландшафту та пов'язаного з ним біорізноманіття доцільним було б надати природоохоронний статус національного природного парку всій заплаві р. Десни. Це викликано низкою чинників:

- 1) територія має таку ж природну цінність і стан, як і ті ділянки, що увійшли в існуючі НПП та РЛП;
- 2) збереження долини річки можливе лише в комплексі, а не на окремих, відокремлених у просторі, фрагментах;
- 3) вся долина р. Десни є важливим екологічним коридором, який також може бути збережений лише в комплексі;
- 4) територія, що не входить до складу існуючих НПП і РЛП у заплаві Десни, налічує велику кількість природно-заповідних об'єктів місцевого значення, що не мають адміністрацій, через що важко організувати дотримання їх заповідного режиму.

Створення НПП "Подесіння", як перший етап розбудови Деснянського екологічного коридору, дасть змогу:

- Гарантувати перспективу збереження р. Десни, як одного із джерел питної води високої якості, завдяки збереженню екологічної рівноваги в басейні річки;
- Зберегти флору і фауну басейну, як цінний генофонд, особливо іхтіофауну; покращити умови природної репродукції риб, відновити популяції рідкісних водяних хутрових ссавців – бобра, видри, хохулі та ін.;

- Зберегти стале функціонування Деснянського екологічного коридору, як стратегічного міграційного шляху багатьох коловодних і водоплавних птахів Європи;
- Відновити і покращити порушені луки корінних заплав, що сприятиме водоохороній і розширенню їх захисної ролі, а також відновленню порушеної природної кормової бази фауни;
- Відновити дренуючу здатність гідрографічної мережі й зменшити площі підтоплених земель населених пунктів;
- Підвищити роль процесів самоочищення води Десни, а тим самим підвищити якість води в ній, що знизить витрати на водопідготовку на Деснянському водозаборі для м. Києва та інших, водозабезпечення яких здійснюється з р. Десни;
- Покращити рекреаційні характеристики долини річки і стимулювати розвиток екологічно-дружнього туризму в регіоні, стимулювати формування туристичної складової в економіці й інфраструктурі регіону;
- Створити біостанціони для студентів-біологів вищих навчальних закладів Києва, Чернігова, Сум й інших міст для ґрунтового вивчення території НПП "Подесіння" фахівцями по різних групах флори і фауни;
- Стимулювати транскордонну співпрацю в межах басейну р.Десни (в рамках міжнародних угод, національного законодавства й ініціатив), а також інформаційні кампанії спрямовані на підвищення рівня обізнаності населення щодо збереження біорізноманіття, ландшафтів та історико-культурної спадщини Подесіння. Особливу увагу приділяти роботі з учнями, туристами, мисливцями і створювати інформаційні центри в найважливіших місцях перебування видів.

ГЛОССАРІЙ ВАЖЛИВИХ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРМІНІВ

Об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ) – ділянки суші та водного простору, природні комплекси й об'єкти, які мають особливу екологічну, наукову, естетичну і народогосподарську цінність та призначені для збереження природної різноманітності, генофонду видів тварин і рослин, підтримання загального екологічного балансу та фонового моніторингу навколишнього природного середовища (Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища").

До складу ПЗФ входять природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища. Окрім цього, до ПЗФ належать штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоопарки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Заказники – природні території (акваторії), що створюються з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів. Оголошення заказників провадиться без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів. На території заказника обмежуються або забороняються окремі види господарської діяльності, що суперечить цілям і завданням, передбаченим положенням про заказник. Господарська, наукова та інша діяльність, що не суперечить цілям і завданням заказника, проводиться з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища. Завданням заказників є збереження окремого природного комплексу або навіть окремого його компоненту.

Національні природні парки (НПП) – території природно-заповідного фонду, що створюються для збереження природних комплексів, які мають екологічну, історичну та естетичну цінність завдяки поєднанню природних і культурних ландшафтів, і для використання їх у рекреаційних, виховних, наукових і просвітницьких цілях. НПП мають досить складну територіальну структуру. Поряд із зоною заповідного режиму тут є зона регульованої рекреації, зона стаціонарної рекреації та господарська зона. Національний природний парк – це завжди велика територія, на якій охороняються ділянки з усіма природними компонентами. У національних парках охорона природи поєднується із завданнями відпочинку людей та їх екологічного виховання.

Регіональні ландшафтні парки (РЛП) створюються з природоохоронною та рекреаційною метою в місцях з унікальним або типовим ландшафтом. Ці об'єкти фінансуються з регіональних бюджетів. Вилучення земельних ділянок та інших об'єктів у їх власників як правило не проводиться. В межах РЛП може бути зонування, як це практикується для національних природних парків.

Водно-болотне угіддя (ВБУ) – райони морів, боліт, торфовищ чи водойм – природних або штучних, постійних або тимчасових, стоячих або проточних, прісних, солонуватих або солоних, включаючи морські акваторії, глибина яких не перевищує 6 м.

Рамсарська конвенція – конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином, як середовища існування водоплавних птахів. Конвенція була підписана у містечку Рамсар (Іран) 2 лютого 1971 р. і набула чинності 21 грудня 1975 р. Це міжнародна угода, містить норми для національних дій і міжнародної співпраці для збереження та мудрого використання водно-болотних угідь і їх ресурсів. Україна приєдналась до Рамсарської конвенції 1 грудня 1991 р. На даному етапі затверджено список водно-болотних угідь України міжнародного значення, до якого входить 33 території.

Боннська конвенція – конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин. Була підписана в м. Бонн в 1979 р. Стала чинною для України від 19 березня 1999 року, зобов'язує Договірні сторони зберегти і, якщо можливо і доцільно, відновити ті середовища існування, що важливі для запобігання зникненню мігруючих видів. Ця Конвенція передбачає також укладення спеціальних міжнародних угод для окремих видів мігруючих тварин чи їхніх груп. Конвенція містить Додаток I "Мігруючі види, що знаходяться під загрозою зникнення", та Додаток II "Мігруючі види, які можуть стати предметом Угод, тобто є переліком видів, статус яких є несприятливим і для збереження та регулювання використання яких необхідні міжнародні угоди.

Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів (AEWA). Ключовою, діючою в рамках Боннської конвенції, є Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів (1995 р.) до якої Україна приєдналася відповідно до спеціального Закону України від 4 липня 2002 р. Ця Угода акцентує увагу на необхідності підтримки мережі природних середовищ існування мігруючих птахів. Коли ареал поширення виду птахів розміщений на території більш ніж однієї країни, сторони повинні співпрацювати і

погоджувати свої дії. Угода включає три додатки. В Додатку I визначено район дії Угоди (територія України повністю входить в цей район), в Додатку II дається перелік видів водно-болотних птахів, яких стосується Угода (практично всі мігранти з цієї групи), Додаток III є планом дій, спрямованих на їх збереження. Невід'ємною частиною Додатку III є таблиця "Статус популяцій мігруючих водно-болотних птахів", в якій види птахів поділяються на три групи та категорії, відповідно до критеріїв, що визначають ступінь загрози їх зникнення.

Сторони Угоди мають розробляти плани дій для збереження окремих видів, забороняти інтродукцію неаборигенних видів тварин і рослин та намагатися створювати *охоронні території для збереження* місць перебування мігруючих видів, а також встановлювати спеціальну охорону водно-болотних угідь міжнародного значення.

Угода про збереження кажанів в Європі (EUROBAT), 1991 р.

Україна є договірною стороною з 14 травня 1999 р. ще однієї угоди Боннської конвенції – Угоди про збереження кажанів в Європі (1991 р.). Відповідно до неї, кожна із сторін має заборонити добування кажанів усіх видів, брати під охорону їх ареали та вживати необхідних заходів з метою збереження, особливо щодо заміни високотоксичних для кажанів хімікатів, якими обробляють дерева, на більш безпечні альтернативні засоби.

Бернська конвенція – Міжнародна конвенція про охорону дикої фауни та флори і природних середовищ існування в Європі. Конвенція була прийнята в Берні (Швейцарія) 19 вересня 1979 р. і набула чинності 1 червня 1982 р. Конвенція є міжнародною угодою, яка містить норми національних заходів і міжнародного співробітництва для досягнення трьох цілей:

- Збереження в Європі диких видів рослин і тварин та їх середовищ існування;
- Сприяння міждержавному співробітництву в цій галузі;
- Зосередження зусиль на збереженні зникаючих та вразливих видів.

Бернська конвенція має чотири додатки, що регулярно поновлюються. До Додатку I входять види флори, що суворо охороняються. До Додатку II входять види фауни, що суворо охороняються. Забороняються усі форми вилову, утримання, навмисне знищення, навмисна шкода, навмисне порушення спокою дикої фауни тощо. До Додатку III представлено ще 350 видів фауни, що охороняються. У Додатку IV подано перелік заборонених засобів і методів знищення, лову та інших форм експлуатації.

Червона книга МСОП (IUCN). Червона книга – офіційний документ, що містить регулярно поновлювані дані про стан та розповсюдження рідкісних і тих, що знаходяться під загрозою зникнення, видів тварин і рослин. Пріоритет у підготовці Червоних книг належить створений у 1948 р. Міжнародній спілці охорони природи (МСОП), яка об'єднала державні, наукові й громадські організації світу.

Задля ефективної, об'єктивної і наукової систематики видів у Червоній книзі було створено Червоний список МСОП видів, яким загрожує зникнення. Червоний список має наступну структурну основу:

- вид у критичному стані (Critically Endangered, CR);
- вид під загрозою зникнення (Endangered, EN);
- вразливий вид (Vulnerable, VU);
- вид, близький до загрозливого стану (Near Threatened, NT);
- відносно благополучний вид (Least Concern, LC);
- вимерлий вид (Extinct, EX);
- вид, вимерлий у дикій природі (Extinct in the Wild, EW);
- недостатні дані (Data Deficient, DD);
- неоцінений стан (Not Evaluated, NE).

Червона книга України (ЧКУ) – основний державний документ, який містить перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу в межах території України, її континентального шельфу та морської економічної території, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів тваринного і рослинного світу та заходи їх збереження і відтворення.

У ЧКУ відповідно до Закону України "Про Червону книгу України" застосовуються наступні категорії:

Зниклі – види, про які після неодноразових пошуків, відсутня будь-яка інформація їх наявності у природі чи спеціально створених умовах;

Зниклі в природі – види, які зникли в природі, але збереглися у спеціально створених умовах;

Зникаючі – види, які перебувають під загрозою знищення в природних умовах і збереження яких є малоімовірним, якщо триватиме дія факторів, що негативно впливають на стан їх популяцій;

Вразливі – види, які у найближчому майбутньому можуть бути віднесені до категорії зникаючих, якщо триватиме дія факторів, що негативно впливають на стан їх популяцій;

Рідкісні – види, популяції яких невеликі й на даний час не належать до категорії зникаючих чи вразливих, хоча їм загрожує небезпека;

Неоцінені – види, про які відомо, що вони можуть належати до категорії зникаючих, рідкісних чи вразливих, але ще не віднесені до неї;

Недостатньо відомі – види, які не можна віднести до жодної із

зазначених категорії через відсутність достовірної інформації.

Види, занесені до ЧКУ, підлягають обов'язковій державній охороні, є об'єктами численних міжнародних угод, договорів, наукових проєктів.

До третього видання Червоної книги України (2009 р.) занесено 542 види тварин: гідроїдні поліпи (2 види), круглі (2) та кільчасті (9) черви, ракоподібні (31), павукоподібні (2) та багатоніжки (3), ногохвістки (2), комахи (226), молюски (20), міноги (2) та променепері риби (69), земноводні (8), плазуни (11), птахи (87), ссавці (68). З рослинного світу у виданні ЧКУ 2009 р. представлені 826 види, з них 612 види судинних рослин, 60 видів водоростей, 51 – лишайників, 46 – мохів, 57 – грибів.

Зелена книга України – офіційний державний документ, в якому наведено відомості про сучасний стан рідкісних рослинних угруповань, угруповань, що перебувають під загрозою зникнення, і типових природних угруповань, що підлягають охороні. Зелена книга є основою для розробки охоронних заходів щодо збереження, відтворення та використання занесених до неї рослинних угруповань. Охорона цих угруповань спрямовується на збереження їх ценотичної структури, популяції рідкісних видів рослин та умов місцезростання.

В Зеленій книзі визначено 5 категорій рослинних угруповань, які потребують охорони:

- корінні угруповання, у складі яких домінують види рослин, занесені до ЧКУ, а також реліктові та ендемічні види;

- корінні угруповання, склад яких визначається типовими видами рослин, що ростуть на межі свого ареалу або висотного розповсюдження та мають тенденцію до скорочення свого життєвого потенціалу;

- угруповання, не пов'язані з природною зональністю (болота, луки, водні об'єкти тощо), які потребують охорони з ботаніко-географічних міркувань;

- угруповання, пов'язані зі зникаючими видами тваринного світу;

- угруповання, утворені розповсюдженими в минулому видами рослин, які стали рідкісними під впливом антропогенних та стихійних факторів.

Екологічна мережа. Ідея формування екологічної мережі є інтегральною в справі збереження природного середовища, оптимізації ландшафтів, збереження генофонду живої природи, формування сприятливих умов для життєдіяльності людини. Суть ідеї екомережі, простої та привабливої, полягає в створенні мережі з'єднаних між собою ділянок природних територій на противагу розрізненим фрагментам природи, які не можуть належним чином функціонувати для збереження біологічного різноманіття.

Створення екологічної мережі дасть змогу:

- об'єднати у цілісну систему землі природно-заповідного фонду, інші природні та напівприродні території;

- забезпечити збереження, відтворення і невиснажливе використання природних ресурсів, біологічного і ландшафтного різноманіття, уникнути втрат генофонду;

- підвищити стійкість ландшафтів до антропогенних навантажень, відновити саморегульовальну і самовідновну здатність природних екосистем;

- забезпечити позитивні зміни стану довкілля, сформувати екологічно безпечне середовище життєдіяльності людей;

- поліпшити гідрологічний режим річок, запобігти ерозії ґрунтів, поліпшити якість природних вод;

- розширити придатні для рекреаційного використання території, забезпечити розвиток збалансованого туризму.

- Базовими елементами екомережі є ключові території, сполучні території (екологічні коридори), буферні території та відновлювані території.

Ключові території забезпечують збереження найбільш цінних в типових для даного регіону компонентів біологічного та ландшафтного біорізноманіття, включають середовища існування рідкісних, чи таких, що перебувають під загрозою знищення, видів.

Сполучні території поєднують між собою ключові території і забезпечують міграцію тварин та обмін генетичним матеріалом.

Буферні території – перехідні смуги між природними територіями і територіями господарського використання.

Відновлювані території – території, природний стан яких порушений внаслідок антропогенного впливу, для яких мають бути виконані першочергові заходи щодо відновлення природного стану.

Національна екологічна мережа України – мережа з'єднаних між собою ділянок природних територій в межах України. До ключових територій національної екомережі входять території та об'єкти природно-заповідного фонду, водно-болотні угіддя міжнародного значення, інші території, в межах яких збереглися цінні природні комплекси.

Перелік сполучних територій екомережі включає широтні та меридіональні екокоридори. Широтні коридори забезпечують природні зв'язки зонального характеру, а саме: Поліський (лісовий), Галицько-Слобожанський (лісостеповий), Південноукраїнський (степовий), та Азово-Чорноморський (прибережно-морський) екокоридори; та меридіональні екокоридори, просторово обмежені басейнами великих річок: Дністровський, Південно-Бузький, Дніпровський, Сіверсько-Донецький та Деснянський екокоридори.

Перелік буферних територій включає території навколо ключових територій, що запобігають негативному впливу господарської діяльності на ці ключові території.

Перелік відновлюваних територій включає території, природний стан

яких порушень внаслідок антропогенного впливу, і, для яких мають бути виконані першочергові заходи щодо відновлення природного стану.

Мережа NATURA 2000. В травні 1992 керівництво Європейського союзу з метою збереження рідкісних видів фауни і флори затвердила програму з їх збереження. NATURA 2000 розроблена з метою реалізації Директиви ЄС №79/409/ЕЕС про охорону диких птахів і Директиви ЄС № 92/43/ЕЕС про охорону середовищ існування дикої фауни і флори. Відповідно до програми кожен член ЄС має затвердити перелік територій, в межах яких мештають види, занесені до Списків Директив про охорону диких птахів та про охорону середовищ існування дикої фауни і флори. NATURA 2000 захищає близько 18% території.

Смарагдова мережа. Програма, що передбачається Бернською конвенцією. Бернська конвенція передбачає створення системи "територій спеціального збереження", що складатимуть Смарагдову мережу Європи. Критеріями визначення територій спеціального інтересу є знаходження в їх межах рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин, що відібрані з Додатків I та II як такі, що потребують спеціальних заходів збереження, і занесені в спеціальний перелік, та/або рідкісні і зникаючі типи природних середовищ існування. Серед близько 80 типів рідкісних і зникаючих природних середовищ – річкові гравієві екотопи, печери, дюни, букові та дубово-грабові ліси, ялицеві, гірські смерекові та мішані ліси в ущелинах і на схилах, кислі торфові оліготрофні та перехідні болота, рідколісся в степах. Смарагдова мережа Європи є аналогом Програми Європейського союзу "НАТУРА 2000".

Всеєвропейська екологічна мережа. Ініціатива створення Загальноєвропейської екологічної мережі була підтримана 25 жовтня 1995 року в Софії. Всеєвропейська екологічна мережа є головними напрямком реалізації стратегії збереження біологічного та ландшафтного біорізноманіття. Екомережу планують створити за 20 років. Ключові території – найбільш цінні з точки зору збереження біорізноманіття території – визначені офіційно. Це передусім території, що охороняються різними міжнародними та законодавчими актами, зокрема: території, що входять до складу мережі NATURA 2000, території, що входять до смарагдової мережі, об'єкти світової спадщини, рамсарські ВБУ, біосферні заповідники, біогенетичні резервати.

Василюк О., Костюшин В., Прекрасна Є., Парнікоза І.,
Куцоконь Ю., Мішта А., Некрасова О., Заворотна Г.,
Плига А., Полянська К., Борисенко К., Буй Д.

Деснянський екологічний коридор

Під загальною редакцією
В. Костюшина, Є. Прекрасної

Національний екологічний центр України

Київ — 2010

164 с.

Додатки:

1. УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 1129/2008 "Про розширення мережі та територій національних природних парків та інших природно-заповідних об'єктів" від 1.12.2008 р.
2. Ілюстрації до розділу "Рослинність та флора долини Десни".
3. Ілюстрації до розділу "Тваринний світ долини річки Десна".
4. Картографічні матеріали.
5. Ілюстрації до розділу "Антропогенний вплив на долину Десни".
6. Краєвиди Деснянського екологічного коридору.

Додаток 1.

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 1129/2008 "Про розширення мережі та територій національних природних парків та інших природно-заповідних об'єктів" від 1.12.2008 р.

З метою забезпечення підтримання екологічної рівноваги, збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність, прискорення формування національної екологічної мережі **постановляю:**

1. Підтримати ініціативу обласних державних адміністрацій, Севастопольської міської державної адміністрації щодо:

1) створення:

національного природного парку "Західне Побужжя", Волинська область;

національного природного парку "Орільський", Дніпропетровська область;

природного заповідника "Древлянський", Житомирська область;

національного природного парку "Синьогора", Івано-Франківська область;

національних природних парків "Залісся", "Переяславський" (робочі назви – "Білоозерський", "Переяслав-Хмельницький"), "Подесіння", "Дніпровсько-Гетерівський" та ландшафтного заказника загальнодержавного значення "Конча-Озерна", Київська область;

національного природного парку "Сіверсько-Донецький", Луганська область;

національного природного парку "Пам'ятка Пеняцька" (робоча назва – "Північне Поділля"), Львівська область;

національного природного парку "Тузовські лимани", Одеська область;

національних природних парків "Диканський", "Пирятинський" та ботанічного саду загальнодержавного значення "Хорольський", Полтавська область;

національного природного парку "Дермансько-Острозький" (робоча назва – "Перлина Волино-Поділля"), Рівненська область;

Слобожанського національного природного парку, Харківська область;

національних природних парків "Олешківські піски", "Нижньодніпровський" та "Джарилгацький", Херсонська область;

національних природних парків "Мале Полісся" та "Верхнє Побужжя", Хмельницька область;

національних природних парків "Буковина" та "Хотинський", Чернівецька область;

Додаток 1.

національного природного парку "Дніпровсько-Деснянське міжріччя", Чернігівська область;

національного природного парку "Айя-Байдарський", місто Севастополь;

2) розширення територій Поліського природного заповідника, Житомирська область, і Канівського природного заповідника, Черкаська область, та внесення в установленому порядку пропозицій до Бюро Міжнародної координаційної ради з програми ЮНЕСКО "Людина та біосфера" щодо включення їх до міжнародної мережі біосферних заповідників;

3) розширення територій:

Черемського природного заповідника та Шацького національного природного парку, Волинська область;

національного природного парку "Прип'ять-Стохід", Волинська та Рівненська області;

Яворівського національного природного парку, Львівська область;

Ічнянського національного природного парку, Чернігівська область;

Карпатського біосферного заповідника та національного природного парку "Синевир", Закарпатська область;

природного заповідника "Єланецький степ", Миколаївська область;

біосферного заповідника "Асканія-Нова" імені Ф.Е.Фальц-Фейна, Херсонська область.

2. Кабінету Міністрів України передбачати у проектах законів про Державний бюджет України на 2009 та наступні роки видатки на створення нових та розширення територій існуючих національних природних парків та інших природно-заповідних об'єктів, а також на фінансування установ природно-заповідного фонду.

3. Кабінету Міністрів України, відповідним обласним державним адміністраціям, Севастопольській міській державній адміністрації забезпечити підготовку та внесення в установленому порядку узгоджених пропозицій щодо створення відповідно до Закону України "Про природно-заповідний фонд України" нових та розширення територій існуючих національних природних парків та інших природно-заповідних об'єктів, зазначених у статті 1 цього Указу.

Президент України Віктор ЮЩЕНКО

1 грудня 2008 року

Додаток 2. Рослинність та флора долини Десни

Рис. 1. Фрагмент гідрофільної рослинності

Рис. 2. Фрагмент заплавної луки в долині р. Десни

Рис. 3. Фрагмент псамофітної луки, що межує з сосновим насадженням в долині р. Десни

Рис. 4. Фрагмент заплавного лісу в долині Десни

Рис. 5. Сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*)

Додаток 2. Рослинність та флора долини Десни

Рис. 6. Щитолісник плаваючий (*Nymphoides peltata*)

Рис. 7. Водяний горіх плаваючий (*Trapa natans*)

Рис. 8. Латаття сніжно-біле (*Nymphaea candida*)

Рис. 9. Глечики жовті (*Nuphar lutea*)

Рис. 10. Зозулинець болотяний (*Orchis palustris*)

Рис. 11. Пальчатокорінник м'ясо-червоний (*Dactylorhiza incarnata*)

Рис. 12. Зозулинець блощикий (*Orchis coriophora*)

Додаток 2. Рослинність та флора долини Десни

Рис. 13. Коручка болотна (*Eriopactis palustris*)

Рис. 14. Півники сибірські (*Iris sibirica*)

Рис. 15. Косарики тонкі (*Gladiolus tenuis*)

Рис. 16. Косарики черепичасті (*Gladiolus imbricatus*)

Рис. 17. Водяна сосонка звичайна (*Hippurus vulgaris*)

Рис. 18. Вужачка звичайна (*Ophyoglossum vulgatum*)

Рис. 19. Діфазіаструм сплюснутий (*Diphasiastrum complanatum*)

Рис. 20. Гронянка багатороздільна (*Botrychium multifidum*)

Додаток 2. Рослинність та флора долини Десни

Рис. 21. Корушка чемерникова (*Epipactis helleborine*)

Рис. 22. Змієголовник Рюйша (*Dracocephalum ruyschiana*)

Рис. 23. Осока низька (*Carex humilis*)

Рис. 24. Тирлич хрещатий (*Gentiana cruciata*)

Рис. 25. Фрагмент заплавної луки в долині р. Десни. (О. Любичів)

Додаток 3. Тваринний світ долини річки Десна

Рис. 26. Красуня-блискуча (*Calopteryx splendens*)

Рис. 27. Лютка повільна (*Lestes barbarus*)

Рис. 28. Гусінь молочайного бражника (*Hyles euphorbiae*)

Рис. 29. Махаон (*Papilio machaon*)

Рис. 30. Жук-олень (*Lucanus cervus*)

Додаток 3. Тваринний світ долини річки Десна

Рис. 31. Жаба гостроморда (*Rana arvalis*)

Рис. 32. Квакша звичайна (*Hyla arborea*)

Рис. 33. Кумка червоночерева (*Bombina orientalis*)

Рис. 34. Ропуха звичайна (*Bufo bufo*)

Рис. 35. Часничниця хвичайна (*Pelobates fuscus*)

Рис. 36. Ящірка прудка (*Lacerta agilis*)

Додаток 3. Тваринний світ долини річки Десна

Рис. 37. Водяна нічниця (*Myotis daubentoni*)

Рис. 38. Кутора мала (*Neomys fodiens*)

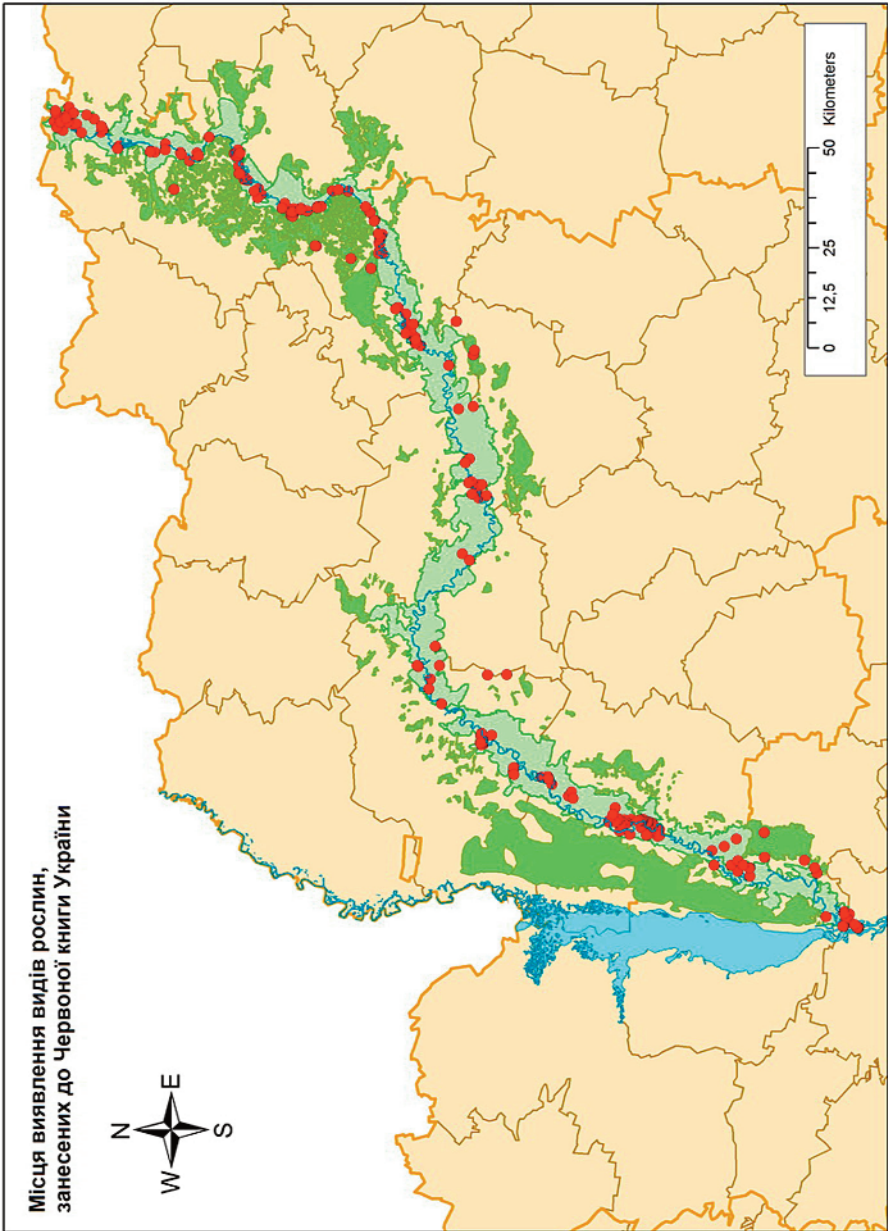
Рис. 39. Плиська жовта (*Motacilla flava*)

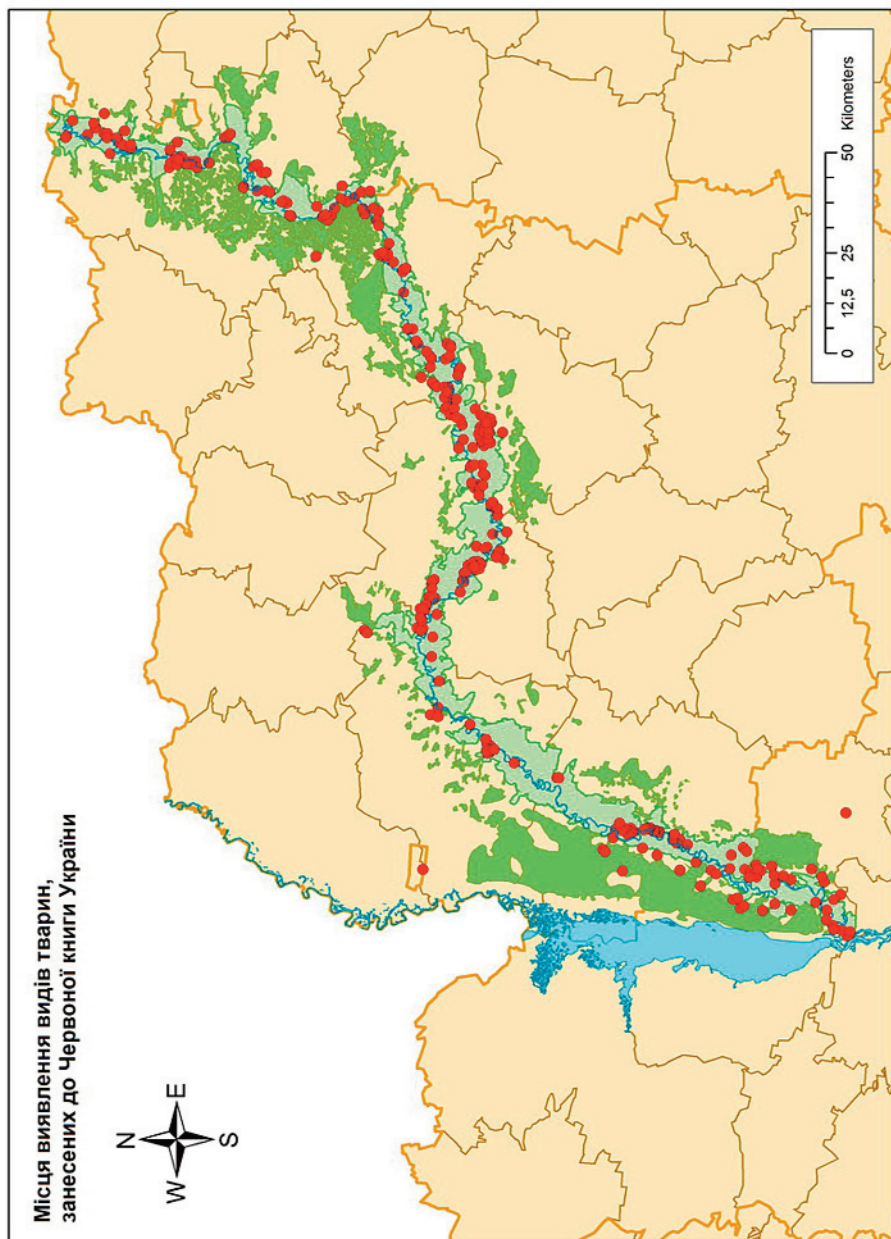
Рис. 40. Коловодник великий (*Tringa nebularia*)

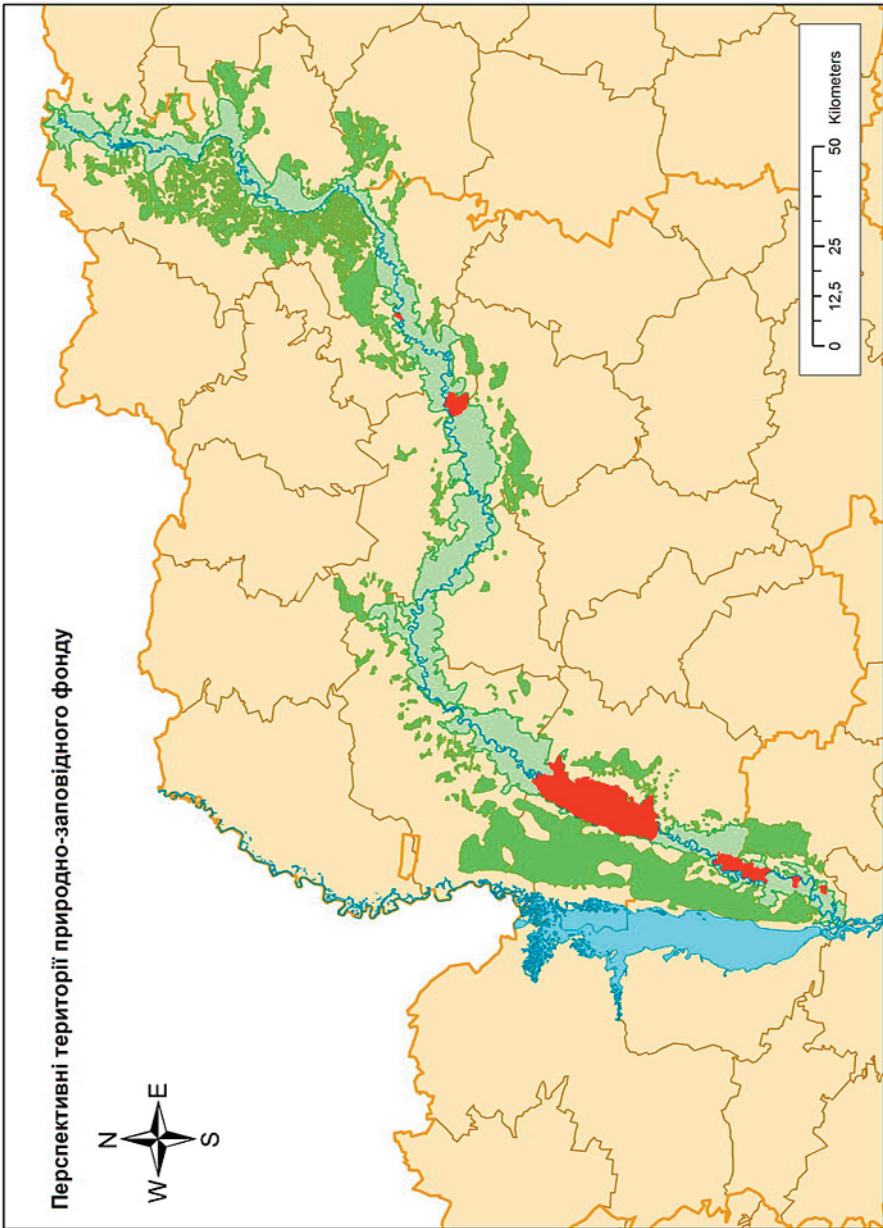
Додаток 4. Картографічні матеріали

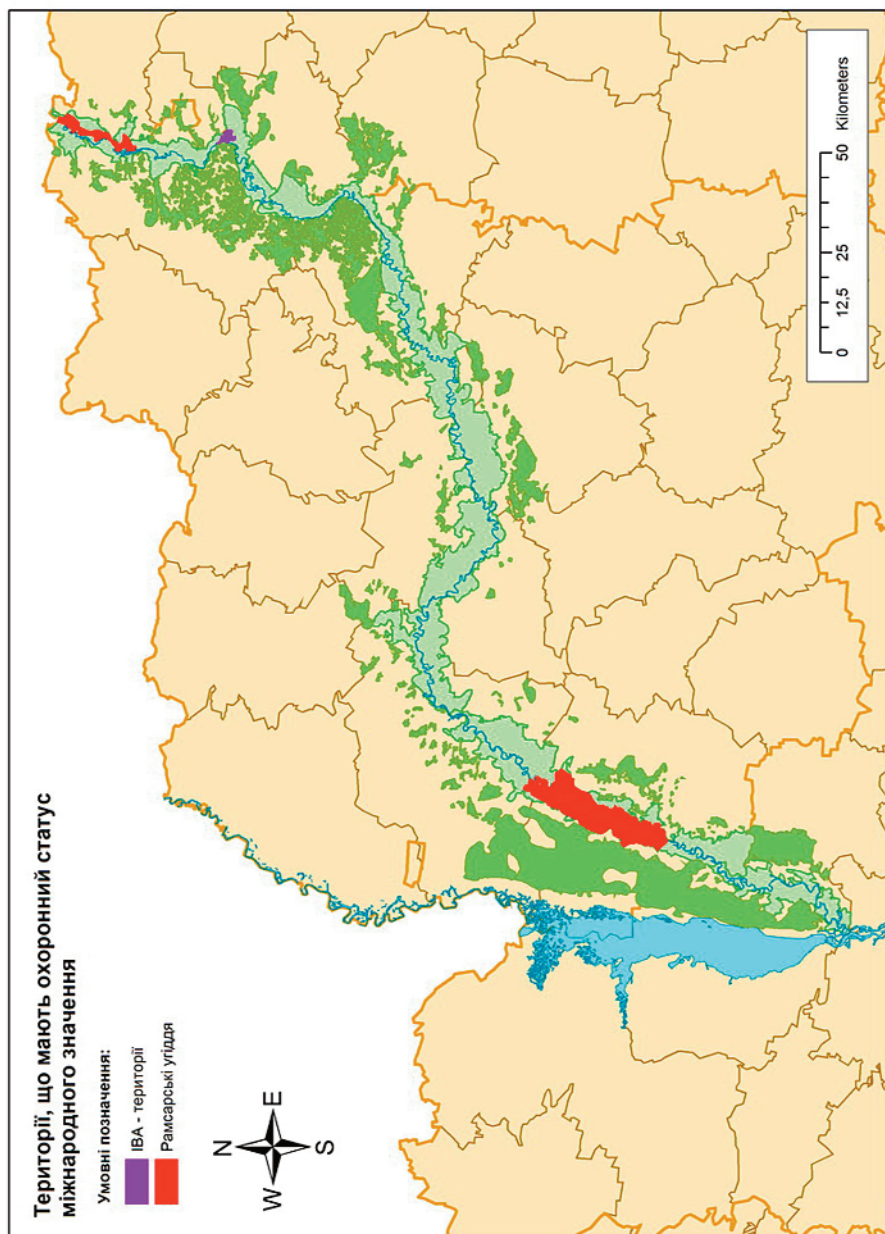
Додаток 4. Картографічні матеріали

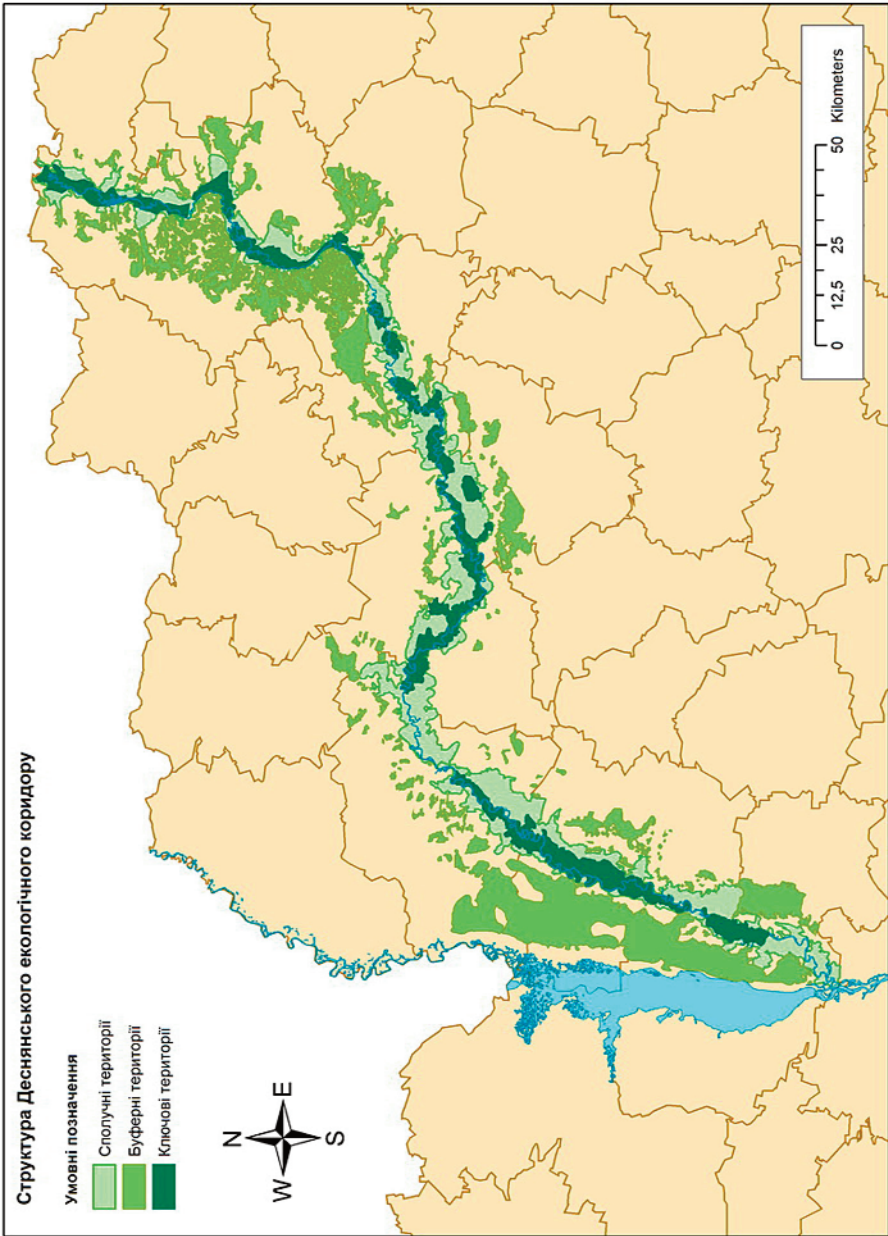
Додаток 4. Картографічні матеріали

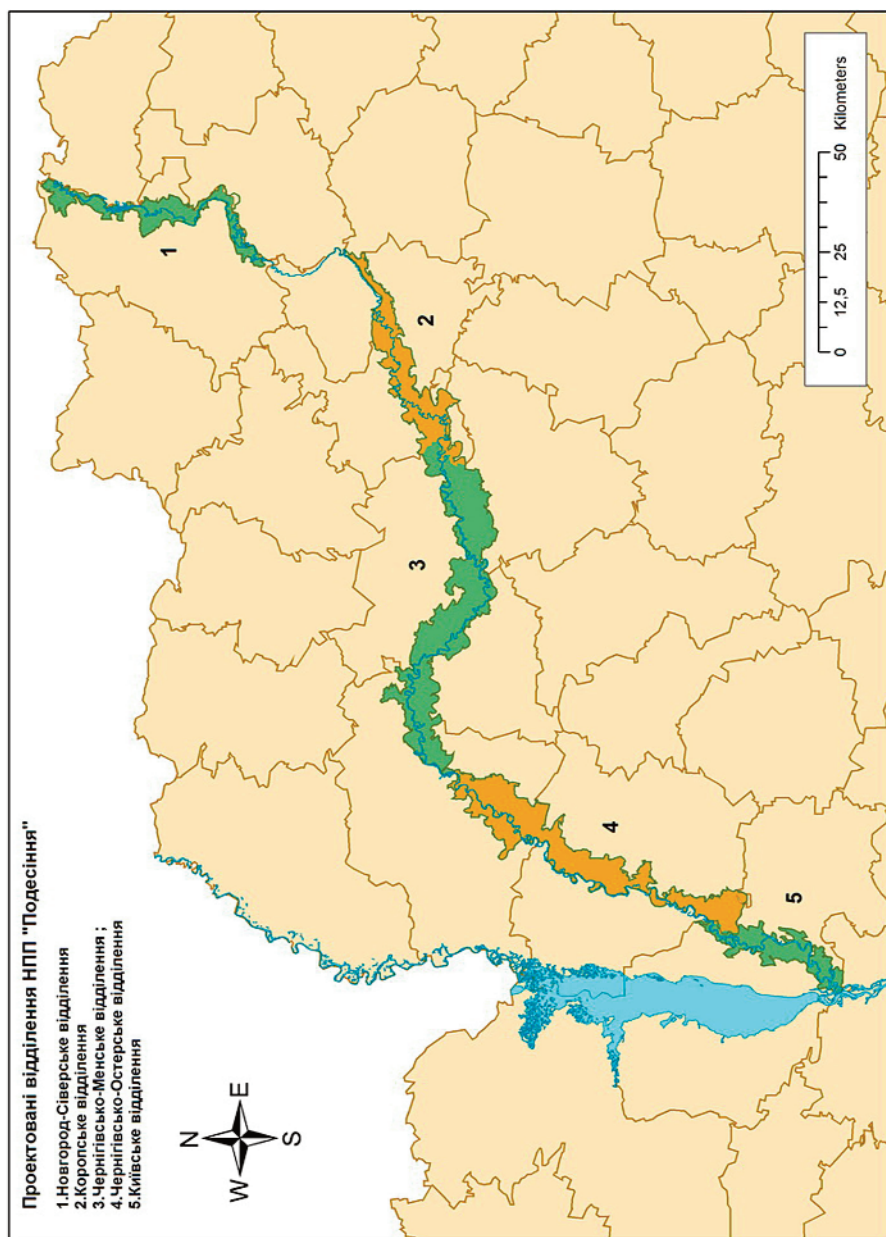
Додаток 4. Картографічні матеріали

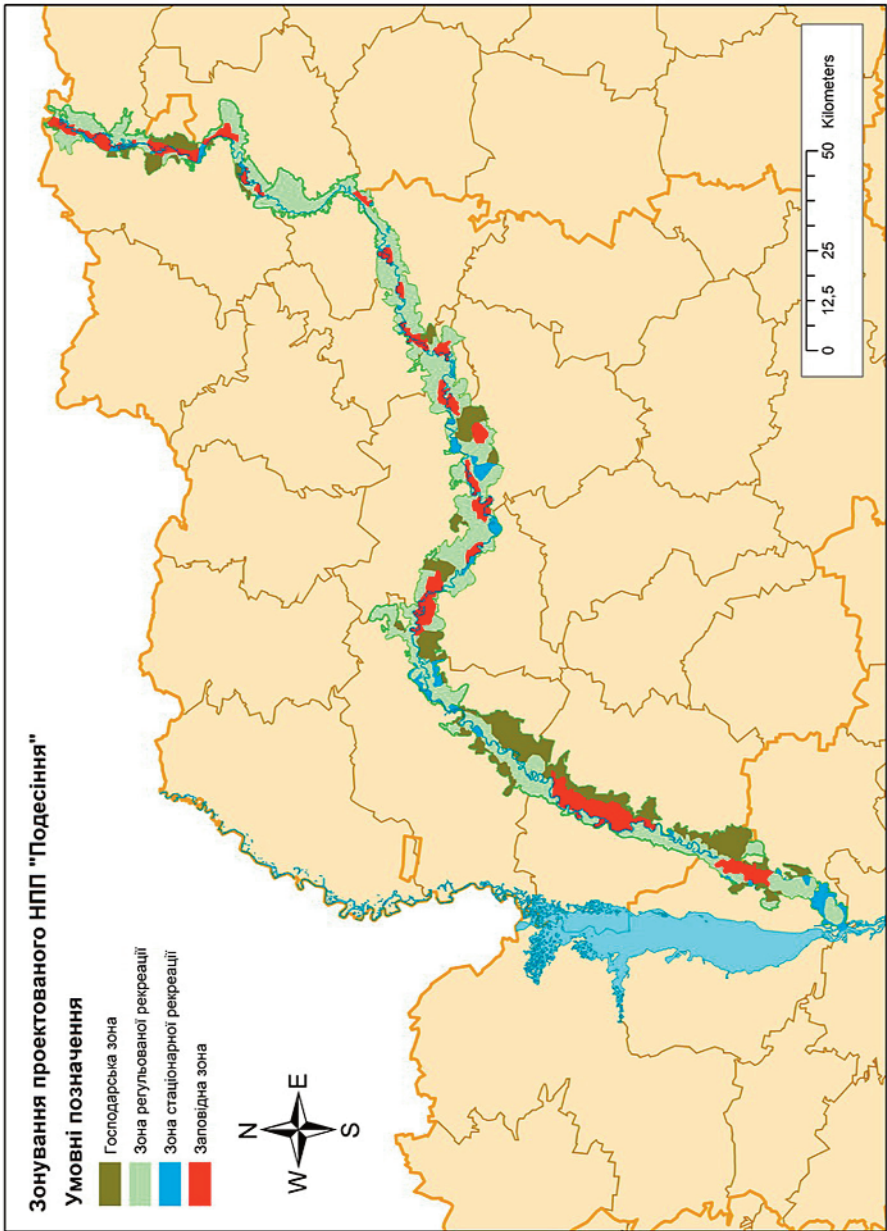
Додаток 4. Картографічні матеріали

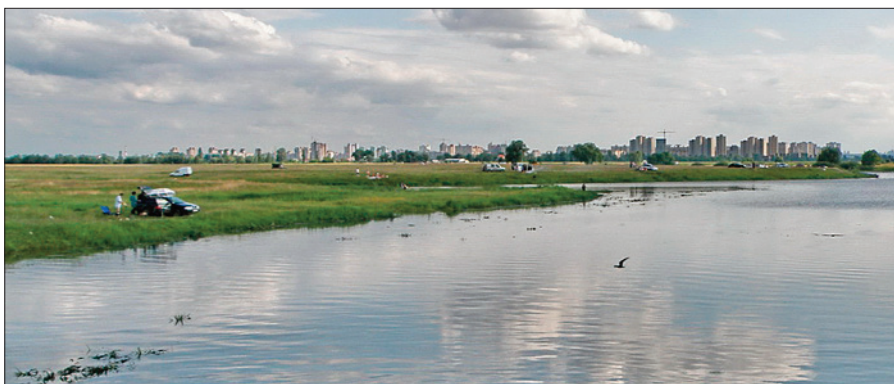
Додаток 4.Картографічні матеріали

Додаток 4. Картографічні матеріали

Додаток 5. Антропогенний вплив на заплавні екосистеми Деснянського екологічного коридору

Додаток 5. Антропогенний вплив на заплавні екосистеми Деснянського екологічного коридору

Додаток 6. Краєвиди Деснянського екологічного коридору

Весняний паводок в заплаві р. Десни

Заплава р. Десни в районі м. Новгород -Сіверський

Додаток 6. Краєвиди Деснянського екологічного коридору

Додаток 6. Краєвиди Деснянського екологічного коридору

